

НАУКА

Научно-производственный журнал

№ **4**
декабрь
2024

2024 ж., желтоқсан, №4
№ 4 декабрь 2024 г.

Жылына төрт рет шығады
Выходит 4 раза в год

М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университетінің көпсалалы ғылыми-өндірістік журналы
Многопрофильный научно-производственный журнал Костанайского инженерно-экономического университета им. М. Дулатова

Меншік иесі:

М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті

Собственник (Учредитель):

Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова

Журнал 2001 ж. бастап шығады 26.06.2001 ж. Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат Министрлігінде тіркелген № 2086-Ж куәлігі.

Журнал выходит с 2001 г. Зарегистрирован в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан свидетельства о регистрации издания за № 2086-Ж от 26.06.2001г.

ISSN 1684-9310

Зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (ЮНЕСКО, г. Париж, Франция). Присвоен международный код ISSN 1684-9310

ISSN 1684-9310

© М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті
© Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова

Главный редактор
Юнусов М.Б.
член-корреспондент НИИ РК
(г. Костанай)

Заместитель гл. редактора
ШАЯХМЕТОВ А.Б., к.т.н.,
профессор, чл. корр. МААО
(г. Костанай)

Члены редколлегии:
АСТАФЬЕВ В.Л., д.т.н.,
профессор, академик КАСХН,
МААО (г. Костанай)
АСАНАЛИЕВ А.Ж., д.с.-х.н.,
профессор (г. Бишкек)
ГАВРИШ В. И., д.э.н.,
профессор (г. Николаев)
ЕРШОВ В.Л., д.с.-х.н.,
профессор (г. Омск)
КЕНДЮХ И.Г., д.э.н.,
Академик КАСХН,
профессор (г. Петропавловск)
КЕНЕНБАЕВ С.Б., д.с.-х.н.,
профессор, академик НАНРК
(г. Алматы)
ЛОРЕТЦ О.Г., д.б.н., доцент
(г. Екатеринбург)
МАХАТОВ Б. М., д.с.-х.н.,
профессор (г. Алматы)
ПОПОЛЗУХИНА Н.А.,
д.с.-х.н., профессор (г. Омск)
САБИЕВ У.К., д.т.н.,
профессор (г. Омск)
САЛАМАТОВ А.А., д.п.н.,
доцент (г. Челябинск)
СТЕЛЬМАХ В.В., к.мед.н.,
(г. Костанай)
СЫСОЕВ А.М., д.э.н.,
профессор, академик МААО
(г. Воронеж)
ТРИФОНОВА М.Ф., д.с.-х.н.,
профессор, академик МААО
(г. Москва)
ХУДЯКОВА Е. В., д.э.н.,
профессор, академик МААО
(г. Москва)
ХАДАНОВИЧ В.В.,
к.т.н., доцент,
академик МААО,
(г. Костанай)

СОДЕРЖАНИЕ

2024

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ И НАУКИ ПО ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА И ПЕРЕРАБОТКИ ПРОДУКЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

<i>G.E. Gilmanova</i> Productive indicators of geese and geese of the parent herd.....	5
<i>D.R. Kabdolla</i> Improving the technology of irimshik production using raw materials of plant origin.....	11
<i>B.M. Khussainov, G.Zh. Shamshina</i> Monitoring of the state of natural pastures of the peasant farming in the conditions of the West Kazakhstan region.....	13

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

<i>G.E. Gilmanova</i> Demonstration exam for students of secondary vocational education in the Bashkir State Agricultural University.....	19
<i>A.Yu. Швацкий</i> Организация физического воспитания обучающихся в системе дополнительного образования.....	25
<i>A.Yu. Швацкий</i> Профилактика школьных неврозов у обучающихся подросткового возраста.....	30
<i>A.A. Катеринина</i> Механизмы взаимодействия высших учебных заведений с индустриальными партнёрами при подготовке квалифицированных специалистов.....	35
<i>A.A. Катеринина</i> Психолого-педагогическое консультирование родителей по преодолению тревожности детей старшего дошкольного возраста.....	41
<i>O.A. Андриенко</i> Опыт работы по социально-трудовой реабилитации инвалидов, проживающих в учреждениях интернатного типа.....	46
<i>O.A. Андриенко</i> Совершенствование методического обеспечения социальной работы в условиях комплексного центра социального обслуживания населения....	49
<i>Л.А. Емельянова</i> Психолого-педагогическое сопровождение сенсорного развития детей раннего возраста.....	54
<i>Л.А. Емельянова</i> Использование игротерапии в работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья.....	57
<i>М.К. Мусафиров</i> Педагогические идеи академика Н. И. Кареева в дореволюционной России.....	61
<i>Н.Г. Попрядухина</i> Организация образовательного пространства для развития внимания младших школьников.....	64
<i>Н.Г. Попрядухина</i> Психологические трудности адаптационного периода студентов СПО.....	72

ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ, ИСТОРИЯ, ФИЛОСОФИЯ

<i>G.E. Gilmanova</i> Organization of the land accounting process as one of the elements of effective land management.....	78
<i>Л.Р. Реймер</i> Статистика брачных договоров в России.....	81
<i>Г.И. Ишкалова, Б.К. Дюсебаева</i> Ұлттар Лигасының қызметі (XX ғ. 20-30 жж.).....	87
<i>Р.С. Тубекбаев</i> Қариб дағдарысы.....	92

ТОЧНЫЕ И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>G.E. Gilmanova</i> Development of a self-regulating organization of cadastral engineers in the Republic of Bashkortostan.....	98
<i>E.M. Kurman</i> An Emerging Green Energy Resource in Kazakhstan: Energy from the sun.....	101
<i>E.M. Құрман</i> Қазақстандағы инновация: өнеркәсіп және өндірістегі заманауи шешімдер.....	106
<i>С.Ш. Ескулова, Х.З. Темирханова, О.Б. Сабитбек</i> Өнеркәсіпте жылдамдықты тұрақтандыру жүйелерін қолдану және басқару әдістері.....	110
<i>E.B. Болат</i> Бидай дәнін кептіру кезінде газ тарату торларын таңдау.....	115
<i>Д.Ж. Балбаев, Т.Е. Кальная</i> Ресурсы биомассы для получения биоэтанола.....	119
<i>П.В. Дорожкеко</i> Программные методы расчета потерь мощности в электрических сетях.....	124

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Л.И. Нурмагамбетова, Р.А. Абилкаирова</i> Ақша қаражатының есебі мен аудитінің жағдайы.....	132
<i>Л.И.Нурмагамбетова, Р.А. Абилкаирова</i> Қызметкерлерге еңбекақы төлеуді ұйымдастыру.....	136
<i>G.E.Gilmanova</i> Cost optimization and improvement of the efficiency of cadastral works.....	140
<i>Б.Н. Тлеулина</i> Ақтөбе облысының экономикасындағы полиграфияның рөлі және оның басқа салаларға әсері.....	144
<i>Қ. Мұратұлы, Б.Б. Дүйсенбаева</i> Қазақстандағы тұрғын үй қолжетімділігін арттырудағы инновациялық бағыттар.....	151
<i>В.М. Khussainov</i> Improving the corporate culture of an insurance company.....	156

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ И НАУКИ ПО ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА И ПЕРЕРАБОТКИ ПРОДУКЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

МРНТИ: 68.39.37

G.E.Gilmanova, Head of the PDF sector¹
¹Bashkir State University,
450001, Ufa, Russian Federation

Productive indicators of geese and geese of the parent herd

Түйіндеме. Зерттеудің мақсаты - ата-аналық табын қаздарының сақталуын, жұмыртқа өндірісін, тірі салмағын талдау. Қаздар мен гандерлердің өнімді көрсеткіштерін анықтау үшін автор Ата-аналық табынның негізгі өнімді көрсеткіштерін, гепатопротекторлық кешенді қолданудың тиімділігін көрсететін деректерді есептеуге негізделген әдістемені ұсынды. Нәтижелер. Мақалада гепатопротекторды – Қаздардың ата-аналық табындарын ұстау кезінде "Гепалан" қолдану нәтижелері келтірілген. "Гепалан" кешенді жемшөп қоспасын қолдану Қаздардың жұмыртқа өндірісін арттырды, олардың жоғары қауіпсіздігі мен тірі салмағын қамтамасыз етті. Ата-аналық табынның қаздары үшін 1 литр ауыз суға 1 мл көлемінде "Гепалан" гепатопротекторын пайдалану ұсынылады.

Аннотация. Цель исследования – анализ сохранности, яйценоскости, живой массы гусей родительского стада. Для определения продуктивных показателей гусынь и гусаков автором предложена методика, основанная на расчете данных, отражающих основные продуктивные показатели родительского стада, эффективность применения гепатопротекторного комплекса. Результаты. В статье представлены результаты использования гепатопротектора – «Гепалан» при содержании родительского стада гусей. Использование комплексной кормовой добавки «Гепалан» повысило яйценоскость гусей, обеспечило их высокую сохранность и живую массу. Рекомендовано использование гепатопротектора «Гепалан» для гусей родительского стада в объеме 1 мл на 1 л питьевой воды.

Abstract. The purpose of the study is to analyze the safety, egg production, and live weight of geese of the parent flock. To determine the productive indicators of geese and geese, the author proposes a methodology based on the calculation of data reflecting the main productive indicators of the parent herd, the effectiveness of the use of the hepatoprotective complex. Results. The article presents the results of the use of the hepatoprotector "Hepalan" in the maintenance of the parent flock of geese. The use of the complex feed additive "Hepalan" increased the egg production of geese, ensured their high safety and live weight. It is recommended to use the hepatoprotector "Hepalan" for geese of the parent flock in the amount of 1 ml per 1 liter of drinking water.

Түйінді сөздер: қаз, жас, жұмыртқа өндірісі, сперматозоидтар, эякуляция.

Ключевые слова: гусь, возраст, яйценоскость, спермопродукция, эякулят.

Key words: goose, age, egg production, sperm production, ejaculate.

Introduction

Goose breeding is a promising area of productive extensive poultry farming.

Geese allow you to quickly increase the production of poultry meat using inexpensive feed. Goose farming products are diverse, and interest in this industry is growing both domestically and abroad. [2].

Product quality plays an important role in the development of agriculture. Recently, there has been an increase in interest in goose production, which is related to its quality. Geese are characterized by high growth intensity, good preservation and the possibility of rapid fattening.

The volume of products produced depends on the reproductive qualities of the bird. These qualities include egg production, the number of hatching eggs, fertilization and hatchability of eggs, as well as the number of healthy young. The reproductive qualities of geese play a key role in the economic efficiency of production, since their sexual activity affects the fertilization of eggs and, consequently, the brood of goslings [4].

The reproductive qualities of geese and geese depend on a number of factors, such as feeding and maintenance conditions, indoor microclimate, planting density, sex ratio, light modes and others. It is important to ensure optimal conditions for keeping and caring for geese in order to achieve high reproductive performance and successful development of goose breeding [6].

Materials and methods

The study was conducted in the period from 2021 to 2023 in the conditions of Agro-Goose Ural LLC in the Ufa district of the Republic of Bashkortostan and was the object of research of geese of a large gray breed. During the study, the drug "Hepalan" was used, which contains the following substances:

1. Betaine.
2. Sorbitol.
3. DL-methionine.
4. Carnitine.
5. Creatine.
6. Thiocetic acid.
7. Licorice extract.
8. Methyl hydroxybenzoate.
9. Sorbic acid.

These components of the drug "Hepalan" are aimed at maintaining and restoring the functional state of the liver in geese. The use of this drug can help to increase the liver's resistance to pathogenic factors and normalize its functional activity.

In total, 2 scientific and economic experiments and 2 production inspections were carried out.

Research results and their discussion

Giving a complex feed additive "Hepalan" during the period of the main productivity of geese had a positive effect on the level of egg production of geese of the experimental groups (табл. 1).

Table 1. Goose egg production and incubation results

Indicator	The control group	Experienced groups			
		1	2	3	4
Total collection of eggs, pcs.	1795	1862	1997	2050	1978
Egg production, pcs.	37,4	38,8	41,6	42,7	41,2
Egg weight, g	164,3	167,3	167,9	168,3	167,1
Laid for incubation, pcs.	1720	1793	1947	2013	1913
Hatching eggs yield, %	95,8	96,3	97,5	98,2	96,7
Fertilization, %	86,4	87,7	89,2	91,2	89,1
The output of goslings, %	74,5	75,9	76,5	77,4	76,2
Derivability, %	81,8	82,2	83,3	84,1	83,5

The egg production of poultry in the experimental groups amounted to 38.8-42.7% over the period, which is 1.4 - 5.3% higher than the level of the same indicator in the control group.

The study showed that high egg production in geese was observed in March and April. The highest indicator in terms of the number of eggs received was revealed in the third experimental group, which received the complex feed additive "Hepalan" in the amount of 1 ml per 1 liter of drinking water. In this group, geese brought 13.6 eggs, which is 9.7% higher than in the control group.

An analysis of the egg mass obtained from geese of the control and experimental groups showed that, in general, the egg mass corresponded to the average values for this breed. However, in the third experimental group, the highest egg weight was detected, which amounted to 168.3 g, which is 2.4% higher than in the control group. Other experimental groups also showed a slight increase in egg weight compared to the control, in the range of 2.8-3.6 g, which is 1.7-2.2% higher than the control indicator.

These results indicate that the use of the complex feed additive "Hepalan" can contribute to an increase in egg production in geese and improve the weight of the eggs obtained. In particular, the third experimental group demonstrated the best results in this regard.

According to the ratio of the components, the high weight of the eggs ensured their high value also in the experimental groups, while the level of the protein part of the egg was 2.3-3.1% higher, a similar trend was noted in the yolk part as a separate component of the egg. The analysis of the yolk according to the content of controlled vitamins showed that the eggs obtained from the control and experimental groups differed from each other in terms of their content. Adult geese

of the experimental groups deposited caratinoids better in the incubation egg, their content was higher in the experimental groups by 2.49-5.53% compared with the eggs of geese in the control group.

Thus, it can be concluded that the use of the drug "Hepalan" in geese has a positive effect on the vitamin A content in eggs, on the number of incubation eggs and on their fertilization. This can lead to an increase in the number of young animals produced and an improvement in the productivity of the bird as a whole.

Thus, the use of the drug "Hepalan" in experimental groups significantly improved the fertilization of eggs and increased the number of young animals produced. These data indicate the effectiveness of the drug and its positive effect on the reproduction of geese. In the future, additional studies may be conducted to confirm the results and identify the mechanisms through which the drug exerts its influence.

The live weight of both geese and geese corresponded to the breed in this age period. The analysis of the dynamics of live weight showed that it changed over the months of egg laying, with its growth, the live weight decreased proportionally, which we believe is due to the use of body resources for the formation of egg productivity by geese and sexual activity of geese. With a general tendency to decrease its live weight in all groups, its decrease was significantly lower in the experimental groups. So, in April, when comparing it with the control, the live weight in the experimental groups was higher by 0.5 – 3.8%, and in the gander by 2.2 – 8.2%. In May, the live weight of geese was higher than the control by 0.9-5.1%, and gander by 0.8-11.8%. With a decrease in egg production, the live weight of geese recovered, the rate of its recovery was higher in the experimental groups. By June, the live weight of the geese was in the range from 4925 g to 5139 g, which is 1.0-5.4% higher than in the control group.

A similar trend was revealed when taking into account the live weight of geese, which in the experimental groups ranged from 5740 g to 6144 g, which is 0.9 – 8.0% higher than the peers in the control group. Among the experimental groups, geese and geese of the 3 experimental group, who received 1.00 ml of the complex feed additive "Hepalan", differed in high live weight, the difference with their peers in the control was 5.3% in favor of this group of geese, 7.9% of geese.

The adult bird of the parent flock of all groups was generally well preserved, which was on average at 96.0%. Among the experimental groups, the bird of the 2nd and 3rd experimental groups had the best safety, where the case was one bird each and the safety level was 97.9%.

According to Table 2, the feed costs of the experimental groups were 1.4-5.5% lower. The cost of feed per 10 pieces of eggs when using a complex feed additive in various volume values allowed to reduce by an average of 33.3-38.9% compared with the control, the best indicators were revealed in the 3 experimental group.

The analysis of protein digestibility by geese of the parent flock in the main period of productivity was 80.5-84.2% in geese from the first to the fourth, with a control level of 77.9%.

Table 2. Feed costs and feed nutrient digestibility

Indicator	The control group	Experienced groups			
		1	2	3	4
Feed costs: - per 1 head per day, g	355,18	350,1	343,1	335,5	338,9
- for 10 pieces of eggs, kg	37,5	33,4	25,4	22,9	25,0
Digestibility, %					
protein	77,9±0,06	80,5±0,12	84,8±0,15*	84,2±0,19**	83,2±0,17*
fat	55,2±0,10	55,8±0,16	56,7±0,18*	57,9±0,12**	56,9±0,15*
fiber	54,2±0,32	54,9±0,29	55,1±0,27	55,9±0,25*	54,8±0,28
BEV	62,5±0,36	62,8±0,34	63,1±0,29	63,8±0,28	63,5±0,32
Usage,%					
nitrogen	48,4±0,14	48,8±0,16	52,2±0,18	53,5±0,21**	53,4±0,22*
calcium	42,6±0,26	43,4±0,22	45,4±0,24*	45,9±0,25**	44,2±0,28*
phosphorus	36,3±0,12	37,8±0,15	40,5±0,18*	41,2±0,16*	39,6±0,18

The best indicators of protein digestibility were found in 3 experimental groups and amounted to 84.2%, which is 6.3% more than in the control group, where its level was 77.9%. The digestibility of fat, fiber and nitrogen-free extractives also improved in the poultry of the experimental groups. According to the use of nutritional components of the feed, their significant improvement was revealed in the experimental groups. Thus, the use of nitrogen increased to 53.5% (3 experimental group), against 48.4% in the control, which is 5.1% higher. The use of calcium reached the level of 45.9%, which is 3.3% higher than the control. The difference in phosphorus with the control group was 4.9%, which is the best indicator for the 3 experimental groups.

The use of a complex feed additive also improved the indicators of sperm production of geese, it was found that in comparison with their peers in the control in the middle of the accounting period (April), the volume of ejaculate ranged from 0.84 to 0.102 cm³, with a similar indicator in the control of 0.75 cm³. The concentration of sperm in the ejaculate in the experimental groups was also higher and was in the The range is from 0.58 to 0.75 billion/cm³ at the control group level of 0.47 billion/cm³. The activity of sperm in the experimental group 3 was maximum and amounted to 9.5 points, while in the control it was at the level of 6.6 points, in other experimental groups it was also higher compared with the control

group. An important indicator in assessing the quality of sperm production is the total number of active sperm in the ejaculate, it was also higher in the experimental groups and amounted to 0.38-0.62 billion. at a level of 0.25 billion in control.

Blood counts were within the physiological norm, with their predominant content in the experimental groups. Thus, the concentration of leukocytes in all groups was within the established norms, but in the experimental groups its level was slightly higher by 1.04-2.35%, which, in our opinion, is associated with an increase in phagocytic activity of the blood and humoral immunity of the body of geese. In terms of the content of red blood cells, it can be stated that they are in the established norms, but there is also a tendency for its increase in the experimental groups by 4.20-10.47%. A similar situation was revealed in terms of hemoglobin content, its level was 130.12-131.40 g/l in the experimental groups versus 129.55 g/l in the control, i.e. 0.44 – 1.43% more. The data indicate that the complex feed additive "Gepalan" is an effective tool for improving the production performance of geese. Its inclusion in the diet allows to improve the safety, egg production and hatching of goslings, which is an important factor for higher.

Conclusion

Based on the results of the production inspection, it can be concluded that the use of this additive also makes a significant contribution to the economic efficiency of the production of goslings.

Bibliographic list

1 Gadiev, R.R. Reproductive qualities of geese of various genotypes / R.R. Gadiev, A.R. Farrakhov, C.R. Galina // Bulletin of the Bashkir State Agrarian University. – 2013. – №3(27). – Pp. 66-69.

2 Gadiev, R.R. Productive and reproductive qualities of geese of white Hungarian, Kuban breeds and their hybrids / R.R. Gadiev, C.R. Galina // News of the OGAU. – 2012. – №6 (38). – Pp. 138-140.

3 Gilmanova G.E. Productivity of geese of the parent flock when using the hepatoprotective complex / G.E. Gilmanova, D.D. Khaziev, R.R. Gadiev, A.R. Farrakhov // Bulletin of the Michurinsk State Agrarian University. - 2023. - № 1 (72). - Pp. 114-116.

4 Gilmanova G.E. Live weight and morphobiochemical blood parameters of geese depending on their age and use of hepatoprotector / G.E. Gilmanova, D.D. Khaziev, R.R. Gadiev, A.R. Gayfullina // Bulletin of the Bashkir State Agrarian University. – 2023. - № 4 (64). - C. 67-70.

5 Gilmanova G.E. Morphological signs and live weight of geese when using the complex feed additive "Gepalan" / G.E. Gilmanova // Journal of Agriculture and Environment. – 2023.- № 8 (36).

6 Gilmanova G.E. The effectiveness of using the feed additive "Gepalan" when feeding adult geese / G.E. Gilmanova // Journal of Agriculture and Environment. 2023, No. 7 (35). Gilmanova G. Productive qualities of geese when crossing breeds and using hepatoprotective complex [Text] G. Gilmanova, D.

Haziev, R. Gadiev, A. Farrakhov, S. Kapylova // JEZ-A Ecological and interactive physiology WILEY. C.1-9.

7 Predicting hatchability of layer breeders and identifying effects of animal related and environmental factors / I. Bouba, B. Visser, B. Kemp, T.B. Rodenberg, H. van den Brand // Poultry Sci. – 2021. – V. 100. – № 10. – P. 101394.

8 Proteome and microbiota analysis reveals alterations of liver-gut axis 114 under different stocking density of Peking ducks / Y.Wu, J. Li, X. Qin, S. Sun, Z. Xiao, X. Dong, J. Yuan // PLoS One. – 2018.

9 Salamon, A. Fertility and Hatchability in Goose Eggs: A Review / A. Salamon // International Journal of Poultry Science. – 2020. – V. 19(2). – P.51- 65.

MPHTI: 65.63.33

D.R. Kabdolla, teacher¹

**¹KEEU named after M.Dulatov
110000, Kostanay, Kazakhstan**

Improving the technology of irimshik production using raw materials of plant origin

Abstract. Today, so-called functional products are widely distributed, which contain biologically active components and, with regular use, provide a beneficial effect on the human body or on its specific functions. One of the ways to create functional products is to combine dairy raw materials with components of plant origin. Herbal components have unique properties that ensure the prevention of a number of diseases in a potentially healthy population. The introduction of vegetable additives into the milk base allows you to replace part of the animal protein with vegetable protein, significantly improve the mineral composition of the product, increase the content of vitamins in it, as well as enrich the product with dietary fibers and other valuable components.

Түйіндеме. Бүгінгі күні биологиялық белсенді компоненттері бар және үнемі тұтынылатын функционалды өнімдер адам ағзасына немесе оның белгілі бір функцияларына пайдалы әсер етеді. Функционалды мақсаттағы өнімдерді құрудың бір әдісі - сүт шикізатын өсімдік тектес компоненттермен біріктіру. Өсімдік компоненттері дені сау халықтың бірқатар ауруларының алдын-алуды қамтамасыз ететін ерекше қасиеттерге ие. Сүт негізіне өсімдік қоспаларын енгізу Жануарлар ақуызының бір бөлігін өсімдік ақуызымен алмастыруға, өнімнің минералды құрамын едәуір жақсартуға, оның құрамындағы дәрумендерді арттыруға, сондай-ақ өнімді диеталық талшықтармен және басқа да құнды компоненттермен байытуға мүмкіндік береді.

Аннотация. На сегодняшний день широко распространены так называемые функциональные продукты, которые содержат биологически активные компоненты и при регулярном употреблении обеспечивают полезное воздействие на организм человека или на его определенные функции. Одним из способов создания продуктов функционального назначения является комбинирование молочного сырья с компонентами растительного происхождения. Растительные компоненты обладают уникальными свойствами, обеспечивающими профилактику ряда заболеваний потенциально здорового населения. Введение растительных добавок в молочную основу позволяет заменить часть животного белка растительным, значительно улучшить минеральный состав продукта, повысить

содержание в нем витаминов, а также обогатить продукт пищевыми волокнами и другими ценными компонентами.

Key words: biological value, preservation, thickening, coagulation, curd mass

Түйінді сөздер: биологиялық құндылық, консервілеу, қоюландыру, ұю, сүзбе массасы

Ключевые слова: биологическая ценность, консервирование, сгущение, свертывание, творожная масса

Introduction

The development of national dairy products using vegetable raw materials will allow the expansion and development of dairy production in Kazakhstan. Today, Kazakhstan has significant resources of medicinal raw materials, primarily of plant origin. About 6 thousand species of plants grow on the territory of the republic. Therefore, one of the main priorities in the scientific support of the food industry of the republic should be considered the search and creation of domestic biological products of plant origin, the development of highly efficient technologies for their production and introduction into production. To effectively solve urgent problems in the field of ecology, nutrition and human health, a promising direction is the production of national dairy products using plant raw materials for dietary and therapeutic and preventive nutrition. Moreover, the development of food technology that can normalize the human intestinal microflora and have a positive effect on the body as a whole is becoming relevant. The novelty of the work is the development and improvement of the innovative technology of irimshik of increased biological value due to the use of chicory root.

The main part

The practical significance of this work lies in the fact that the generalized scientific results can significantly expand the range of national dairy products. To solve urgent problems in the production technology of national dairy products, a new fermented milk product with vegetable additives will be offered. For this purpose, the chemical composition of national dairy products and vegetable raw materials has been studied. The recipes of the national dairy product have been compiled. Organoleptic, physico-chemical, and microbiological studies of the national dairy product with vegetable raw materials were carried out. An improved technological scheme of a new national dairy product using vegetable raw materials for milk processing industries has been developed [1].

When using this innovative production technology, irimshika will contain additional vitamins, minerals and trace elements for the human body, as well as dietary properties.

Irimshik is a national fermented milk product of the Kazakhs made from milk, the basis of its production is based on canning, thickening, coagulation of milk with the introduction of rennet serum.

The nutritional value of irimshik is distinguished by an abundance of fats, amino acids and vitamins A, B, PP and calcium and phosphorus salts. Cheese is a source of essential amino acids such as methionine, tryptophan and lysine.

Irimshik is one of the richest sources of complete protein. Cheese protein contains amino acids that are similar to proteins of human organs and tissues. The nutrients of irimshika are absorbed by the human body up to 98-99%. But in modern environmental conditions and an insufficiently rich diet, the human body needs vitamins and minerals more [2].

Conclusion

There is a known method of producing a fermented milk product with fermentation processes, cooling to a fermentation temperature, processing the resulting clot, characterized in that homogenized liquid sprouted oat seeds 10% and melissa extract in an amount of 1.5% of the total mass of the finished product are added to the resulting curd mass [3].

As a result of the research, the technology of production of fermented milk product "Irimshik" with a rational energy value, rich composition and beneficial effect on the human body has been improved.

List of used literature

1. Омарова А., Машанова Н. С. совершенствование технологии национальных молочных продуктов с использованием растительного сырья //Международный студенческий научный вестник. – 2016. – №. 3-1. – С. 151-152.

2. Усипбек М. Д., Алтайулы С. Совершенствование технологии производства кисломолочного продукта «иримшик» //Пищевые технологии будущего: инновации в производстве и переработке сельскохозяйственной продукции. – 2020. – С. 169-171.

3. Алтайулы С., Алтаев Т.С. Способ производства кисломолочного продукта /Патент РК на изобретения 31726 МПК А23 С 9/00. А23 С 9/13. Заявитель и патентообладатель Алтайулы Сагымбек. – заявка № 2015/1040.1 от 17.09.2015 г. опубл. 30.12.2016, Бюлл. №18. – 5 с.

МРНТИ: 06.39.41

B.M. Khussainov, Senior Lecturer of the Department of Ecology and Life Safety, Candidate of Agricultural Sciences¹

G.Zh. Shamshina, Senior Lecturer at the Department of Ecology and Life Safety, Master of Agricultural Sciences¹

¹Kazakhstan University of Innovative and Telecommunication Systems, 090009, Uralsk, Republic of Kazakhstan

Monitoring of the state of natural pastures of the peasant farming in the conditions of the West Kazakhstan region

Түйіндеме. Мақалада Батыс Қазақстан облысы жағдайындағы шаруа қожалығының табиғи жайылымдарының жай-күйін бақылаудың маңызды аспектілері

қарастырылған. Топырақтың қарашірік горизонтының климаттық жағдайлары мен қуаты зерттелді. Жайылымдардың ботаникалық құрамы мен биологиялық өнімділігі анықталды. Жайылымдық жемнің тағамдық құндылығы мен химиялық құрамының көрсеткіштері алынды.

Аннотация. В статье рассмотрены важные аспекты мониторинга состояния естественных пастбищ крестьянского хозяйства в условиях Западно-Казакхстанской области. Изучены климатические условия и мощность гумусового горизонта почвы. Определен ботанический состав и биологическая продуктивность пастбищ. Получены показатели питательной ценности и химического состава пастбищных кормов.

Abstract. The article considers important aspects of monitoring the state of natural pastures of a peasant farm in the conditions of the West Kazakhstan region. The climatic conditions and the thickness of the humus horizon of the soil have been studied. The botanical composition and biological productivity of pastures have been determined. Indicators of the nutritional value and chemical composition of pasture feed were obtained.

Түйін сөздер: мониторинг, жайылым, шаруа қожалығы, жүктеме, аудан, өткізу қабілеті, климат, қуат, мазмұны, гумус, ботаникалық құрамы, биологиялық өнімділігі, тағамдық құндылығы, химиялық құрамы.

Ключевые слова: мониторинг, состояние, пастбище, крестьянское хозяйство, нагрузка, площадь, пропускная способность, климат, мощность, содержание, гумус, ботанический состав, биологическая продуктивность, питательная ценность, химический состав.

Keywords: monitoring, condition, pasture, peasant farming, load, area, throughput, climate, capacity, content, humus, botanical composition, biological productivity, nutritional value, chemical composition.

Introduction

Currently, an urgent problem of agriculture is the preservation and restoration of natural forage pasture lands on the territory of the Republic of Kazakhstan.

Pasture monitoring is the most important tool and historically the first method of ecological research of an object, since it fully helps experts and specialists to understand how the general condition of pasture lands varies depending on environmental conditions and applied agrotechnical techniques.

Object and methodology

The theoretical basis of the scientific research was the works of the classics of agronomic theory, scientific works of domestic and foreign scientists in the field of agriculture.

The methodological basis of the scientific research was standard and generally accepted analytical, comparative, correlation-regression and statistical methods, laboratory instruments and equipment, monitoring, experiments in the field and laboratory, as well as modeling.

The object of the study is the natural pastures of the farm «Arystanov» on the territory of the Bayterek district, which are located in the dry-steppe zone of the West Kazakhstan region.

The information base of scientific research includes annual reports of the «Arystanov» enterprise, analytical materials of the Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan, data from the Department of Agriculture of the West

Kazakhstan region, materials of domestic and foreign literature, periodicals, the global Internet.

Research results

The Message of the Head of State K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan «Fair Kazakhstan: law and order, economic growth, public optimism» dated September 2, 2024 states that now an important task is to attract investments in the agro-industrial complex [1].

Despite the unprecedented consequences of spring floods in the country, farmers completed the sowing campaign in a timely manner, financing for spring field work was increased by 2 times, but in general, all necessary work in the agro-industrial complex is carried out at the expense of the state by 70%.

Therefore, in the regions, work is actively underway to subsidize state financial institutions to issue credit resources to farmers at a reduced rate.

Scientific research was conducted during 2022-2024 on the topic: «Monitoring of the current state of pastures, with the development of measures to improve them in the conditions of the West Kazakhstan region».

The main goal is to monitor the current state of pastures, with the development of measures to improve them in the conditions of the West Kazakhstan region.

As you know, in February 2024, the parliament adopted a special law of the Republic of Kazakhstan «On Pastures», regulating the use of pastures, which is aimed at solving the urgent problems of shortage of agricultural land for grazing livestock [2].

The law introduced the concept of "public pastures" for the first time, which will be used by villagers within the settlement, as well as tightened conditions for the use of pastures.

So, for example, if earlier the livestock breeder was obliged to provide the total load on the pasture with farm animals by at least 20%, now this utilization rate has increased to 50%.

Therefore, if the owner of the farm has a small number of animals for the leased areas of pasture land, then according to the letter of the law, inefficiently used agricultural land can be withdrawn by the local akimat and transferred to villagers who lack the necessary space to graze their herd.

The total area of the world's pastures is very large, about 2 billion hectares, which is about 26% of the land area, but this land is 2/3 unsuitable for growing crops.

In the world, the largest areas of natural pastures are located in Australia, more than 362.3 million hectares, and their share in the area of agricultural land is a record 94.2% [3].

Currently, on the territory of the Republic of Kazakhstan, pasture lands occupy 182.6 million hectares, of which 151.6 million hectares are located on the plains and 31 million hectares are located in the highlands, but only 73.4 million hectares are assigned to agricultural producers.

Forecasts of domestic and foreign experts show that by 2030 in Kazakhstan such an indicator as pasture capacity will decrease by 10%.

According to the natural conditions in the territory of the Republic of Kazakhstan, the following zones are distinguished: forest-steppe, steppe, dry-steppe, semi-desert, desert, foothill-desert-steppe, subtropical desert, subtropical foothill-desert, Central Asian mountain and South Siberian mountain [4].

It has been established that the territory of the farm of the farm «Arystanov» of the Bayterek district is located in the dry-steppe zone of the West Kazakhstan region.

According to FAO, in 2024, about 34 % of the world's agricultural land is in poor condition due to improper exploitation, high anthropogenic load and overgrazing.

The main measures to prevent the negative consequences of improper operation, high anthropogenic load and overgrazing should be monitoring of the condition, effective pasture turnover and integrated pasture management [5].

Monitoring of the current state of pastures is impossible to imagine without a detailed study of climatic conditions that play an essential role for plant growth and development.

The pasture lands of the research object of the enterprise «Arystanov» of the Bayterek district, according to the botanical and geographical zoning, are located in the III Dry-steppe zone III-1 of the Zavolzhsky province III-1-1 of the Ural district of the Euro-Asian steppe region, where tipchak-kovyl, bluegrass-white-field, white-field-tipchak-kovyl steppes predominate.

The Zavolzhskaya province of the dry steppe zone, which includes the pastures of the farm «Arystanov», is characterized by good climatic conditions with a coefficient of 0.35–0.50, and the amount of precipitation was 250–320 mm per year.

As a result, it is necessary not only to comply with the standard conditions of optimal pasture load, effective organization of pasture turnover, but also to obtain up-to-date information through monitoring on the state of natural components of the natural forage lands [6].

In 2024, on the forage natural pastures of the «Arystanov» farm, the thickness of the humus horizon in dark chestnut medium-sized soils was 32 cm, which is 7 cm more than in 2023.

According to domestic experts and foreign scientists, humus components make up from 80 to 90% of the total amount of organic matter contained in the soil.

The next most important indicator of soil fertility is the humus content, which in 2024 was high on dark chestnut medium-sized soils of forage natural pastures of the «Arystanov» farm and amounted to 5 %, which is significantly higher than in 2023 by 1.18 %.

The largest component of the botanical composition of the pasture grasses of the farm «Arystanov» are cereal plants from 66 % in spring to 48% in winter,

legumes have significantly decreased in number from 34 % of the spring herbage to 14 % in winter.

On the contrary, a positive picture is observed for the various grass components, there is a gradual increase in the species number of plants from 8% in the pasture herbage in summer to 38 % by winter.

As is known, each type of grazed farm animals has its own characteristics, therefore, when calculating the need for pasture feed, the duration of the pasture period, the need of the herd for green feed by months and for the entire period, methods of using natural and cultivated pastures are taken into account [7].

The highest biological productivity of pastures is observed in the autumn-winter period, and this indicator in the farm «Arystanov» reaches a maximum of 0.620 kg/m², in 2022 it is slightly less than only 0.400 kg/m².

The agrotechnical measures taken will make it possible in the future to maximize the possibilities of pasture lands for the development of the livestock industry and full provision of feed.

Conclusions

Therefore, when monitoring the current state of pastures in the farm «Arystanov», an indicator of the nutritional value of pasture feed was determined, which amounted to 0.87 EFU/m².

In order to effectively monitor the current state of pastures, the chemical composition of the studied pasture feeds in the farm «Arystanov» is important, the content of crude protein 9.83 %, as well as carotene 48 mg/kg was noted.

List of literary sources

1. Fair Kazakhstan: law and order, economic growth, public optimism. Message of the President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan / *Kazakhstanskaya Pravda*, September 2, 2024.

2. Law of the Republic of Kazakhstan «On Pastures» dated February 20, 2017 No. 47-VI SAM [Electronic resource], 2017. URL: [https://online.zakon.kz / document/?doc_id= 32598330](https://online.zakon.kz/document/?doc_id=32598330) (accessed 12.01.2024).

3. Grets R.D., Peche R.P., Davis A.V. (1988). Assessment and monitoring of pastures with sparse vegetation using calibrated landsat data. *Int. J. Remote Sensor.* 9, 1201-1222. doi: 10.1080/01431168808954929

4. The importance of pastures and pasture feed for animals [Electronic resource]. Access mode: https://studbooks.net/831619/agropromyshlennost/znachenie_pastbisch_pastbischnogo_korma_zhivotnyh.

5. O'Mara F. (2012). The role of pastures in food security and climate change. *Ann. Bot.* 110, 1263-1270. doi: 10.1093/aob/mcs209

6. Robinson S. Pasture management in Central Asia / S. Robinson // Results of the first practical conference on promoting sustainable pasture management in Central Asia. Bishkek, 2014. - 56 p.

7. Khussainov B.M., Sadykov R.S. The impact of spring floods on the productivity of cereal plants of natural forage pasture lands of the West Kazakhstan region / KIEU named after M.Dulatov. Scientific and production journal Nauka, No. 3, September 2024 – pp.36-40

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

МРНТИ 14.33.07

G.E.Gilmanova, Head of the PDF sector¹

¹Bashkir State University,
450001, Ufa, Russian Federation

Demonstration exam for students of secondary vocational education in the Bashkir State Agricultural University

Түйіндеме. Мақалада білім беру мекемесінде демонстрациялық емтихан механизмін енгізу тәжірибесі ашылады. Демонстрациялық емтихан орта кәсіптік білім беру студенттерін қорытынды аттестаттау нысандарының бірі ретінде оқу қорытындысын шығарудың жаңа түрі болып табылады. Автор бағалау критерийлерін емтихан бағасына ауыстыру әдістемесін егжей-тегжейлі баяндайды.

Аннотация. В статье раскрывается опыт внедрения механизма демонстрационного экзамена в образовательном учреждении. Демонстрационный экзамен как одна из форм итоговой аттестации студентов среднего профессионального образования является новым видом подведения итогов обучения. Автором подробно изложена методика перевода критериев оценки в экзаменационную оценку.

Abstract. The article reveals the experience of implementing the mechanism of a demonstration exam in an educational institution. The demonstration exam as one of the forms of final certification of students of secondary vocational education is a new type of summing up of learning. The author describes in detail the methodology for translating assessment criteria into an examination assessment.

Түйінді сөздер. Демонстрациялық емтихан, орта кәсіптік білім, құзырет, жұмысшы кадрлар.

Ключевые слова. Демонстрационный экзамен, среднее профессиональное образование, компетенция, рабочие кадры.

Key words. Demonstration exam, secondary vocational education, competence, working staff.

Introduction

The tasks of the advanced development of the secondary vocational education system include:

- improving the efficiency of personnel training processes;
- using the standard to evaluate and control the effectiveness of personnel policy;
- introduction of mechanisms for improving the systems of secondary vocational education, higher education, additional vocational education and additional education for children;
- training of personnel in accordance with international standards and requirements of employers;

- systematization of the main provisions, mechanisms and tools for staffing the regional industry [4].

Modern mechanisms of external assessment of professional competencies make it possible to identify areas for improving the activities of a particular educational organization in order to comply with the best international standards of professional training.

The demonstration exam is a new format for summarizing the results of training in professional educational organizations. It is conducted in order to determine the level of knowledge, skills and abilities of students and graduates that allow them to conduct professional activities in a certain field or perform work in a specific profession or specialty.

Object and methodology

Modern requirements for the training of competitive graduates of secondary vocational education really focus on the formation of certain professional competencies among students that correspond to the realities of the labor market. In this context, Federal State Educational Standards (FSES) play a key role in defining approaches to assessing students' knowledge and skills.

Professional competencies. Graduates should have not only theoretical knowledge, but also practical skills that allow them to successfully perform professional duties. This includes both technical skills and teamwork, communication and problem solving skills.

State final certification. The Federal State Educational Standard provides for various forms of final certification, including a demonstration exam and a final qualifying work. These forms of assessment allow for a more complete and objective assessment of the level of students' training.

A demonstration exam. This form of assessment provides students with the opportunity to demonstrate their practical skills in real or near-real conditions. This is especially important for professions where the practical application of knowledge plays a key role. The demo exam allows you to evaluate skills such as working with equipment, performing specific tasks, and interacting with colleagues and clients.

Final qualifying work. Although graduate work is also important, it focuses more on theoretical aspects and research activities. Unlike a demonstration exam, it may not always reflect the student's practical readiness to perform professional duties.

Integration of theory and practice. Modern educational programs should strive to integrate theoretical knowledge and practical skills. This can be achieved through practical classes, internships, and projects that allow students to apply their knowledge in real-world settings.

Thus, the introduction of a demonstration exam as an element of the state final certification contributes to a deeper assessment of students' readiness for professional activity and helps them form the necessary competencies for a successful career.

The demonstration exam requires serious preparation. It is important to modernize the educational and material base, ensure the availability of competent teachers and attract independent experts. It also requires the cost of training students and a fundamentally new assessment of the performance of tasks. High requirements are also placed on the examination procedure.

The results of the research. In the Bashkir State Pedagogical University, the graduation of students of secondary vocational education in 2024 was carried out for the first time. Therefore, in many aspects of the demonstration exam, there was no experience in organizing and conducting an exam in the specialties of secondary vocational education.

In Bashkir State University, the demonstration exam was conducted in three specialties:

- 25.02.08 Operation of unmanned aircraft systems;
- 23.02.07 Maintenance and repair of engines, systems and assemblies of cars;
- 43.02.15 Cooking and confectionery business.

In order to implement a set of organizational measures aimed at providing an educational organization with a demonstration exam as a form of certification of students in educational programs of secondary vocational education, contracts were concluded for conducting a demonstration exam with the Sterlitamak branch of the Ufa University of Science and Technology (Sterlitamak), the College of Motor Transport (Ufa), and the Ufa College of Industrial Technologies (UfaUfa).

In the process of evaluating the tasks of the demonstration exam, it is really extremely important to ensure objectivity and transparency. To do this, a measure was taken to prevent conflicts of interest, which consists in forming an expert group taking into account the following criteria:

- exclusion of personal connection. The experts involved in the assessment should have nothing to do with the preparation of the student or graduate. This means that those who directly taught the student or participated in his training cannot evaluate his work. This approach avoids bias and ensures that the assessment is based solely on objective criteria.

- separation of educational organizations. Experts should not represent the same educational organization as the student. It also helps to reduce the risk of bias and provides a more fair assessment. The involvement of experts from various institutions allows for a variety of opinions and approaches to assessment, which further improves the quality and objectivity of the process.

Such measures to form an expert group make it possible to ensure high standards of assessment and confidence in the results of the demonstration exam. This, in turn, contributes to improving the quality of education and developing students' professional skills [3].

Thus, thanks to the measures taken, the independence and objectivity of the assessment of tasks in the demonstration exam was ensured. The exclusion of personal communication between experts and students, as well as the separation of

educational organizations, made it possible to eliminate any possible bias and guarantee equal conditions for all participants.

The Chief Expert played a key role in this process, strictly monitoring compliance with the established conditions. His task was to ensure the integrity and transparency of the work of the Expert Group, which contributed to increasing confidence in the exam results. It also allowed to create an atmosphere in which students could demonstrate their skills and knowledge without fear of the influence of external factors.

Such an organization of the assessment process not only improves the quality and fairness of the exam, but also contributes to the formation of students' confidence in their abilities and professional competencies.

The process of forming the final document on the results of the examination tasks was automated using the CIS and eSIM systems. These systems performed the following functions:

- automated processing of the entered grades and/or points;
- synchronization with personal data contained in the personal profiles of participants;
- the formation of an electronic file for each participant who passed the demo exam [3].

The final document, drawn up in the form of a table, contained the results of the examination tasks, divided by completed modules. This format of information presentation ensured the clarity and structuring of the data, which greatly simplified the process of analyzing and evaluating the results of the demonstration exam.

Each participant could see their achievements in individual modules, which allowed not only to assess the overall level of training, but also to identify strengths and weaknesses in specific areas. This, in turn, created an opportunity for further work on improving professional competencies and preparing for future activities.

In addition, the structured format of the final document contributed to a more effective exchange of information between experts, educational organizations and the exam participants themselves. This ensured transparency of the assessment process and allowed all stakeholders to better understand the results and conclusions drawn from the demonstration exam.

Automation of this process with the help of CIS and eSIM systems allowed:

- reduce the time and effort required to process the results;
- eliminate errors related to manual data processing;
- improve the accuracy and reliability of the results;
- ensure transparency and accessibility of information about the results of the demonstration exam.

In order to create an objective system for translating the grades of the demonstration exam (DE) into the traditional five-point system, the methodology proposed in the annex to the letter dated December 26, 2017 No. 2062/2017 was considered. This methodology suggests specific steps and criteria so that the results

of the TE can be translated into an examination grade. The main purpose of this methodology is to ensure a fair and accurate correlation of DE scores with grades in a system familiar to students and teachers.

The methodology for translating the results of the demonstration exam into an assessment was carried out in accordance with the decree of the Ministry of Education of the Russian Federation dated 04/01/2020 No. R-36 "On approval of methodological recommendations on certification using the mechanism of the demonstration exam"[2].

In the process of converting points for completing tasks of the demonstration exam into grades according to the traditional system ("excellent", "good", "satisfactory", "unsatisfactory"), a special table is used. This table is included in the assessment documentation and contains clear criteria for converting the points received into grades.

The key role in this process is played by the chief expert, who controls the objectivity and accuracy of the translation. Only with his mandatory participation is the final correlation of the points scored with the grades made. Such a system ensures that the final grades will fairly reflect the level of knowledge and skills of the students demonstrated on the exam (Table 1).

Table 1. Conversion of points into an examination grade

Task	Maximum score	«2»	«3»	«4»	«5»
Minimum level	The sum of the maximum points – 27,5	0,00%- 25,49%	25,5%- 45,39%	45,4%- 59,99%	60,00%- 100,00%

The demo exam was registered on the DE platform. All students confirmed their level and were admitted to the defense of the WRC.

After the completion of the TE, the following tasks were set:

- accreditation of sites based on their university according to the relevant codes for 2025;

- modification and improvement of existing classrooms.

The demonstration exam has become an important tool for assessing the entire flow of graduates, providing an opportunity to identify common trends and problem areas in their training. The analysis of the exam results helped to identify weaknesses that require additional attention and improvement [3].

The collected data on the exam results allowed educational institutions and teachers to more accurately target their efforts to improve curricula and teaching methods. This may include reviewing the content of courses, introducing additional practical classes or specialized training for students.

Thus, the demonstration exam not only assessed the level of knowledge and skills of graduates, but also became the basis for further improvement of the educational process, which ultimately contributes to improving the quality of training specialists in the chosen field.

Conclusions

Constant work, timely fulfillment of the tasks set will allow organizing an accredited center for conducting a demonstration exam (CPDE) next year, as well as conducting a DE, which will allow assessing the practical level of its graduates.

The experience of participating in the regional championship and conducting a demonstration exam (DE) have become significant factors for adjusting practice programs aimed at mastering and assessing the level of necessary competencies among students. These events provided valuable information on what skills and knowledge needed to be developed, as well as helped identify areas requiring additional attention.

Participation in the national qualifying championship and the final championship, equated to the national one, will open up new opportunities for determining and formulating areas of work with students. These championships not only help to increase the motivation and involvement of students, but also allow educational institutions to adapt their programs in accordance with the current requirements of the labor market.

As a result, based on the experience gained and the analysis of the results of the championships, educational organizations will be able to develop training strategies and methods more effectively, which will ultimately lead to an improvement in the quality of training specialists and their competitiveness in the labor market.

List of literary sources

1 Federal Law No. 273-FZ of December 29, 2012 "On Education in the Russian Federation".

2 Order of the Ministry of Education of the Russian Federation dated 04/01/2019 N R-42 (as amended on 04/01/2020) "On approval of methodological recommendations on certification using the mechanism of a demonstration exam".

3 Order of the Ministry of Education of the Russian Federation dated 11/8/2021 N 800 "On approval of the Procedure for conducting state final certification for educational programs of secondary vocational education".

4 Andriyanov Yu.V. The experience of organizing and conducting a demonstration examination of the competence "Maintenance of heavy machinery" for the specialty 02/23/04 // Modern directions of development of secondary vocational education, Ryazan. – 2023.

МРНТИ: 14.27.09

А.Ю. Швацкий, заведующий кафедрой
«Психология и педагогика»¹

¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия

Организация физического воспитания обучающихся в системе дополнительного образования

Түйіндеме. Бұл мақала бастауыш мектеп жасындағы дене тәрбиесі мәселесін талдауға арналған, атап айтқанда, оқушылардың дене тәрбиесінің міндеттері мен функциялары қарастырылған, бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесін сәтті ұйымдастыру шарттары анықталған. Эксперименттік зерттеу нәтижелері бойынша білім алушылардың дене тәрбиесінде оң нәтижеге қол жеткізу дене шынықтыру сабақтарында ойын әрекеті процесінде бәсекелестік әдістерін қолдана отырып, дене шынықтыру-сауықтыру іс-шараларының кешенді бағдарламасын іске асыру шартымен мүмкін болатындығы анықталды.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблемы физического воспитания в младшем школьном возрасте, в частности, рассмотрены задачи и функции физического воспитания обучающихся, определены условия успешной организации физического воспитания младших школьников. По результатам экспериментального исследования установлено, что достижение положительного результата в физическом воспитании обучающихся возможно при условии реализации комплексной программы физкультурно-оздоровительных мероприятий с применением методов конкурентирования в процессе игровой деятельности на занятиях физической культуры.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the problem of physical education in primary school age, in particular, the tasks and functions of pupil's physical education are considered, the conditions for the successful organization of physical education of younger schoolchildren are determined. According to the results of an experimental study, it has been found that achieving a positive result in physical education of pupils is possible provided that a comprehensive program of physical culture and recreation activities is implemented using methods of competition in the process of playing activities in physical education classes.

Түйінді сөздер: дене тәрбиесі; бастауыш мектеп жасы; білім алушы; ойын қызметі; ұйымдастыру шарттары

Ключевые слова: физическое воспитание; младший школьный возраст; обучающийся; игровая деятельность; условия организации

Key words: physical education; primary school age; pupil; playing activities; conditions for the organization

Введение

Сохранение детского здоровья и гармоничное физическое развитие каждого обучающегося – одна из приоритетных задач современной системы образования. Именно в младшем школьном возрасте начинают формироваться фундаментальные представления о здоровом образе жизни, о правильном его становлении, а также формировании крепкого физиологического здоровья. Но, к сожалению, в нынешней системе начального образования учтены только санитарные и гигиенические нормы.

Поэтому большим потенциалом в решении вопросов физического воспитания детей обладают учреждения дополнительного образования.

С каждым днем в процессе обучения у школьников повышается объем интеллектуальной работы, а вот двигательная активность, как и возможность пребывания на свежем воздухе, значительно уменьшается. По этой причине необходимо правильно выстраивать процесс физического воспитания младших школьников, потому что это является основой гармоничного развития физиологии и личности ребенка, а также положительные результаты физического развития способствуют увеличению интеллектуальной работоспособности детей.

Цель образования по физической культуре - формирование разносторонней физически развитой личности, способной активно использовать ценности физической культуры для укрепления и длительного сохранения собственного здоровья, оптимизации трудовой деятельности и организации активного отдыха [2]. Учебный процесс должен быть направлен на формирования устойчивых мотивов и потребностей школьников в бережном отношении к своему здоровью, целостном развитии физических и психических качеств, творческом использовании средств физической культуры в организации здорового образа жизни.

Основная цель начального образования заключается в укреплении здоровья, содействии гармоничному физическому, нравственному и социальному развитию, успешному обучению, формировании первоначальных умений саморегуляции средствами физической культуры.

Как показывают современные психолого-педагогические исследования, физическое воспитание выполняет много важных функций в жизни человека [1]. Так, функция развития в процессе физического воспитания представляет собой становление мышечной и нервной систем человеческого организма, а также формирование правильных процессов психики, гармоничного строения тела, а также данная функция способствует улучшить способности ориентироваться в пространстве, адаптироваться к тем или иным условиям окружающего мира.

Воспитательная функция физической культуры заключается в укреплении выносливости и закаливании морального духа человека. Занятия физкультурой должны в основном ассоциироваться с более высокими моральными целями и великими устремлениями. В этом случае строгая воля, упорство и решительность характера, коллективная ориентация личности послужат интересам общества: войне с беспорядочными связями, алкоголизмом, наркоманией и т.д.

Образовательная функция заключается в ознакомлении людей с теорией и историей физической культуры, ее значением в жизни человека, с различными видами физического воспитания, созерцание борьбы, демонстрация мастерства, терпения, красоты человеческого тела пробуждает в людях сильные эмоции, дарит эстетическое счастье [2].

Младший школьный возраст - это очень ответственный период детства,

от полноценной жизни которого зависит уровень интеллекта и личности, желание и способность учиться, уверенность в себе.

Физическое воспитание в младшем школьном возрасте решает следующие задачи:

1. Укрепление здоровья, правильное физическое развитие.
2. Развитие двигательных навыков.
3. Прививать школьникам знания о физической культуре, гигиене и закаливанию.
4. Развитие физических качеств.
5. Формирование интереса к физическому воспитанию и потребности заниматься спортом.
6. Воспитание положительных моральных и волевых качеств ребенка.
7. Подготовка школьников к сдаче нормативов ГТО [4].

Основными условиями и факторами успешной организации физического воспитания младших школьников являются:

- Уметь анализировать и оценивать степень физического здоровья и двигательного развития детей.
- Формулировать задачи физического воспитания на определенный период (например, на учебный год) и определять первостепенные из них с учетом особенностей каждого из детей.
- Организовать процесс воспитания в определенной системе, выбирая наиболее целесообразные средства, формы и методы работы в конкретных условиях.
- Проектировать желаемый уровень конечного результата, предвидя трудности на пути к достижению целей.
- Сравнить достигнутые результаты с исходными данными и поставленными задачами.
- Владеть самооценкой профессионального мастерства, постоянно совершенствуя его [3].

Объект и методика

С целью изучения условий организации физического воспитания детей младшего школьного возраста нами было проведено экспериментальное исследование, базой которого стала Детская спортивная школа «Свобода» г. Орска Оренбургской области. В исследовании принимали участие учащиеся 2-4 классов. Изучение уровня физической культуры обучающихся осуществлялось с использованием методик, направленных на определение уровня физической подготовки детей младшего школьного возраста, мотивации их достижений и владения их культурными нормами в сфере здоровья. Для физического развития обучающихся начальных классов нами была разработана и апробирована на практике программа физического воспитания, в ходе которой создавались необходимые для оптимизации этого процесса психолого-педагогические условия.

Результаты исследований

В рамках педагогического эксперимента нами была разработана

программа мероприятий, отличительной чертой которой является применение методов конкурирования в процессе игровой деятельности на занятиях физической культуры.

В процессе изучения всех компонентов того или иного двигательного действия на занятиях определялись задачи соревновательного характера, а также ролевые игры, которые содержали в себе элементы техники того действия, которое необходимо выучить. Так при изучении процесса прыжка в длину, мы предлагали детям вообразить себя солдатом, которому необходимо одним прыжком преодолеть определённое расстояние за отмеренный промежуток времени, которому необходимо преодолеть множество разнообразных препятствий, а для этого важно научиться хорошо и далеко прыгать. Таким образом у детей школьного возраста формируется мотивация в дальнейшем научиться выполнять те или иные техники физических упражнений, потому что именно в таких ситуациях дети максимально сосредоточены, им интересно и увлекательно, в связи с чем они проявляют более высокую активность.

Когда происходил процесс закрепления определенного двигательного действия метод игры предполагал использование соревновательных элементов, которые варьировали такие задачи для ребенка, как - кто правильнее, кто сильнее, кто дальше и т.д. Также детям было интересно усваивать те или иные двигательные действия посредством эстафеты, в процессе которых они сами могли контролировать движение одноклассников.

Принцип конкурирования в процессе игровой деятельности применялся на каждом этапе занятия. Так, в подготовительной части урока школьники учились применять метод соревнования во время построения, строевых, порядковых упражнений. Для того, чтобы дети были более заинтересованы, чтобы научиться правильно и качественно выполнять упражнения порядкового и строевого характера, им предлагались задания, кто из детей быстрее распределится по времени по той или иной характеристике, либо задания на оценку техники исполнения какого-либо упражнения по группам, например, чья группа прыгнет дальше или кто выполнит меньше всего ошибок.

Во время выполнения упражнений для общего развития команды соревновались между собой на то, кто больше выполнит заданий за конкретный промежуток времени. Это были упражнения как на месте, так и в движении. Ребята сами оценивали качество выполнения того или иного упражнения. Они должны были учиться, глядя друг на друга, что в дальнейшем будет положительно влиять на их технику выполнения каких-либо физкультурных упражнений.

Основной задачей базовой части урока было научить ребенка конкретному действию и в дальнейшем усовершенствовать выученный навык. Когда школьники овладевали навыками, которые соответствовали теме урока, дети соревновались, кто из них быстрее, сильнее и правильнее

всех выполняет ту или иную технику физического упражнения. Таким образом оценивалось качество упражнения.

Наконец, в заключительной части урока, обязательно проводились упражнения для восстановления дыхания и сердечного ритма. Школьникам предлагались конкурсы или викторины на знание теории физической культуры. Ребятам просили объяснить технику какого-то одного упражнения, которые они выучили на сегодняшнем занятии. Также использовались техники расслабления организма после нагрузки и поднятия боевого духа для сохранения работоспособности и продуктивности.

Если дети выполняли все упражнения правильно, они начинали изучать новую теорию, а после приступали к реализации новых техник. Однако, стоит отметить, что были случаи, когда обучающиеся не смогли выполнить то или иное задание. В этом случае осуществлялся повтор занятия с более подробной демонстрацией от самого педагога либо преуспевающего ученика.

Эффективность проведенной работы подтверждает сопоставление результатов констатирующего и контрольного этапов исследования.

Данные, полученные по таким показателям, как: челночный бег 3x10 м, наклон вперед из положения сидя, прыжок в длину с места, подтягивание на высокой перекладине из виса и др., фиксируют положительную динамику в изменении всех исследуемых физических качеств у младших школьников, как мальчиков, так и девочек.

Также, зафиксированы изменения в мотиваций младших школьников. Например, в группе испытуемых не выявлено обучающихся, которые не имеют никаких мотивов и стремлений в области физического совершенствования. Хотя на констатирующем этапе исследования таких испытуемых было 33%. Значительно уменьшилось (с 48% до 23%) число младших школьников, испытывающих страх потерпеть неудачи при выполнении физических упражнений. 77% испытуемых в качестве главной мотивации физической активности указали желание добиться успеха. На констатирующем этапе исследования таких испытуемых было менее 30%.

Оценка уровня владения младшими школьниками культурными нормами в сфере здоровья показала, что более 90% испытуемых имеют высокий уровень, что почти в 2,5 раза больше по сравнению с результатами первичной диагностики.

Выводы

Таким образом, результаты проведенного исследования подтверждают наше предположение о том, что достижение положительного результата в физическом воспитании младших школьников возможно при условии реализации комплексной программы разноплановых физкультурно-оздоровительных мероприятий с применением методов конкурирования в процессе игровой деятельности на занятиях физической культуры.

Список литературных источников

1. Barchukov I.S. Teoriya i metodika fizicheskogo vospitaniya i sporta. - Moskva: KnoRus, 2018. - 259p.
2. Doman G. Kak sdelat' rebenka fizicheski sovershennym. - Moskva: AST, Akvarium, 2020. - 333p.
3. Kozhuhova N.N., Ryzhkova L.A. Vospitatel' po fizicheskoy kul'ture v doskol'nom i shkol'nom uchrezhdenii. – Moskva: Akademiya, 2017. - 320p.
4. Kravchuk A.I. Fizicheskoe vospitanie detej mladshego shkol'nogo vozrasta (nauchno-metodicheskie i organizacionnye osnovy garmonichnogo kompleksnogo fizicheskogo vospitaniya). – Novosibirsk: NGPU, 2018. - 238p.

МРНТИ: 14.25.05

**А.Ю. Швацкий, заведующий кафедрой
«Психология и педагогика»¹**

**¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Профилактика школьных неврозов у обучающихся подросткового возраста

Түйіндеме. Бұл мақала білім алушылардағы мектеп невроздарының проблемаларын талдауға арналған, атап айтқанда, білім алушылардағы невротикалық бұзылулардың тұжырымдамасы мен себептері қарастырылған, жасөспірім кезіндегі мектеп невроздарының көріну формалары анықталған. Эксперименттік зерттеу нәтижелері бойынша жасөспірімдерде мектеп неврозының алдын алуға бағытталған іс-шаралар мазасыздық пен агрессивтілік деңгейін төмендетуге, ішкі өзін-өзі бақылау дағдыларын қалыптастыруға және жасөспірімдерде сындарлы мінез-құлық дағдыларын дамытуға ықпал ететіні анықталды.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблемы школьных неврозов у обучающихся, в частности, рассмотрены понятие и причины возникновения невротических расстройств у обучающихся, определены формы проявления школьных неврозов в подростковом возрасте. По результатам экспериментального исследования установлено, что мероприятия, направленные на профилактику школьного невроза у обучающихся подросткового возраста способствует снижению уровня тревожности и агрессивности, формированию навыков внутреннего самоконтроля и развитию навыков конструктивного поведения у подростков.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the problem of school neuroses in pupils, in particular, the concept and causes of pupil's neurotic disorders are considered, the forms of manifestation of school neuroses in adolescence are determined. According to the results of the experimental study, it has been found that measures aimed at preventing school neurosis in adolescent pupils contribute to reducing the level of anxiety and aggression, the formation of internal self-control skills and the development of constructive behavior skills in adolescents.

Түйінді сөздер: мектеп неврозы; жасөспірім; білім алушылар; алдын алу; көріну формалары

Ключевые слова: школьный невроз; подростковый возраст; обучающийся; профилактика; формы проявления

Key words: school neurosis; adolescence; pupil; prevention; forms of manifestation

Введение

Неврозы - одна из самых частых в современный период форм нервно-психического расстройства, имеющая тенденцию к росту, особенно в условиях кризиса в обществе. Особенно актуальной является проблема школьных неврозов, когда негативное психоэмоциональное воздействие на ребенка оказывает сама учебная ситуация и взаимоотношения с другими участниками образовательного процесса.

Исследованию проблемы школьных неврозов посвящены работы И. Божанова, Т.А. Власовой, А.И. Захарова, В.Е. Когана, М.С. Певзнер, Г.Н. Пивоваровой, А.М. Прихожан, А.И. Селецкого, А.Б. Царевой и др.

Большинство авторов отмечают, что школьный невроз - это состояние, причиной которого оказывается психологический дискомфорт, эмоционально-стрессовое воздействие школы, проявлениями которого являются навязчивые движения, страхи, эмоциональная неустойчивость ребенка. Для предупреждения школьных трудностей важно не пропустить тревожные симптомы, обсудить их с психологом, врачом - невропатологом или психиатром, действовать грамотно и своевременно [3].

По данным Г.Н. Пивоваровой и др., во взаимоотношениях между учебно-образовательным процессом и развитием невроза обнаруживаются три аспекта: 1) невротизирующее влияние учебно-образовательного процесса на обучающегося, 2) невротизирующее влияние учебной работы на преподавателя, 3) невротизирующее действие возникающей в ходе учебно-воспитательного процесса коммуникации ученик-учитель [1].

Говоря о невротизирующем действии учебного процесса на обучающегося, необходимо подчеркнуть, что неблагоприятно влияет на психическое здоровье не сама по себе умственная нагрузка, а неправильно организованный учебно-образовательный процесс, несоблюдение требований психогигиены обучения, недостаток свободного времени для реализации личных потребностей (часто из-за ортодоксального отношения родителей к высоким оценкам), конфликтные отношения на разных уровнях в период обучения. Отсюда отмечается значительная частота невротических проявлений у подростков: большей частью типа астенического невроза, невроза утомления (тогда на первый план выступает сомато-вегетативная, эмоциональная лабильность, повышенная истощаемость интеллектуальных процессов, слабость внимания, нарушения сна) или в виде невротических страхов (боязнь темноты, персонажей фильмов, одиночества, разлуки с близкими, тяжёлых болезней и тому подобное).

В происхождении неврозов у подростков, по данным многих исследований, участвует совокупность нескольких факторов: характерологические, личностные особенности ребенка; действующие в течение жизни вредные факторы, способные изменить реактивность организма, ослабить, сенсibilизировать нервную систему, сделать её более

уязвимой, ранимой. Но ведущей неперменной причиной невроза, при всём этом, являются факторы психологические: психологический кризис, психоэмоциональный дистресс, то, что называют психическими травмами (психогениями). Психические травмы, приводящие к возникновению неврозов у детей и подростков, могут быть самыми различными: переживания, связанные с психологическим климатом, утратами, конфликтами, неприятностями в семье, обусловленные пребыванием на улице, посещением школы, других детских учреждений. Это могут быть какие-то из ряда вон выходящие, экстремальные события, вызывающие испуг; ситуации и лишения, депривации (эмоциональная, сенсорная, социальная), избытия (потворствующая гиперпротекция, воспитание по типу “кумира семьи”) [2].

Традиционно выделяют следующие формы проявления школьных неврозов у обучающихся подросткового возраста:

1. Астено-динамический вариант - дети становятся утомляемыми и вялыми, снижается их работоспособность, вместе с утомляемостью может нарастать раздражительность, нарушается поведение, появляется невнимательность, отвлекаемость, с трудом усваивается ранее доступный материал.

2. «Школьные фобии» - появление у обучающихся страхов, которые до этого ему были не свойственны - страх опоздания, страх оценки, страх школы, страх учителя. Все эти состояния характеризуются повышенной тревожностью, связанной со школой, стрессовым состоянием, повышенной тормозимостью, скованностью на уроках, избирательным или тотальным мутизмом (отказ от устной речи, боязнь чтения). Часто школьные фобии могут выступать в виде протестных форм поведения, агрессии.

Страхом опоздания страдают гиперсоциальные дети, тревожные, ответственные, хорошие ученики. Этот страх может быть вариантом навязчивости, то есть их опасения не имеют под собой реальной основы - они никогда не опаздывали, их не наказывали, но в мыслях постоянно боятся этого. Страх опасен связью с последующей депрессией, или может «маскировать» ее. Страх оценки характерен тем, что ребенок считает, что оценивают его самого, а не его знания.

3. Синдром двигательной расторможенности - это нервно-психическое нарушение, в основе которого лежит органическая патология нервной системы, возникшая в пренатальный или постнатальный периоды онтогенеза [3].

Объект и методика

С целью изучения особенностей проявления школьных неврозов у детей подросткового возраста нами было проведено экспериментальное исследование, базой которого стала средняя общеобразовательная школа г. Орска Оренбургской области. В исследовании принимали участие обучающиеся 8 классов. Изучение уровня невротизации личности обучающихся осуществлялось с использованием следующих методик:

методика «Экспресс-диагностика школьного невроза» (К. Хек и Х. Хесс), опросник «Уровень тревожности ребенка» (Г.Г. Лаврентьева, Т.М. Титаренко), методика «Диагностика уровня невротизации» (Л.И. Вассерман). Для профилактики проявления школьных неврозов у обучающихся подросткового возраста нами была разработана и апробирована на практике коррекционно-развивающая программа.

Результаты исследований

По данным методики диагностики школьного невроза у 43% обучающихся выявлен высокий уровень невроза, 22% восьмиклассников имеют средний уровень школьного невроза. Низкий уровень нервозности определен у 35% испытуемых.

При выявлении высокого показателя в структуре невротических состояний установлено, что ведущей является шкала «невротическая депрессия».

Анализ структуры школьной тревожности подростков показал, что наиболее выраженными факторами в структуре общей школьной тревожности являются страх самовыражения (38%), страх публичной проверки знаний (43%) и страх в отношениях с учителями (36%). Обучающиеся со страхом самовыражения испытывают выраженное беспокойство в ситуациях самопрезентации и стараются избегать их. Часто они получают низкие оценки не потому, что у них недостаточно знаний или слабо развиты необходимые навыки, а потому, что их пугает сама ситуация самовыражения перед другими людьми. Подростки со страхом проверки знаний, даже выучив урок, переживают о том, что не смогут ответить и боятся негативной оценки учителя, его порицания. Эти дети могут отвечать на вопросы учителя только индивидуально или письменно. Когда ребенок плохо отвечает у доски и во время урока, но при этом хорошо пишет контрольные работы, у учителя возникают сомнения в самостоятельности его работ. Обучающиеся со страхом в отношении учителя стараются лишней раз не обращать на себя внимание педагога, даже если чего-то не понимают в изучаемом материале.

В группе обучающихся с высоким уровнем школьного невроза у 64% повышен уровень тревожности, 32% подростков имеют низкую самооценку, 38% имеют эгоцентрическую направленность личности, 43% испытывают потребность в эмоциональной поддержке, а 24% учеников характеризуются выраженной инфантильностью.

Опрос родителей обучающихся с высоким уровнем школьного невроза позволил выделить следующие показатели невротизации испытуемых:

- раздражительность;
- страхи, связанные со школой;
- эмоционально-негативные высказывания в адрес школы, учителей, одноклассников;
- трудности сосредоточения на выполнении домашнего задания, затрачивание чрезмерно большого времени;

- трудности понимания учебного материала по основным учебным предметам;
- физиологические корреляты страхов (тошнота, рвота, боли в животе, частое мочеиспускание, не имеющие медицинского объяснения и не поддающиеся лечению);
- плаксивость;
- нарушения сна (позднее засыпание, раннее пробуждение, беспокойный сон, ночные кошмары).

Коррекционная программа, направленная на профилактику школьного невроза у подростков предусматривает снижение уровня тревожности и агрессивности, формирование навыков внутреннего самоконтроля и развитие навыков конструктивного поведения у подростков.

Цель программы: предупреждение нервозности подростков.

Задачи: обучение приемам отреагирования негативных эмоций и регулирования своего эмоционального состояния; обучение способам целенаправленного поведения, внутреннего самоконтроля и сдерживания негативных импульсов; формирование адекватной самооценки; формирование навыков межличностного общения.

Продолжительность занятий до 60 минут. Занятия проводятся 1 раз в неделю. Программа рассчитана на 15 занятий.

Ожидаемые результаты:

1. повышение уровня самосознания подростков, обогащение образа "Я", повышение адекватности самооценки и самопринятия;
2. улучшение нарушенных взаимоотношений подростков за счет использования ими приобретенных психотехнических навыков конструктивного взаимодействия;
3. конструктивное решение подростками жизненных проблем за счет осознания и принятия ответственности на себя за свое поведение и принятие решений в повседневной практике.

Повторная диагностика показала незначительную положительную динамику в уровне школьной невротизации. Так, количество обучающихся с высоким уровнем невроза снизилось с 43% до 32%. Низкий уровень нервозности определен у 51% испытуемых, хотя на констатирующем этапе исследования таких подростков было 35%. У 17% обучающихся выявлен средний уровень невроза.

Также проведенная профилактическая работа позволила снизить уровень тревожности обучающихся, остроту проявления школьных страхов, повысить уровень самосознания подростков и сформировать навыки конструктивного взаимодействия с окружающими людьми и эффективного решения учебных и жизненных проблем.

Для достижения более значимого и устойчивого эффекта необходима систематическая и целенаправленная работа по психолого-педагогическому сопровождению подростков с признаками школьного невроза.

Выводы

Таким образом, результаты проведенного исследования подтверждают наше предположение о том, что мероприятия, направленные на профилактику школьного невроза у обучающихся подросткового возраста способствует снижению уровня тревожности и агрессивности, формированию навыков внутреннего самоконтроля и развитию навыков конструктивного поведения у подростков.

Список литературных источников

1 Pivovarova G.N., Simeon T.P. Nevrozy detskogo i podrostkovogo vozrasta. - Petrozavodsk, 2012. – 258p.

2 Prihozhan A.M. Prichiny, profilaktika i preodolenie trevozhnosti // Psihologicheskaya nauka i obrazovanie. 2008. № 2, pp. 11-17.

3 Careva A.B. Izuchenie shkol'nyh nevrozov i sposobov ih korrekcii // Aktual'nye problemy gumanitarnyh i estestvennyh nauk. 2010. № 8, pp. 369-371.

МРНТИ: 15.31.31.

А.А. Катерина, доцент кафедры психологии и педагогики¹
¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия

Механизмы взаимодействия высших учебных заведений с индустриальными партнёрами при подготовке квалифицированных специалистов (на примере Орского гуманитарно-технологического института (филиала) ОГУ)

Түйіндеме. Бүгінгі таңда білікті жұмысшылар мен мамандарды кәсіби даярлау сапасы мәселесі өте өткір тұр. Қазіргі заманғы кәсіптік білім берудің көпфункционалдығы жоғары білім беру мекемелерімен тікелей байланыста еңбек нарығының тетіктерін дамытудың жаңа тәсілдерін іске асыруды көздейді. Қазіргі уақытта кәсіптік білім беру жабық жүйе емес. Ол өндіріспен, мемлекеттік органдармен және жергілікті өзін-өзі басқарумен тығыз байланысты. Білім беру мекемесі мен жұмыс беруші арасындағы ынтымақтастықты дамыта отырып, реттелетін және жетілдірілетін өзара іс-қимыл тетіктерін құру өте маңызды. Кәсіптік білім беру мен өндірісті интеграциялаудың құрамдас бөлігі ретінде жоғары оқу орындары мен кәсіпорындардың өзара іс-қимылы сапалы және сандық нәтижелер береді.

Аннотация. Сегодня очень остро стоит вопрос качества профессиональной подготовки квалифицированных рабочих кадров и специалистов. Многофункциональность современного профессионального образования предполагает реализацию новых подходов к развитию механизмов рынка труда в прямом контакте с учреждениями высшего образования. В настоящее время профессиональное образование не является замкнутой системой. Оно тесно связано с производством, органами государственной власти и местного самоуправления. Развивая сотрудничество между образовательным учреждением и работодателем очень важно выстроить механизмы

взаимодействия, которые будут отлаживаться и совершенствоваться. Взаимодействие высших учебных заведений и предприятий как компонент интеграции профессионального образования и производства приносит качественные и количественные результаты.

Abstract. Today, the issue of the quality of professional training of qualified workers and specialists is very acute. The versatility of modern vocational education implies the implementation of new approaches to the development of labor market mechanisms in direct contact with higher education institutions. Currently, vocational education is not a closed system. It is closely connected with production, public authorities and local self-government. Developing cooperation between an educational institution and an employer, it is very important to build interaction mechanisms that will be debugged and improved. The interaction of higher education institutions and enterprises as a component of the integration of vocational education and production brings qualitative and quantitative results.

Түйінді сөздер: серіктестік, индустриялық серіктес, ынтымақтастық, өзара іс-қимыл тетігі

Ключевые слова: партнёрство, индустриальный партнёр, сотрудничество, механизм взаимодействия

Key words: partnership, industrial partner, cooperation, mechanism of interaction.

Введение

В настоящее время подготовка высококвалифицированных специалистов ориентируется на формирование у студентов практических профессиональных умений самостоятельно решать актуальные производственные, социально-экономические, управленческие задачи. Эффективность этой работы во многом зависит от взаимодействия вуза и работодателей в период подготовки молодого специалиста.

В государственной программе Российской Федерации «Развитие образования» до 2030 года отмечается, что качество и гибкость образования могут достигаться только при активном участии всех заинтересованных лиц, включая самих обучающихся и работодателей. Поэтому приоритетом развития образования является модернизация сферы образования в направлении большей открытости, больших возможностей для инициативы и активности самих получателей образовательных услуг через вовлечение их как в управление образовательным процессом, так и непосредственно в образовательную деятельность.

В условиях рыночной экономики на первый план выходят интересы работодателя - индустриального партнёра как потребителя того самого вузовского «продукта», которым являются дипломированный специалист, бакалавр, магистр. Под индустриальными партнёрами понимается все организации и предприятия различной формы собственности и сферы деятельности, реализующие или планирующие реализовывать с университетом совместные проекты по основным направлениям деятельности вуза и заключившие с университетом соглашение о сотрудничестве.

Сегодня работодатели понимают важность собственного участия в образовательном процессе. Они все активнее взаимодействуют с учебными

заведениями, участвуя как в формировании заказа на подготовку специалистов нужного им профиля и нужной квалификации, так и в оценке качества содержания и подготовки выпускников. В нашем регионе уже есть примеры взаимодействия учебного заведения и производства.

Объект и методика

Цель исследования: анализ теоретических и практических аспектов взаимодействия ВУЗа с работодателями.

Объектом исследования является ВУЗ. Предметом исследования является механизмы взаимодействия высшего учебного заведения с индустриальными партнёрами при подготовке квалифицированных специалистов.

Результаты исследования

Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ на протяжении многих лет выстраивает серьезные долгосрочные отношения с ведущими предприятиями восточного Оренбуржья. Безусловно, качество современного образования детерминируется и, как следствие, зависит от множества компонентов и их совокупности. Определяющим показателем качества образования является соотношение полученного результата обучения с актуальными потребностями участников образовательного процесса, что, в том числе, находит отражение в трудоустройстве и успешности выпускников.

Сегодня кадровый голод испытывают не только промышленные предприятия, но и система образования. Наш институт стремится обеспечить кадрами все стороны индустрии.

В настоящее время в Орском гуманитарно-технологическом институте на педагогическом, психолого-педагогическом факультетах, факультете инженерии, экономики и права и факультете среднего профессионального образования обучается более двух тысяч студентов по образовательным программам высшего и среднего профессионального образования.

В 2024 году в вузе осуществлен набор по восемнадцати программам бакалавриата, двум программам магистратуры, пяти программам среднего профессионального образования по очной, заочной и очно-заочной формам обучения.

Развивая сотрудничество между Орским гуманитарно-технологическим институтом (филиалом) ОГУ и работодателем важно выстроить налаженные механизмы взаимодействия с индустриальными партнёрами, которые будут отлаживаться и совершенствоваться по следующим основным направлениям:

- формирование объективного заказа на подготовку определенных специалистов (заказ от работодателя образовательному учреждению);
- совершенствование образовательного процесса с учетом требований работодателей и условий материально-технического обеспечения;
- развитие совместной научно-исследовательской и научно-производственной деятельности;

- разработка программ повышения квалификации и переподготовки специалистов для производства на базе образовательного учреждения;
- заинтересованность в приеме выпускников образовательных организаций на производство работодателями и др.

В настоящее время взаимодействие с работодателями в институте реализуется посредством отработанных механизмов взаимодействия с ведущими предприятиями восточного Оренбуржья.

1. Совместная разработка и корректировка образовательных программ.

Подготовка проектов образовательных программ и их актуализация совместно с такими работодателями, как АО «Механический завод», АО «Орский машиностроительный завод», ПАО «Гайский ГОК», Орский филиал ПАО «Россети Волга» – «Оренбургэнерго», МУ «Управление образования администрации города Орска», способствует современному вектору подготовки высококвалифицированных кадров. Предприятия вносят свои предложения под запросы рынка труда и готовят рецензии на образовательные программы с предоставлением документального заключения. Более того, ведущие специалисты промышленных и образовательных организаций привлекаются к обсуждению содержания учебных планов в контексте учета профильности привлекаемых организаций. Проводится совместная разработка программ повышения квалификации и профессиональной переподготовки как сотрудников предприятий, так и студентов выпускных курсов.

2. Целевой прием студентов. Этот механизм подразумевает поступление студента в вуз в рамках определенной квоты. Данный механизм реализуется на основании договора, заключаемого между вузом и соответствующей организацией.

3. Целевое обучение. Этот механизм предполагает поступление студента в институт на общих основаниях, при этом осуществляется подписание трехстороннего договора – между вузом, работодателем, студентом. Сегодня в Орском гуманитарно-технологическом институте (филиале) ОГУ заключено 14 договоров с такими предприятиями, как АО «Механический завод», АО «Орский машиностроительный завод», Восточное ПО филиала ПАО «МРСК Волги – Оренбургэнерго» и общеобразовательными школами восточного Оренбуржья. Идут переговоры с АО «Уральская Сталь» для подготовки специалистов высшего звена по техническим направлениям подготовки.

4. Для определения потребностей в кадрах на уровне региона и муниципалитета на данный момент в прогнозируемой перспективе используется такой механизм, как мониторинг текущих и перспективных потребностей работодателей в специалистах. Кроме анализа рынка, в Орском гуманитарно-технологическом институте (филиале) ОГУ проводятся круглые столы с представителями крупнейших работодателей, центром занятости населения и с работниками администрации города Орска.

5. Мониторинг востребованности выпускников. С целью решения задач, связанных с трудоустройством, в Орском гуманитарно-технологическом институте (филиале) ОГУ проводится комплексная работа отдела по социальной и воспитательной работе, факультетов и выпускающих кафедр.

За 2024 год в институт поступили заявки на выпускников от предприятий и организаций, в числе которых ООО «Южуралмаш», АО «Механический завод», Инспекция Федеральной налоговой службы по г. Орску, Орский филиал ПАО «Россети Волга» – «Оренбургэнерго», МКУ «Центр бухгалтерского учета и отчетности», Комитет управления имуществом администрации г. Орска, АО «Орский машиностроительный завод». Доля заявок на выпускников от этих организаций составила 20%.

По данным анкетирования, проводимого выпускающими кафедрами, более 75% выпускников работают в Оренбургской области. Таким образом, основная часть молодых специалистов востребована работодателями региона.

Выпускники института работают на крупных промышленных предприятиях, в государственных структурах, образовательных и финансовых организациях. Среди них такие, как МУ «Финансовое управление администрации г. Орска», Инспекция Федеральной налоговой службы по г. Орску, МКУ «Центр бухгалтерского учета и отчетности», Пограничное управление ФСБ России по Оренбургской области в г. Орске, Восточное ПО филиала ПАО «МРСК Волги – Оренбургэнерго», Филиал Оренбургский ПАО «Т Плюс», АО «Механический завод», АО «Орский машиностроительный завод», дошкольные, средние и профессиональные образовательные учреждения восточного Оренбуржья, учреждения дополнительного образования и другие.

Анализ востребованности выпускников Орского гуманитарно-технологического института (филиала) ОГУ, их профессионального продвижения, проведенный на основе отзывов работодателей и информации центров занятости населения городов, районов восточного Оренбуржья, позволяет сделать вывод о достаточно высоком уровне подготовки специалистов.

6. Проведение практик на базе различных организаций региона. Здесь реализуется сотрудничество в системе вуз-организация через заключение краткосрочных и долгосрочных договоров о практической подготовке.

7. Привлечение работодателей к контролю качества образования через общественно-профессиональную оценку качества образования, участие в оценке качества подготовки выпускников, подготовку рекомендаций по совершенствованию образовательной деятельности вуза и др.

В 2024 году по приглашению института более 52 представителей предприятий и организаций города присутствовали на защитах выпускных квалификационных работ. Среди них представители таких организаций, как МБУ «Центр гражданской защиты г. Орска», Администрация г. Орска, ООО

«Новотроицкий содовый завод», АО «Орский машиностроительный завод», АО «Механический завод», ПАО «Орскнефтеоргсинтез», ООО «Автосалон ВОЯЖ», Управление образования администрации г. Орска и другие. По итогам государственной аттестации 52 молодых специалиста получили приглашение на работу.

8. Привлечение работодателей к контактной работе со студентами. Этот механизм реализуется в системе высшего образования в силу требований ФГОС ВО и накладывает на образовательную организацию ответственность в части выполнения этого требования. Не менее 5 % численности педагогических работников, участвующих в реализации программы бакалавриата, и лиц, привлекаемых к реализации программы бакалавриата на иных условиях, являются руководителями и/или работниками иных организаций, осуществляющими трудовую деятельность в профессиональной сфере, соответствующей профессиональной деятельности, к которой готовятся выпускники.

Вовлеченность работодателей в процесс отбора выпускников имеет большое значение. В 2023 – 2024 учебном году были организованы и проведены такие мероприятия, как традиционная Всероссийская профориентационная акция «Неделя без турникетов», в рамках которой предприятия и организации г. Орска и восточного Оренбуржья приглашали к себе потенциальных сотрудников – обучающихся института. Состоялось 26 тематических экскурсий на предприятия города и Восточного Оренбуржья (АО «Орский машиностроительный завод», АО «Механический завод», ПАО «Орскнефтеоргсинтез, Управления Пенсионного фонда России в городе Орске Оренбургской области, АО «Уфанет», АО «Уральская Сталь» и другие) и встреч с будущими работодателями, в которых приняли участие более 147 студентов выпускных курсов. Эти мероприятия позволили студентам более взвешенно оценить востребованность и перспективы получаемых профессий. Представители более 30 организаций-работодателей на «Ярмарке вакансий» ознакомили выпускников с условиями работы, социальными гарантиями и вакансиями для выпускников различных специальностей и направлений подготовки нашего института.

С целью привлечения молодежи к решению производственных задач, вопросов модернизации производства, внедрения новых технологий АО «Орский машиностроительный завод» проводит ежегодную Молодежную научно-практическую конференцию, по результатам которой лучшие проекты рекомендуются к внедрению.

Выводы

Сотрудничество института и индустриальных партнёров выгодно обеим сторонам, но, прежде всего, оно является определяющим для студентов, повышая их конкурентоспособность на рынке труда и обеспечивая возможность успешного трудоустройства после окончания вуза.

Участие работодателей на разных этапах образовательного процесса в филиале является неотъемлемым компонентом социального партнерства.

Сотрудничество между высшей школой и предприятиями является ключевым инструментом как повышения качества образования, так и наиболее эффективного использования знаний в сфере труда на предприятиях. Социальное партнерство становится важным показателем качества и надежности деятельности вуза, одним из важнейших критериев его конкурентоспособности на рынке труда.

Безусловно, на рынке образовательных услуг сегодня действует новый игрок – работодатель. Решение задач подготовки нужных для экономики специалистов возможно лишь при тесном системном взаимодействии вуза и предприятия.

Список литературных источников

1 Balueva T.V. Interaction of the university with employers as a factor of successful employment of graduates / T.V. Balueva // International electronic journal "Sustainable Development: Science and Practice". – 2014. - № 1 (12). 2.

2 Boyko E.A., Pikalova A.A. Strategic interaction of the University with industrial partners / E.A. Boyko, A.A. Pikalova // Vocational education in Russia and abroad. – 2022. – № 4 (48). – Pp.51-58.

3 Morozova E. A. Interaction of universities and employers as a condition for high-quality graduate training: expert opinion / E.A. Morozova // Bulletin of KemSU. – 2016. – No. 1. pp. 70-76.

4 Oleynikova O.N. Social partnership in vocational education / O.N. Oleynikova. – М.: Center for the Study of problems of vocational education, 2005. – 83 p.

МРНТИ: 15.31.31.

А.А. Катеринина, доцент кафедры психологии и педагогики¹
¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия

Психолого-педагогическое консультирование родителей по преодолению тревожности детей старшего дошкольного возраста

Түйіндеме. Ата-аналарға психологиялық кеңес беру балаларымен туындайтын мәселелердің кең ауқымында қолданылады: мінез-құлық проблемалары, жас дағдарыстары, невротикалық синдромдар және т.б. Бала мен ата-ана қарым-қатынасына байланысты мектепке дейінгі жастағы мазасыздықтың пайда болуына ерекше назар аудару керек. Бұл мақалада ата-аналарға психологиялық-педагогикалық кеңес берудің тиімділігін зерттеуге бағытталған, мектеп жасына дейінгі балалардағы мазасыздықты азайтуға және жеңуге бағытталған зерттеу ұсынылған.

Аннотация. Психологическое консультирование родителей применяется при широком спектре возникающих проблем с их детьми: проблем поведенческого характера, возрастных кризисов, невротических синдромов и так далее. Особое внимание следует

уделять возникновению тревожности в дошкольном возрасте, связанной с детско-родительскими отношениями. В данной статье представлено исследование, направленное на изучение эффективности психолого-педагогической консультации родителей на снижение и преодоление тревожности у детей старшего дошкольного возраста.

Abstract. Psychological counseling for parents is used for a wide range of emerging problems with their children: behavioral problems, age-related crises, neurotic syndromes, and so on. Special attention should be paid to the emergence of anxiety in preschool age associated with child-parent relationships. This article presents a study aimed at studying the effectiveness of psychological and pedagogical counseling of parents to reduce and overcome anxiety in older preschool children.

Түйінді сөздер: мазасыздық, мектепке дейінгі жас, психологиялық кеңес беру

Key words: anxiety, preschool age, psychological counseling

Ключевые слова: тревожность, дошкольный возраст, психологическое консультирование

Введение

Многие психологические проблемы детского возраста со временем полностью проходят, но при отсутствии должного содействия могут длиться несколько лет, причиняя ребенку значительные страдания и вызывая отклонения в развитии. В таких случаях целью консультирования обычно является создание условий для возможно более быстрого выздоровления, а в некоторых случаях – устранение проблемы, которая сама по себе не может исчезнуть.

Внимательная оценка природы психологических трудностей ребенка является важнейшим моментом. Психолог-консультант должен выявить действенный психологический механизм, лежащий в основе детских проблем, а не пытаться строить некий гипотетический механизм на основе одних только теоретических предположений или сообщения родителей. Педагог - психолог прислушивается к ребенку и предоставляет ему необходимую возможность для выражения собственных чувств и убеждений.

С сожалением приходится констатировать то, что в настоящее время «тревожность» - стала характерной для большого количества детей дошкольного возраста. Причём, многие исследователи прослеживают тенденцию к росту и закреплению данного эмоционального отклонения, превращению переживания тревоги в устойчивое личностное образование, которое представляет в дальнейшем основу для развития невроза.

Изучением проблемы тревожности у детей занимались многие выдающиеся учёные, такие как А. В. Запорожец, Е. В. Кучерова, Р. С. Немов, М. И. Лисина, А. М. Прихожан. Прихожан рассматривает тревожность как устойчивое отрицательное переживание беспокойства и ожидание неблагоприятного исхода со стороны окружающих. Р. С. Немов даёт несколько иное определение – тревожность – это свойство человека приходить в состояние повышенного беспокойства, испытывать страх в специфических социальных ситуациях.

Проблеме преодоления тревожности, неумению личности войти в доверительный контакт с окружающими, боязни неуспеха в деятельности посвящены работы психотерапевтов (А. Б. Добрович, В. Л. Леви), психологов и педагогов (А. С. Спиваковской, Л. А. Петровской).

Многие исследователи указывают, что основной причиной развития тревожности у детей являются негативные отношения в семье. Семья для ребенка – первый и важнейший социальный институт. В семье определяется социальная ситуация развития и формируется «зона ближайшего развития» ребенка. Семья закладывает систему его отношений с близкими взрослыми, особенности общения, способы и формы совместной деятельности, семейные ценности и ориентиры.

Проблема влияния типа взаимодействия взрослого и ребенка на формирование личности последнего широко обсуждается в психологической литературе и является достаточно актуальной. К настоящему времени сформировалось убеждение, что тип детско-родительских отношений в семье является одним из основных факторов, формирующих характер ребенка и особенности его поведения. Наиболее характерно и наглядно тип детско-родительских отношений проявляется при воспитании ребенка. И если родители не получают вовремя профессиональную помощь психолога, то у их детей могут возникнуть различные отклонения.

Объект и методика

С целью определения эффективности психолого-педагогической консультации родителей для снижения и преодоления тревожности у детей старшего дошкольного возраста было проведено экспериментальное исследование, в котором приняли участие воспитанники МДОУ № 29 г. Новотроицка старшей возрастной группы и их родители.

Диагностика особенностей эмоциональной сферы дошкольников осуществлялась с помощью следующих методик: «Выбери лицо», рисуночный тест «Рисунок семьи», тест «Неоконченные предложения. Для снижения и преодоления тревожности у детей нами была разработана и апробирована на практике программа коррекционно-развивающих мероприятий.

Результаты исследования

Анализ результатов диагностического исследования показал следующее. Так, используя методику «Выбери лицо» Р. С. Немова, с целью выявления тревожности у детей обследуемой группы, нам удалось выяснить, что у 57% обследуемых детей наблюдается тревожность на высоком уровне, у 25% показатели соответствуют среднему уровню, у 18 % - низкому уровню тревожности.

С целью изучения взаимоотношений в семье мы предложили детям выполнить тест «Рисунок семьи». Анализируя поведение детей при выполнении данного задания, мы отметили следующее. Практически все дети быстро приняли задание и начали рисовать свою семью, отказ от выполнения задания последовал только от одного ребенка. Анализируя сами

рисунки, мы можем говорить о том, что большинство рисунков свидетельствуют о нормальных взаимоотношениях детей с членами их семей. Так как рисунки выполнены в ярких и светлых тонах, на них изображены все члены семьи, отсутствует конкурентная позиция между ребенком и другими детьми, а также между ребенком и родителями. Прорисованы все основные части тела, как крупные (голова, туловище, руки, ноги), так и мелкие (глаза, нос, рот, уши, ладони рук). Кроме того, во многих случаях дети рисуют членов семей взявшимися за руку или просто стоящих рядом друг с другом в одну линию. На многих рисунках изображено солнце, облака, цветы, что также подтверждает благоприятную обстановку в семье. Отсутствует черная штриховка и предметы, отделяющие членов семьи друг от друга, и свидетельствующие о наличии конфликтов и эмоциональной отдаленности всех членов семьи.

Следует обратить внимание на то, что при анализе рисунков, выделились несколько работ, свидетельствующих о достаточно неблагоприятных отношениях детей с членами их семей, что подтверждается наличием большого расстояния друг от друга изображенных объектов, преобладанием черной цветовой гаммы, отсутствием самого автора рисунка.

По результатам двух методик мы определили, что у детей, которые показали высокий уровень тревожности, наблюдаются и неблагоприятные отношения в семье.

Для получения дополнительных сведений об отношении родителей к детям и детей к родителям, которые могут влиять на возникновение тревожности у детей, мы использовали методику «Неоконченные предложения». Позитивные отношения наблюдаются у 69% опрошенных, что выражается в таких утверждениях, как «Мой папа очень веселый», «Моя мама и я любим стряпать»; «Я играю дома с мамой и папой. Они меня любят», «Моя мама целует меня», «Когда уходят из дома мама и папа, я скучаю». Негативные отношения испытывают 31 % дошкольников, что определяется такими ответами, как «Думаю, что моя мама редко обнимает меня», «Меня мама часто наказывает за то, что я не играю с братиком», «Моя мама ругается»; «Я чувствую себя счастливым, когда мой папа уезжает» и т.д.

По результатам нашего исследования нами были выявлены причины, вызывающие тревожность у ребёнка: боязнь физического наказания; страх остаться дома одному; отсутствие родительской ласки; крики родителей за проступки. Данные проявления наблюдались в ответах у 31 % детей. Из них у 19% наблюдалось наличие некоторых причин, вызывающих тревожность. У 12,5 % - были отмечены все эти причины и у 10 % тревожность не наблюдалась. Дети, которые имеют негативные отношения с родителями, между которыми нет взаимопонимания, испытывают такое эмоциональное состояние, как тревожность.

С целью снятия тревожности у детей дошкольного возраста нами была реализована программа коррекционно-развивающих мероприятий. Основными задачами программы стали:

1. Работа с детьми-дошкольниками по снижению и преодолению тревожности у детей, повышению значимости ребенка в глазах окружающих его детей, снижению эмоциональной напряженности.

2. Работа с родителями по оптимизации детско-родительских отношений и снятию родительских стереотипов и авторитарности взрослого.

В программе были использованы следующие методы: метод беседы, арт-методы, игры, сказки. В направлении «ребенок – психолог» нами было проведено 10 коррекционных занятий, с частотой 1 раз в неделю. В направлении «ребенок – родители» с детьми проводилось от 6 до 10 игр в домашних условиях. Кроме того, с родителями тревожных детей нами были проведены консультации и семинары практикумы, на которых мы ознакомили их с основными правилами взаимодействия с тревожными детьми.

После завершения коррекционно-развивающей работы нами была проведена повторная диагностика, которая позволила определить эффективность разработанного комплекса занятий. Мы повторно продиагностировали детей при помощи методик, применённых нами на констатирующем этапе исследования, и получили следующие результаты: тревожность детей снизилась: у 80% детей с высокого до низкого уровня, у 20 % - с высокого до среднего уровня.

Выводы

Результаты нашего исследования подтвердили предположение о том, что разработанный нами комплекс консультативных и коррекционных мероприятий эффективно способствует снижению тревожности у детей старшего дошкольного возраста.

Список литературных источников

1 Баженова, О. В. Тренинг эмоционально-волевого развития для дошкольников и младших школьников / О. В. Баженова. - СПб.: Речь ; М. : Сфера, 2010. - 192 с.

2 Вачков, И. Тревожность, тревога, страх: различение понятий / Вачков И. // Школьный психолог, 2004. - №8. - С.9.

3 Донцов, Д. А. Возрастная психология и психология развития личности в макропериоде детства, в отрочестве и юности: учебное пособие: / Д. А. Донцов, М. В. Донцова. – 2-е изд., стер. – Москва: ФЛИНТА, 2019. – 308 с.

4 Матяш, Н. В. Возрастная психология: учебное пособие: / Н. В. Матяш, Т. А. Павлова. – Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2020.

5 Прихожан, А. М. Психология тревожности: дошкольный и школьный возраст / А. М. Прихожан. - 2-е изд.. - СПб. : Питер, 2009. - 192 с.

МРНТИ: 15.31.31.

О.А. Андриенко, доцент кафедры психологии и педагогики¹
¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия

Опыт работы по социально-трудовой реабилитации инвалидов, проживающих в учреждениях интернатного типа

Түйіндеме. Бұл мақалада "Магнитогорск қарттар мен мүгедектерге арналған интернат-үйі" халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің мемлекеттік стационарлық әлеуметтік қызмет көрсету мекемесінің мысалында мүгедектерді әлеуметтік-еңбекпен оңалту бойынша жұмыс тәжірибесі қарастырылады.

Аннотация. В данной статье рассматривается опыт работы по социально-трудовой реабилитации инвалидов на примере Государственного стационарного учреждения социального обслуживания системы социальной защиты населения «Магнитогорский дом-интернат для престарелых и инвалидов».

Abstract. This article examines the experience of work on the social and labor rehabilitation of disabled people on the example of the State inpatient social service institution of the social protection system of the population "Magnitogorsk Boarding house for the elderly and disabled".

Түйінді сөздер: оңалту, әлеуметтік-еңбекті оңалту

Ключевые слова: реабилитация, социально-трудовая реабилитация

Key words: rehabilitation, social and labor rehabilitation

Введение

В последние десятилетия в России существенно увеличилась доля людей с инвалидностью. Важным является то, что определенная часть этих граждан нуждается в посторонней помощи и постоянно проживают в стационарных и специализированных учреждениях. Число стационарных учреждений социального обслуживания для граждан пожилого возраста и инвалидов в РФ – 1249, в которых проживают 261 тыс. человек [1].

Важнейшей задачей для общества является восстановление возможности участия людей с инвалидностью в трудовой деятельности. Инвалиды в большей мере, чем другие категории населения нуждаются в социальной помощи и поддержке. Наиболее острой и актуальной проблемой данных граждан принято считать малообеспеченность, однако, как показывают исследования [2], не менее важной и значимой проблемой для них является их эмоционально-психологическое состояние. Для того чтобы максимально качественно и эффективно решать имеющиеся проблемы данной категории граждан, необходимо применять современные социально-педагогические технологии [3].

Опыт деятельности учреждений интернатного типа однозначно свидетельствует о чрезвычайной важности и необходимости той работы, которая проводится. Перспективным направлением деятельности является

расширение спектра социальных услуг, внедрение инновационных технологий социальной работы с инвалидами [4].

Объект и методика

Цель исследования: изучить и выявить особенности социально-трудовой реабилитации инвалидов, проживающих в интернатных учреждениях, а также представить опыт работы по социально-трудовой реабилитации инвалидов на примере Государственного стационарного учреждения социального обслуживания системы социальной защиты населения «Магнитогорский дом-интернат для престарелых и инвалидов».

Объектом исследования являются инвалиды, проживающие в интернатном учреждении.

Предметом исследования является направления работы с инвалидами по социально-трудовой реабилитации в условиях учреждениях интернатного типа.

Результаты исследований

В исследовании приняли участие инвалиды в возрасте старше 60 лет, проживающие в «Магнитогорском доме-интернате для престарелых и инвалидов».

Исследование включало в себя:

- 1) диагностику психологических особенностей инвалидов и их их трудовой мотивации;
- 2) количественную и качественную обработку данных;
- 3) разработку и апробацию «Программы социально-трудовой реабилитации инвалидов».

Анализируя результаты эмпирического исследования по проведенным методикам, можно сказать, у большей части испытуемых уровень познавательной сферы ниже нормы.

Изучение коммуникативной сферы показало преобладание достаточного уровня коммуникабельности. Также у проживающих в интернате отсутствуют выраженные симптомы тревоги и депрессии, что говорит о хорошем климате внутри коллектива, о положительных отношениях, основанных на эмпатии, взаимопонимании, взаимовыручке.

Диагностика трудовой мотивации показала, что половина опрошенных признают трудовую деятельность делом важным, но не настолько, чтобы затмить другие стороны жизни.

Что касается мотивов трудовой занятости инвалидов, для большинства – основным мотивом выступает общение, взаимодействие с людьми, новые знакомства.

Изучение мотивационного профиля пожилых людей выявило их потребность в социальной востребованности, в интересной общественно-полезной работе, а также в потребности в близких отношениях.

Разработанная нами программа направлена создание условий для доступной трудовой деятельности людей с ограниченными возможностями,

проживающими в стационарном учреждении, способствующих сохранению их физической, психической и социальной активности, снижению уровня зависимости от посторонней помощи, формированию мотивации к трудовой деятельности.

Программа включает следующие разделы:

1. Познай себя.
2. Профессиональное самоопределение личности.
3. Социальная реабилитация личности.
4. Трудовая реабилитация личности.

Формы работы по социально-трудовой реабилитации инвалидов:

– оказание посильной помощи по наведению порядка в своей комнате, на этаже;

- привлечение к уборке мусора из помещений;
- привлечение к уборке территории интерната;
- уход за цветами в помещении, на клумбах;
- привлечение к работе в саду;
- участие в коллективных субботниках;
- приобретение навыков посильного труда (чистка овощей, мытье посуды, уход за животными, уход за одеждой и обувью и т.п.).

Стоит отметить, что проживающие в интернате принимают участие в конкурсах («Дары осени»), что позволяет поддерживать интерес к труду.

Также созданы все условия для развития и творческого потенциала пожилых граждан. Рукоделие, рисование, вязание, вышивка, изготовление кукол из ниток и лоскутков – все это стимулирует мелкую моторику, активизирует работу мозга, познавательную сферу.

Дом-интернат участвует в помощи российским военным: проживающие изготавливают свечи, вяжут носки и шапки, пишут письма.

Выводы

Таким образом, социально-трудовая реабилитация осуществляется в комплексе с другими видами реабилитации (социально-культурной, социально-психологической). Занятие трудом раскрывает перед инвалидами перспективу восстановления способностей общения в процессе труда, формирует осознание причастности к общей деятельности.

Список литературных источников

- 1 Andrienko O.A. Nauka, 2024, no. 3, pp. 79-82.
- 2 Bezenkova T.A., Andrienko O.A., Barybina V.A., Nikitina L.A., Sorokina V.YU. Social'no-pedagogicheskie tekhnologii v rabote s pozhilymi lyud'mi: opyt realizacii // Sovremennoe pedagogicheskoe obrazovanie. 2023. № 9. S. 18-22.
- 3 Federal'naya sluzhba gosudarstvennoj statistiki [Elektronnyj resurs] <http://www.gks.ru>

4 Primak YU. A. Osobennosti social'noj raboty s pozhilymi lyud'mi // Pedagogicheskoe masterstvo : materialy II Mezhdunar. nauch. konf. (g. Moskva, dekabr' 2012 g.). – Moskva : Buki-Vedi, 2012.

МРНТИ: 14.37.01.

О.А. Андриенко, доцент кафедры психологии и педагогики¹
¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия

**Совершенствование методического обеспечения
социальной работы в условиях комплексного центра социального
обслуживания населения**

Түйіндеме. Бұл мақалада әлеуметтік жұмысты әдістемелік қамтамасыз етуді жетілдіру мәселесі қарастырылады. Халыққа әлеуметтік қызмет көрсетудің кешенді орталығы жағдайында әлеуметтік жұмысты әдістемелік қамтамасыз етуді жетілдіру бойынша ұсынымдар ұсынылды.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема совершенствования методического обеспечения социальной работы. Представлены рекомендации по совершенствованию методического обеспечения социальной работы в условиях комплексного центра социального обслуживания населения.

Abstract. This article discusses the problem of improving the methodological support of social work. Recommendations on improving the methodological support of social work in the conditions of an integrated social service center are presented.

Түйінді сөздер: Әлеуметтік жұмыс, әлеуметтік жұмысты әдістемелік қамтамасыз ету, халыққа әлеуметтік қызмет көрсетудің кешенді орталығы

Ключевые слова: социальная работа, методическое обеспечение социальной работы, комплексный центр социального обслуживания населения

Key words: social work, methodological support of social work, a comprehensive social service center for the population

Введение

В связи с реформированием системы социальной защиты населения страны принятием закона № 442-ФЗ «Об основах социального обслуживания граждан в Российской Федерации»; введением профессиональных стандартов; сменой заявительного принципа социального обслуживания на выявительный, к работникам социальной службы предъявляются достаточно высокие требования. Поэтому особое внимание уделяется организации методической работы в условиях комплексных центров социального обслуживания населения. Именно она позволяет аккумулировать, обобщать, распространять передовой опыт; обеспечивает непрерывное развитие профессионального мастерства специалистов, и их инновационную деятельность.

Объект и методика

Цель исследования: разработка рекомендаций по совершенствованию методического обеспечения социальной работы в условиях комплексного центра социального обслуживания населения.

Объектом исследования является социальная работа.

Предметом исследования является методическое обеспечение социальной работы в условиях комплексного центра социального обслуживания населения.

Результаты исследований

Нами были разработаны рекомендации по совершенствованию методического обеспечения социальной работы с многодетной семьей в условиях комплексного центра социального обслуживания населения.

В связи с тем, что в МУ «Комплексный центр социального обслуживания населения» Орджоникидзевского района г. Магнитогорска Челябинской области отсутствует организационно-методическое отделение, то мы предлагаем создать на базе центра отделение либо методический кабинет. Безусловно, данное отделение будет осуществлять деятельность, направленную не только на многодетные семьи, но и другие категории населения. Деятельность будет курировать методист. Он подчиняется директору и заместителю директора, координирует деятельность отделений.

Организационно-методическое отделение будет функционировать с целью:

- проведения социального мониторинга потребности в социальных услугах на территории обслуживания учреждения, проведения социологических исследований;
- проведения анализа и прогнозирования социальных процессов на территории обслуживания учреждения и выработки предложений по совершенствованию системы социального обслуживания населения;
- изучения эффективности деятельности учреждения в целом, его структурных отделений и внесения предложений по повышению ее качества;
- обобщения и внедрения передовых видов и форм социального обслуживания населения;
- разработки и распространения методических и информационных материалов по актуальным вопросам социального обслуживания населения;
- информирования населения, в том числе через средства массовой информации, о деятельности учреждения.

По нашему мнению, основными направлениями деятельности организационно-методического отделения могут являться следующие.

1. Информационно-методическая деятельность:

- создание банка статистической социальной информации района (социальный паспорт, результаты мониторингов, социологических исследований);
- проведение методических консультаций, составление методических бюллетеней, пособий, рекомендаций;

– рекламно-пропагандистская работа (издание брошюр, буклетов, проспектов социальной направленности, оформление подписки на периодические издания по профилю работы и др.).

2. Организационно-аналитическая деятельность:

– составление перспективного и календарного плана работы, а также сводных отчетов учреждения;

– анализ деятельности учреждения и его структурных отделений;

– организация и проведение социологических исследований.

3. Консультативно-методическое сопровождение социальных, социально-оздоровительных, социально-педагогических, социально-психологических и иных мероприятий, проводимых отделениями учреждения.

4. Организация инновационной деятельности отделений учреждения:

– разработка, реализация социальных проектов, программ, в сфере социальной защиты населения;

– изучение, распространение новых социальных технологий.

5. Работа по повышению квалификации кадров:

– работа по профессиональной адаптации и профессиональному становлению специалистов;

– подготовка организации конференций, семинаров, практикумов для специалистов учреждения.

Указанные направления деятельности может выполнять методист. Направления деятельности которого включают информационно-методическую деятельность, организационно-аналитическую деятельность, консультативно-методическое сопровождение, организация инновационной деятельности, работа по повышению квалификации.

Направления деятельности организационно-методического отделения могут корректироваться в зависимости от социально-демографической, экономической ситуации в районе, кадровых возможностей и иных факторов.

Методический кабинет – это копилка лучших традиций учреждения, поэтому задача методиста – сделать накопленный опыт живым, доступным, научить специалистов творчески переносить его в работу с получателями услуг, так организовать работу методического центра, чтобы специалисты чувствовали себя в нем, как в своем рабочем кабинете. В методическом кабинете учреждения могут быть постоянно действующие выставки: «Идет аттестация!», «К праздничным датам», «Готовимся к методическому совету».

Здесь также могут быть представлены материалы, отражающие мастерство специалистов: материалы семинаров-практикумов; план-график повышения квалификации специалистов; план аттестации кадров; передовой и результативный опыт; методическая продукция.

Таким образом, в рамках выполнения основных задач методической работы методический кабинет служит центром сбора информации, а также творческой лабораторией для специалистов и получателей услуг. В методическом кабинете специалистам должна быть предоставлена

возможность получения информации о новых требованиях, предъявляемых к работе, и последних достижениях науки и практики. Своевременное информирование о новых разработках в психолого-педагогической науке и передовой практике, методическом обеспечении в системе социального обслуживания населения – важное условие высокой результативности деятельности учреждения.

Условиями эффективной организации методической работы в центре, по нашему мнению, являются:

- четкое и конкретное планирование методической работы;
- полный охват методической учебной работой всех членов коллектива;
- постоянное поощрение администрацией самостоятельности и творчества отдельных специалистов и других членов коллектива;
- формирование банка передового опыта в учреждении и в регионе;
- изучение и учет в методической работе критериев передового опыта (новизна, высокая результативность, соответствие современным достижениям, стабильность достижения положительных результатов на протяжении ряда лет, возможность творческого применения опыта другими);
- постоянное поощрение специалистов, добивающихся высоких результатов (оценка с учетом оптимальности затраченных усилий и средств);
- продуманная система анализа методической деятельности, позволяющая выявлять проблемные зоны и ресурсы их преодоления;
- соответствие между содержанием методической работы и анализом состояния деятельности учреждения;
- отбор наиболее оптимальных форм организации методической работы с учетом интересов, возможностей и потребностей разных специалистов.

Для своевременного предупреждения возникающих проблем необходимо проводить промежуточный мониторинг уровня удовлетворенности участников мероприятий (ежеквартально) и при необходимости вносить корректировки в план работы.

Предполагаем, что может снизиться посещаемость мероприятий из-за перегрузки в работе, в этом случае нужно организовать гибкий график занятости и учитывать циклограммы работы всех сотрудников. Также в ходе организации конкурсов может быть временное отсутствие участника по причине болезни, в этом случае необходимо готовить дублирующий состав.

Для своевременной обратной связи в методическом кабинете необходимо организовать общение по стационарной, сотовой связи или скайпу, задействовать электронную почту, контактный телефон. Для качественной подготовки мероприятий нужны консультации и оказание практической помощи каждому участнику. Считаем необходимым ежеквартально проводить намеченные методические дни учреждения, семинары и стажировочные площадки, позволяющие освещать опыт работы.

Периодически следует осуществлять повторяемые погружения, которые дают возможность при необходимости многократно проходить

определенный курс по конкретной технологии. Во-первых, появится возможность глубоко изучать и повторять теоретический и практический материал, во-вторых, происходит сплочение коллектива, понижается тревожность в плане боязни оценки со стороны, так как все находятся в одинаковых условиях погружения, и динамичные сегменты, содержание, которых изменяется в соответствии с изменением задач учреждения. Эти сегменты способствуют освещению опыта в различных методических изданиях; дают возможность выбирать различные конкурсы для непосредственного участия в них желающих сотрудников; позволяют рассматривать сложные профессиональные вопросы на супервизиях; способствуют составлению методических кейсов успешных практик и подбору материалов с разбором ошибок.

Также мы предлагаем проведение воркшопа. Это интенсивное учебное мероприятие, на котором участники учатся, прежде всего, за счет своей активной работы, роль знаний ведущего минимальна. Особенностью воркшопов часто становится то, что сами участники определяют практически все вопросы организации и проведения данного мероприятия: цели обучения, планируемые результаты, круг вопросов и проблем, которые будут разбираться при обучении. Ведущие заранее (перед началом мероприятия) просят участников группы высказать свои пожелания по всем вышеназванным вопросам, например, по электронной почте. Поскольку это активное самообучение, специалисты предлагают всю работу выполнять вместе – от самодиагностики и выявления проблем до возложения на участников ответственности за обучающий процесс.

Выводы

Подводя итог вышесказанному, следует отметить, что многообразие функций и задач методической работы, постоянно обновляющийся характер ее содержания, возрастающие требования к профессионализму работников и качеству предоставляемых ими социальных услуг требуют от методической службы тщательного отбора из представленного разнообразия форм методической работы и методов наиболее оптимальных, отвечающих потребностям и возможностям конкретного учреждения социального обслуживания.

Список литературных источников

- 1 Andrienko O.A. Nauka, 2024, no. 3, pp. 64-70.
- 2 D'yachenko, T.E. Nauchno-metodicheskoe soprovozhdenie v sfere social'nogo obsluzhivaniya naseleniya // Simvol nauki. 2017. №1. S. 220-221.
- 3 Oficial'nyj sajt MBU «Kompleksnyj centr social'nogo obsluzhivaniya naseleniya» g. SHarypovo [Elektronnyj resurs]: – Rezhim dostupa: <https://kcon.krn.socinfo.ru>
- 4 Oficial'nyj sajt GBU TCSO «YAroslavskij» g. Moskva [Elektronnyj resurs]: – Rezhim dostupa: <http://tco-yar.ru>

МРНТИ: 15.31.31

**Л.А. Емельянова, кандидат психологических наук,
доцент кафедры психологии и педагогики¹**

**¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Психолого-педагогическое сопровождение сенсорного развития детей раннего возраста

Түйіндеме. Бұл мақала жас баланың сенсорлық даму проблемасын талдауға арналған. Ерте мектепке дейінгі жастағы балалардың сенсорлық дамуын психологиялық-педагогикалық қолдаудың ерекшеліктері зерттелді.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблемы сенсорного развития ребенка раннего возраста. Изучены особенности психолого-педагогического сопровождения сенсорного развития детей в раннем дошкольном возрасте.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the problem of sensory development of an early age child. The features of psychological and pedagogical support of sensory development of children in early preschool age are studied.

Түйінді сөздер: ерте мектепке дейінгі жас, сенсорлық даму, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу.

Ключевые слова: ранний дошкольный возраст, сенсорное развитие, психолого-педагогическое сопровождение.

Keywords: early preschool age, sensory development, psychological and pedagogical support.

Введение

Проблема сенсорного развития занимает одно из центральных мест в проблематике психологии раннего возраста. Сенсорное развитие является условием успешного овладения любой практической деятельностью, а истоки сенсорных способностей лежат в общем уровне сенсорного развития, достигаемого в младшем дошкольном возрасте. Возраст раннего детства наиболее благоприятен для совершенствования деятельности органов чувств, накопления представлений об окружающем мире.

Период раннего детства является периодом интенсивного сенсорного развития ребенка – развития его ориентировки во внешних свойствах и отношениях предметов и явлений, в пространстве и времени. Ребенок в жизни сталкивается с многообразием форм, красок и других свойств объектов, в частности игрушек. Каждый ребенок, даже без целенаправленного развития, так или иначе, все это воспринимает. Но если усвоение происходит стихийно, без грамотного психолого-педагогического руководства со стороны взрослых, оно нередко оказывается поверхностным, неполноценным.

Вопросами сенсорного развития детей занимались отечественные и зарубежные ученые: Л.А. Венгер, А.В. Запорожец, В.П. Зинченко, Н.П. Сакулина, Н.Н. Поддъяков, Е.И. Тихеева, Ж.Пиаже, М. Монтессори и другие.

Однако и на сегодняшний день существует необходимость исследования сенсорного развития детей с учетом современной ситуации обновления дошкольного образования. Технологизация и цифровизация современной жизни создает дефицит сенсорного опыта детей, замещая его визуальными и виртуальными образами. Недостаточное внимание уделяется созданию разнообразной предметно-игровой среды по сенсорному развитию, взаимодействию с родителями по вопросам сенсорного развития детей, что в целом приводит к снижению уровня сенсорного развития детей.

Раннее развитие — это организация систематических занятий с ребенком раннего возраста по разным направлениям, при этом содержание материала и сама структура занятия должна соответствовать психологическим особенностям раннего возраста.

Объект и методика

Цель исследования — теоретически обосновать и экспериментально проверить эффективность психолого-педагогических условий сенсорного развития детей раннего возраста.

При анализе психолого-педагогической литературы было уточнено определение сенсорного развития и сенсорной культуры, проанализированы условия формирования представлений о сенсорных эталонах и формирования перцептивных действий в раннем дошкольном возрасте.

Опытно-экспериментальная работа включала три этапа: диагностический, формирующий и контрольный.

Для определения критериев сенсорного развития детей раннего возраста мы обратились к примерной образовательной программе дошкольного образования, в соответствии с которой проводится образовательная деятельность в данном дошкольном образовательном учреждении. Согласно этой программе, дошкольник к 3 годам должен быть знаком с основными цветами (красный, желтый, синий, зеленый), способен находить их по названию; должен различать основные геометрические формы (круг, квадрат, треугольник, овал, прямоугольник); а также различать предметы по величине (больше–меньше). Так, были определены критерии для диагностики сенсорного развития детей раннего возраста: умение узнавать основные цвета, умение различать основные геометрические формы, умение различать предметы по величине.

Результаты исследований

Целью диагностического этапа явилось выявление уровня сенсорного развития детей раннего возраста. Работа включала три серии диагностических заданий, направленных на выявление практического ориентирования на величину, цвет, форму, а также наличие соотносящих действий. Обратимся к результатам диагностики: 40 % детей имеют высокий уровень сенсорного развития, 30 % детей – средний уровень и 30 % продемонстрировали низкий уровень сформированности сенсорных способностей.

На формирующем этапе для реализации психолого-педагогического сопровождения целенаправленного процесса формирования представлений о сенсорных эталонах цвета, формы и величины мы разработали комплекс дидактических игр, которые проводились как на специальных занятиях, так и как самостоятельный вид деятельности. Данный комплекс включал в себя следующие игры: игры, способствующие развитию целенаправленного слухового восприятия; игры, развивающие целенаправленное восприятие цвета; игры, развивающие восприятие формы; игры, развивающие осязательное восприятие формы объемных предметов; игры на зрительное восприятие формы; игры, развивающие восприятие качеств величины. Например, такие игры как «Цветные парочки», «Волшебный мешочек», «Разложи фигурки по местам», «Веселый поезд» и другие. Проведение дидактической игры предполагало соблюдение ряда этапов, а именно: ознакомление детей с содержанием игры, с дидактическим материалом, объяснение хода и правил игры, показ игровых действий.

Важным условием сенсорного развития детей является развивающая предметно-пространственная среда, под которой понимают часть образовательной среды, представленную специально организованным пространством, материалами, оборудованием и инвентарем для развития детей дошкольного возраста в соответствии с особенностями каждого возрастного этапа, охраны и укрепления их здоровья.

С целью обогащения развивающей предметно-пространственной среды в группе раннего возраста, обеспечивающей самостоятельную сенсорную деятельность детей, в групповое пространство были внесены аутодидактические предметно-тематические и природно-тематические игрушки: пирамидки различной формы, величины, с различным количеством колец, вкладыши разной формы, различные пазлы и пр.

Реализуя психолого-педагогическое просвещение родителей по проблеме формирования сенсомоторных умений у детей, нами были проведены консультации, разработана и представлена картотека дидактических игр и упражнений по формированию представлений о сенсорных эталонах.

Контрольный эксперимент был направлен на изучение динамики сенсорного развития детей раннего возраста. Доля детей с высоким уровнем сенсорного развития увеличилась, а низкий уровень зафиксирован не был. Отмечается положительная динамика сенсорного развития детей раннего возраста.

Выводы

Проведенное исследование позволило сделать следующие выводы, касаемых особенностей психолого-педагогического сопровождения сенсорного развития детей раннего возраста.

Эффективность сенсорного развития детей раннего возраста будет обеспечиваться при соблюдении следующих психолого-педагогических условий:

1) целенаправленное формирование представлений о сенсорных эталонах цвета, формы и величины в процессе дидактических игр и упражнений;

2) обогащение развивающей предметно-пространственной среды в группе раннего возраста, обеспечивающей самостоятельную деятельность детей;

3) психолого-педагогическое просвещение родителей по вопросам сенсорного развития детей.

Список литературных источников

1 Yanushko, E.A. Sensorное razvitiе detej rannego vozrasta 1–3 goda : [metod. posobie dlya pedagogov doskol'nyh uchrezhdenij i roditelej] / E.A. Yanushko. — M. : Izdatel'stvo VLADOS, 2018. — 351 s.

МРНТИ: 15.31.31

**Л.А. Емельянова, кандидат психологических наук,
доцент кафедры психологии и педагогики¹**

**¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Использование игротерапии в работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья

Түйіндеме. Бұл мақала мүмкіндігі шектеулі балалардың психикалық даму проблемаларын талдауға арналған. Мүмкіндігі шектеулі бастауыш мектеп жасындағы балалармен жұмыс жасауда ойын терапиясын қолдану мүмкіндіктері зерттелді.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблемы психического развития детей с ограниченными возможностями здоровья. Изучены возможности использования игротерапии в работе с детьми младшего школьного возраста с ограниченными возможностями здоровья.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the problem of mental development of children with disabilities. The possibilities of using game therapy in working with primary school children with disabilities have been studied.

Түйінді сөздер: мүмкіндігі шектеулі балалар, дамыту және түзету жұмыстары, ойын терапиясы.

Ключевые слова: дети с ограниченными возможностями здоровья, развивающе-коррекционная работа, игровая терапия.

Keywords: children with disabilities, developmental and correctional work, play therapy.

Введение

В настоящее время в России растет количество детей, имеющих особые потребности, нуждающихся в особом подходе. Современное общество обозначило тенденцию, которая связана с ухудшением состояния здоровья

детей и подростков. Следует отметить, что увеличилось количество детей с ограниченными возможностями здоровья. Это тенденция зависит от многих факторов: состояние окружающей среды, наследственности, экономического положения в обществе, здоровья родителей, условий жизни, обучения и воспитания в условиях семьи и образовательном учреждении.

Дети с ограниченными возможностями – это те дети, у которых есть какие – либо ограничения или недостатки в появлении своей активности различными способами в рамках, считающихся нормальными для человека в этой возрастной категории. Дети с ограниченными возможностями – это те дети, у которых состояние здоровья не дает возможность для прохождения полноценно образовательной программы без формирования определенных условий, которые этому будут способствовать.

Для каждого ребенка, независимо от нарушения, необходима положительная эмоциональная атмосфера, которая может облегчить решение его образовательных, воспитательных и социальных задач. Одной из проблем адаптации является психологический аспект. Дети, погруженные в постоянную атмосферу неуспеха и неудач, испытывают затруднения в личностном развитии.

Период младшего школьного возраста – это тот период формирования основ школьного обучения и активного личностного и социального развития ребенка с ограниченными возможностями здоровья. Именно этот значимый в жизни ребенка период обеспечивает использование когнитивного потенциала социально – личностного развития ребенка с ограниченными возможностями здоровья.

Прохождение данного этапа может задерживаться и проходить специфически для каждой категории детей с ограниченными возможностями здоровья, поэтому требуется удовлетворять не только общие, но и особые образовательные потребности детей.

Игровая терапия или игротерапия – это метод терапевтического воздействия на детей, в нашем случае на детей с ограниченными возможностями здоровья, с использованием игр.

В связи с этим актуальной проблемой на сегодняшний день является задача поиска наиболее эффективной методики использования элементов игротерапии в работе психолога с детьми младшего школьного возраста с ограниченными возможностями здоровья, для преодоления психического неблагополучия ребёнка.

Теоретико-методологической основой выступили труды П.П. Блонского, В.П. Кащенко, Г.В. Мурашева, Л.С. Выготского, в которых раскрыта структура природы, происхождения и форм проявления отклоняющегося развития; труды Л.Б. Баряевой, О.А. Карабановой, А.А. Осиповой, В.Н. Ярыгина, А.И. Захарова, в которых рассматривалась игротерапия как метод психокоррекции детей с ограниченными возможностями здоровья.

Объект и методика

Цель исследования – теоретически обосновать и экспериментально проверить эффективность использования элементов игротерапии в работе детей младшего школьного возраста с ограниченными возможностями здоровья.

Опытно-экспериментальная работа включала три этапа: диагностический, формирующий и контрольный. Диагностический инструментарий включал: методику «Опасения и страхи у детей» (А.И. Захаров); «Детский тест тревожности» (Р. Тэмпл, В. Амен, М. Дорки); методику «ДДЧ» (Дж. Бук), позволяющий определить выраженность симптомокомплексов.

Результаты исследований

Диагностический этап позволил выявить определенные трудности у младших школьников с ограниченными возможностями здоровья. Так, в большей степени большинство детей проявили высокий уровень негативных эмоциональных состояний по симптомокомплексу тревожности, незащищенности, определенные трудности в общении. Самый высокий уровень тревожности замечается в тех ситуациях, которые связаны с межличностными отношениями между детьми, например, как ведут себя дети в отношениях с младшими или более старшими детьми. Кроме того завышен показатель по проявлению страхов в экспериментальной выборке.

На стадии формирующего эксперимента была разработана и апробирована программа развивающе-коррекционных занятий с использованием элементов игротерапии. Работа была проведена в основном в следующих направлениях: 1) повышение самооценки у учащихся (тут мы непосредственно повышали самооценку и развивали навыки общения учащихся среди сверстников); 2) снижение тревожности; 3) снятие детских страхов (перед нами стояла задача устранить детские страхи, сформировать умение преодолевать опасности и преодоление стрессовых ситуаций); 4) развитие общения (необходимо развить умение слушать других, взаимодействовать с ними, снизить уровень застенчивости).

Основными коррекционными механизмами воздействия игры при использовании элементов игротерапии в работе психолога с детьми младшего - возраста с ограниченными возможностями здоровья должны быть следующие:

1. Моделирование системы социальных отношений в наглядно-действенной форме в особых игровых условиях, следования им ребёнком и ориентировка в этих отношениях.

2. Изменение позиции ребёнка младшего школьного возраста с ограниченными возможностями здоровья в направлении преодоления познавательного и личностного эгоцентризма и последовательной децентрации, благодаря чему происходит осознание собственного «я» в игре и возрастает мера социальной компетентности и способности к разрешению проблемных ситуаций.

3. Формирование реальных отношений как равноправных партнёрских отношений сотрудничества и кооперации между ребёнком и сверстником, обеспечивающих возможность позитивного личностного развития.

4. Организация поэтапной отработки в игре новых, более адекватных способов ориентировки ребёнка в проблемных ситуациях, их интериоризация и усвоение.

5. Формирование способности ребёнка младшего школьного возраста с ограниченными возможностями здоровья к произвольной регуляции деятельности на основе подчинения поведения системе правил, регулирующих выполнение роли и правил, а также поведение в игровой комнате.

Проведя диагностические методики на контрольном эксперименте, мы можем сделать вывод, что разработанный нами комплекс занятий с использованием элементов игротерапии был достаточно эффективен в своей апробации в работе психолога с детьми младшего школьного возраста с ограниченными возможностями здоровья.

Выводы

Таким образом, при использовании элементов игротерапии с детьми с ограниченными возможностями здоровья нам удалось снизить уровень тревожности у младших школьников. Помимо этого, проведенная нами работа способствовала сплочению детского коллектива и преодолению детских страхов. Поэтому цель нашего исследования достигнута.

Итак, рассмотрев основные аспекты методики использования элементов игротерапии в работе психолога с детьми младшего школьного возраста с ограниченными возможностями здоровья, мы определили, что данный метод терапии будет являться ведущим средством профилактики и коррекции детей благодаря тому, что игра, в отличие от деятельности неигрового типа, активнее влияет на процессы становления личности ребенка младшего школьного возраста с ограниченными возможностями здоровья, сильнее затрагивает его глубинные эмоциональные переживания.

Главным аргументом за внесение игровой терапии для детей с ОВЗ в рамки школьного образования является несомненная польза этого типа вмешательства для всех аспектов жизни ребенка. Мы видим преимущества введения игровой терапии в том, что она способствует личностному росту ребенка и помогает решить разнообразные проблемы, возникающие в образовательном процессе.

Список литературных источников

1 Korrekcionnaya pedagogika : Osnovy obucheniya i vospitaniya detej s otkloneniyami v razvitii / В. Р. Пузанов, В. И. Селиверстов и др.— Москва : Академија, 2001 – 160 s.

2 Mastyukova, E. M. Rebenok s otkloneniyami v razvitii: Rannaya diagnostika i korrekciya / E. M. Mastyukova. – Moskva: Prosveshchenie, 1992 – 95 s.

3 Osipova A.A. Obshchaya psikhokorrekciya: Uchebnoe posobie / A.A. Osipova. - M.: TC Sfera, 2002. -512 s.

МРНТИ: 14.27.01

Мусафиров Михаил Константинович¹

Орский гуманитарно-технологический институт (филиал)

¹ФГБОУ ВО «Оренбургский государственный университет»

462403, Орск, Россия,

Педагогические идеи академика Н. И. Кареева в дореволюционной России

Түйіндеме. Бұл ғылыми мақалада Академик Н. И. Кареевтің революцияға дейінгі кезеңдегі негізгі педагогикалық идеяларын талдауға әрекет жасалды. Оның революцияға дейінгі Ресейдегі тәрбие мен білім беру процесі туралы көзқарасы қарастырылды. Николай Иванович Кареевтің қарастырылып отырған тарихи кезеңнің педагогикалық мәселелері, білім беру процесін жүзеге асырудың аксиологиялық тәсілдері, өскелең ұрпақтың өзін-өзі тәрбиелеуі және өзін-өзі дамытуы бойынша негізгі жұмыстары қозғалды. Оның педагогикалық идеяларының орыс педагогикалық ғылымы үшін маңызы зерттелді.

Аннотация. В данной научной статье предпринята попытка анализа основных педагогических идей академика Н. И. Кареева в дореволюционный период. Рассмотрено его видение процесса воспитания и образования в дореволюционной России. Затронуты основные работы Николая Ивановича Кареева по педагогическим проблематикам рассматриваемого исторического периода, аксиологические подходы к осуществлению образовательного процесса, самообразования и саморазвития подрастающего поколения. Изучено значение его педагогических идей для российской педагогической науки.

Abstract. This scientific article attempts to analyze the main pedagogical ideas of academician N. I. Kareev in the pre-revolutionary period. His vision of the process of upbringing and education in pre-revolutionary Russia is considered. The main works of Nikolai Ivanovich Kareev on pedagogical problems of the considered historical period, axiological approaches to the implementation of the educational process, self-education and self-development of the younger generation are touched upon. The significance of his pedagogical ideas for Russian pedagogical science is studied.

Түйін сөздер: Кареев, педагогика тарихы, педагогикалық идеялар, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі дамыту, кәсіби бағдар.

Ключевые слова: Кареев, история педагогики, педагогические идеи, самообразование, саморазвитие, профориентация.

Keywords: Kareev, history of pedagogy, pedagogical ideas, self-education, self-development, career guidance.

Введение

Николай Иванович Кареев внёс огромный вклад в разные направления гуманитарных и общественных наук в Российской Империи и Советском Союзе. Важное место в его научных интересах занимали и педагогические науки. Данное внимание к педагогике, вопросам воспитания и образования

детей и молодёжи в дореволюционный период Российской истории было не случайным. Оно связано с его профессиональной преподавательской деятельностью и осознанием необходимости трансформации системы национального образования в дореволюционной России и необходимости введения новаций в существующую систему. Анализируя социальное развитие общества данного исторического периода, он в полной мере осознавал его несовершенство и необходимость внедрения новаций.

В период его жизни вопросы совершенствования существующей образовательной системы были в центре внимания передовой интеллигенции и просветителей. В конце XIX – начале XX века в России создаются новые отечественные педагогические концепции, формируются новые подходы к пониманию, как процесса воспитания подрастающего поколения, так и самой структуры и принципов процесса обучения в системе национального образования.

Объект и методика

В исследовании изучены идеи академика Н. И. Кареева. Используются методы: хронологический, историко-системный, сравнительно-исторический и аналитического обобщения.

Результаты исследований

В его педагогической концепции были сформированы идеи о приоритете личности обучающегося в процессе обучения, при этом школе было необходимо способствовать свободному и всестороннему развитию детей и формированию качественного общего образования у подрастающего поколения. При этом значительное место в воспитании детей и молодёжи отводилось самообразованию, которое рассматривалось как дополнение к школьному образованию [3].

Николай Иванович Кареев стоял в первых рядах, изучая проблему самообразования, как процесса важнейшего фактора развития личности. Продолжая развивать идею, появившуюся у декабристов, он в числе передовых умов своего времени уделял этому инструменту образования особое значение [4, с. 412–413], причем он первый обратился с этой проблемой непосредственно напрямую к молодёжи [2].

По сути его идеи опережали свое время. Позже эти идеи о необходимости расширения и дополнения образовательного пространства за пределы традиционной школы нашли свой отклик в идеях внешкольной работы и внешкольного образования, а затем, в советский период, в идеи формирования системы внешкольного воспитания. Именно внешкольное образовательное пространство, существующее сегодня в рамках системы дополнительного образования детей, рассматривается современными специалистами как важный инструмент всестороннего развития личности ребенка и признается важным инструментом формирования человеческого капитала. Его идеи особенно актуальны и популярны в современный период, особенно в вопросе самообразования и личностного развития, которое

набирает все больше популярности и имеет все большее широкое распространение среди российской молодёжи.

К основным работам по проблематике воспитания и педагогики академика Николая Ивановича Кареева можно отнести такие научные и научно-методические труды, вышедшие в период с начала девяностых годов XIX по начало XX века как:

- «Письма к учащейся молодежи о самообразовании»;
- «Беседы о выработке миросозерцания»;
- «Мысли об основах нравственности»;
- «Мысли о сущности общественной деятельности»;
- «Выбор факультета и прохождение университетского курса»;
- «Идеалы общего образования».

В рамках своей профессиональной деятельности и научных интересов в качестве университетского профессора Николай Иванович Кареев стал инициатором и автором вышедших в свет в начале XX века университетских курсов для студентов, а также нового школьного учебника по «Всеобщей истории». В основе его учебника приоритетное место отводилось истории Российской Империи, которая гармонично вписывалась в контексте общемировых исторических процессов и ключевых исторических событий, а обучение истории рассматривалось как восхождение от художественно-исторических описаний к истории науки.

Именно он первым в российской педагогической науке занялся вопросом профориентации подрастающего поколения, подготовив методическое пособие по выбору будущей профессии [2]. При этом важно констатировать, что его труд стал в значительной степени популярен среди представителей дореволюционной молодёжи.

Необходимо отметить и существовавшее внимание его современников к его педагогическим идеям и научным работам. Как отмечал в своих трудах Б. Б. Глинский, Николаю Ивановичу Карееву, как деятелю, имеющему значительный вес среди молодёжи, следует быть признательным за то, что он удачно пустил в обращение многие прекрасные мысли о самообразовании [1, с. 373].

Как отмечал профессор Б. Г. Сафронов, за свои передовые и либеральные убеждения Н. И. Кареев пострадал дважды. Либерализм Николая Ивановича оказался «одинаково неприемлемым и для царского режима как чрезмерно радикальный, так и для правительства большевиков как чрезмерно консервативный» [5, с. 70].

Выводы

Можно констатировать, что педагогические идеи академика Н. И. Кареева в дореволюционной России были тесно связаны с идеями гуманизации существовавшей системы образования. В основу его педагогической концепции были положены взгляды о необходимости уделения приоритетного значения личности обучающегося, как главного субъекта процесса образования, развитие которого было напрямую связано

как с прохождением непосредственного традиционного системного образования, так и с учётом самообразования и профессионального самоопределения.

В своих работах он отмечал и необходимость совершенствования существовавшей в тот исторический период системы образования. Несмотря на то, что его педагогические подходы не нашли необходимой централизованной государственной поддержки, они внесли большой вклад в развитие воспитательных и образовательных идей российской педагогической науки, в значительной степени опередив свою историческую эпоху.

Необходимо отметить и его вклад в историческое образование в дореволюционной России, как автора учебника по «Всеобщей истории».

Список использованной литературы

- 1 Глинский, Б. Б. Молодежь и ее руководители / Б. Б. Глинский // Очерки русского прогресса. – СПб, 1900. – С. 371–381.
- 2 Кареев, Н. И. Выбор факультета / Н. И. Кареев. – СПб., 1905. – 160 с.
- 3 Кареев, Н. И. Письма к учащейся молодежи о самообразовании / Н. И. Кареев. – СПб., 1904. – 164 с.
- 4 Ромашова, Л. А. Исторический анализ развития самообразования педагогов в России / Л. А. Ромашова // Молодой ученый. – 2018. – №20. – С. 412–413.
- 5 Сафронов, Б. Г. Н. И. Кареев о структуре исторического знания / Б. Г. Сафронов. – М. : МГУ, 1995. – 272 с.

МРНТИ 15.31.31

Н.Г. Попрядухина¹

**¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Организация образовательного пространства для развития внимания младших школьников

Түйіндеме. Мақалада бастауыш сынып оқушыларында зейіннің негізгі қасиеттерінің еріктілігін қалыптастыруға бағытталған оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктерін тәжірибеге бағытталған зерттеу ұсынылған.

Аннотация. В статье представлено практико-ориентированное изучение специфики организации процесса обучения, направленного на формирование произвольности основных свойств внимания у обучающихся младшего школьного возраста.

Abstract. The article presents a practice-oriented study of the specifics of the organization of the learning process aimed at forming the arbitrariness of the basic properties of attention in primary school students.

Түйінді сөздер: білім беру кеңістігі, танымдық процестер, бастауыш мектеп жасы, білім алушылардың назарының негізгі қасиеттері.

Ключевые слова: образовательное пространство, познавательные процессы, младший школьный возраст, основные свойства внимания обучающихся.

Key words: educational space, cognitive processes, primary school age, the main properties of students' attention.

Введение

В настоящее время, когда на человека обрушивается огромный информационный поток, задача родителей и педагогов научить детей осуществлять самостоятельный выбор необходимой информации. Значимый информационный выбор доступен ребенку с высоким личностным и познавательным развитием. Именно поэтому перед современной школой стоит довольно сложная задача, состоящая в организации образовательного пространства для развития младших школьников. Все познавательные процессы, а это и восприятие, и мышление, и запоминание учебного материала зависят от внимания. Наличие внимания является определяющим фактором в организации образовательного пространства в школе, так как сосредоточение внимания на определенном объекте обеспечивает не только усвоение новой информации, но и поддерживает дисциплину, необходимую для учебной деятельности.

При поступлении ребенка в школу, у него появляется новая социальная роль, выполнение которой влечет за собой изменения не только в жизнедеятельности ребенка, но и его поведении. Также изменяются условия организации учебно-воспитательного процесса, происходит увеличение продолжительности времени занятий [5]. Происходит изменение характера взаимодействия с педагогами, он становится деловым. Учебная деятельность в отличие от игровой, обязательна, и требует от ребенка определенных волевых усилий для своей реализации [4].

Изменения социальной ситуации развития младшего школьника, познавательное и эмоциональное становление личности, отражаются на повышении требований к развитию основных свойств внимания ребенка, а именно к умению сознательного регулирования собственного поведения и познавательных процессов.

Организация образовательного пространства для педагогов начальной школы, направленного на развитие основных свойств внимания, является основополагающим условием, прямо определяющих успешность обучения. Недостаточное развитие внимания в младшем школьном возрасте доставляет немало хлопот в обучении и самим детям, и их педагогам. Непонимание учебного материала, плохое запоминание, ошибки при выполнении учебных заданий: в чтении, письме, решении математических задач и примеров, в разного рода упражнениях в процессе самостоятельной работы, в труде в мастерских, на пришкольном участке – все это нередко вызывается отсутствием или недостаточностью внимания ученика [2].

Анализ психолого-педагогической литературы по проблеме развития произвольного внимания у младших школьников показал, что с началом обучения в школе, у ребенка появляется новая социальная роль, выполнение которой влечет за собой изменения не только в жизнедеятельности ребенка, но и его поведении [1]. Учебная деятельность в отличие от игровой, обязательна и требует определенных волевых усилий для осуществления [6].

Большой вклад в развитие проблемы изучения произвольного внимания младших школьников внесли такие выдающиеся отечественные психологи и педагоги, такие как Б.Г. Ананьев, Н.Ф. Добрынин, Ф.Н. Гоноболин, А.В. Запорожец, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, К.Д. Ушинский и др.

Реализация процесса обучения младших школьников возможна только при наличии определенного уровня развития внимания. Наличие произвольного внимания является определяющим фактором организации учебного процесса в школе, так как сосредоточение внимания на определенном объекте обеспечивает не только усвоение новой информации, но и поддерживает дисциплину, необходимую для учебной деятельности.

Уровень развития произвольного внимания младших школьников отражается на успешности овладения и результатах учебной деятельности. Развитие умения регулировать собственное поведение и когнитивные процессы активно формируются в процессе овладения младшими школьниками учебной деятельностью [4].

Произвольное внимание у ученика развивается и совершенствуется по мере роста осознания личной ответственности за усвоение учебных знаний. В первые годы обучения чувство ответственности у младшего школьника не было развито, но педагоги уже могли наблюдать его проявления в отдельных действиях и видах деятельности. Если в первых двух классах учителю нужно полностью формировать произвольные интересы ученика, то в четвертом классе начальной школы ученик уже не только знает, как организовать свои интересы, но и умело это воплощает в своих учебных действиях.

Согласно результатам исследования Ф.Н. Гоноболина, произвольное внимание младших школьников нуждается в предварительной подготовке и в значительной степени зависит от его индивидуальных особенностей, характера, темперамента, от содержания образовательного процесса [2].

Таким образом, в период обучения в начальной школе у младших школьников интенсивно развиваются все свойства внимания. Отмечается увеличение объема внимания, повышение устойчивости, развитие навыков переключения и распределения. И только к окончанию начальной школы у учеников появляется способность необходимого по длительности сохранения и выполнения произвольно заданной программы действий.

Объект и методика

Опытно-экспериментальная работа состояла из трех этапов:

На I этапе – констатирующем был определен актуальный уровень развития произвольного внимания младших школьников на основе изучения

его основных свойств: устойчивости, концентрации, объема, распределения и переключения. Диагностика проводилась с использованием следующих методик: «Изучение устойчивости и продуктивности внимания»; «Изучение концентрации внимания»; «Запомни и расставь точки»; «Оценка переключения внимания»; «Оценка распределения внимания» [3].

II этап – формирующий эксперимент представлял собой разработку и реализацию комплекса коррекционно-развивающих мероприятий по развитию свойств внимания.

На III этапе – контрольном эксперименте, был определен итоговый уровень развития произвольного внимания на основе диагностики его основных свойств: устойчивости, объема, концентрации, переключаемости, распределения.

Результаты исследований

Опытно-экспериментальное изучение основных свойств произвольного внимания было проведено в двух ученических группах третьеклассников, одна из которых была определена как экспериментальная группа, а другая – контрольная.

По результатам сравнительного анализа диагностики основных свойств внимания испытуемых контрольной и экспериментальной групп показал, что у учащихся контрольной группы в целом уровень развития устойчивости внимания выше, чем у учащихся экспериментальной группы.

В результате проведения диагностики на констатирующем этапе, было выявлено, что у испытуемых экспериментальной группы преобладает низкий уровень развития свойств произвольного внимания, а у испытуемых контрольной группы доминирует средний уровень развития основных свойств произвольного внимания.

На формирующем этапе опытно-экспериментального исследования с испытуемыми экспериментальной группы был проведен цикл коррекционно-развивающих мероприятий, направленный на развитие основных свойств произвольного внимания.

Сравнение результатов у испытуемых экспериментальной группы на контрольной и констатирующем этапах экспериментальной работы, показало, что в результате проведения заданий, направленных на развитие свойств внимания, у испытуемых экспериментальной группы уровень развития устойчивости внимания значительно повысился.

В результате диагностики уровня развития устойчивости внимания, было определено, что если до проведения формирующего эксперимента у 8% испытуемых был высокий уровень развития устойчивости внимания, то по результатам проведения психокоррекционной программы развития свойств внимания высокий уровень был определен у 16% испытуемых. То есть стало в два раза больше испытуемых с высоким уровнем развития устойчивости внимания.

Было отмечено повышение числа испытуемых со средним уровнем развития устойчивости внимания. На констатирующем этапе эксперимента

их было 36%, после – 68%, то есть количество испытуемых со средним уровнем развития устойчивости внимания повысилось на 32%.

Также было отмечено значительное снижение числа испытуемых с низким уровнем развития устойчивости внимания. До формирующего этапа их было 56% (больше половины группы), после формирующего этапа эксперимента их стало 16%, то есть на 40% сократилось число учащихся с низким уровнем развития устойчивости внимания, а это составляет 10 человек.

Итак, по результатам формирующего эксперимента отмечается положительная динамика развитие уровня устойчивости внимания. А в контрольной группе, где коррекционно-развивающая работа не проводилась, выявлено не было.

В результате диагностики уровня развития устойчивости внимания, было определено, что число испытуемых с высоким уровнем развития устойчивости внимания на констатирующем и контрольном этапах эксперимента осталось прежним – 4%. Число испытуемых со средним уровнем развития устойчивости внимания повысилось незначительно на 8% испытуемых (до 56%, а после – 64% испытуемых). Также незначительно уменьшилось и число испытуемых с низким уровнем развития устойчивости внимания на 8% (до 40%, после – 32% испытуемых).

Итак, у испытуемых контрольной группы, уровень развития устойчивости внимания практически не изменился. А небольшие положительные изменения, которые произошли, объясняются возрастными особенностями развития и реализацией учебной деятельности.

В результате диагностики уровня развития концентрации внимания, было выявлено, что на констатирующем этапе исследования испытуемых с высоким уровнем развития концентрации внимания не было выявлено. А в результате проведения коррекционно-развивающей работы по развитию свойств внимания у 12% испытуемых стал высокий уровень развития концентрации внимания, то есть у трех человек в 3 «В» классе стал высокий уровень развития концентрации внимания. Также повысился количественный показатель среднего уровня развития концентрации внимания. До формирующего этапа эксперимента он составлял 32%, после – 68%, то есть количественный показатель среднего уровня развития концентрации внимания повысился на 36%.

Анализ полученных результатов, определил снижение количественного показателя низкого уровня развития концентрации внимания (до - 24%, после – 16%). То есть на 8% сократилось значение количественного показателя низкого уровня развития концентрации внимания. До формирующего этапа эксперимента у 40% испытуемых был очень низкий уровень развития концентрации внимания, а после эксперимента таких испытуемых не было выявлено, то есть у 40% испытуемых повысился уровень развития концентрации внимания, а это – 10 человек. Таким образом, в результате

формирующего этапа эксперимента произошли положительные изменения, которые повлекли развитие уровня концентрации внимания.

В результате диагностики уровня развития концентрации внимания, было определено, что число учащихся с высоким и очень высоким уровнем развития концентрации внимания остался прежним – 8%. Число учащихся со средним уровнем развития концентрации внимания повысилось незначительно на 8% (констатирующий этап - 56% учащихся, а контрольный – 64% учащихся). Прежним остался и процент учащихся с низким уровнем развития концентрации внимания – 16%. Незначительно понизилось число учащихся с очень низким уровнем развития концентрации внимания на 8% (констатирующий этап 12%, контрольный – 4% учащихся).

Итак, у испытуемых контрольной группы уровень развития концентрации внимания практически не изменился. А небольшие положительные изменения, которые произошли, объясняются возрастными особенностями развития и реализацией учебной деятельности.

Динамика развития уровня объема внимания в экспериментальной группе показала, что у испытуемых экспериментальной группы уровень объема внимания значительно повысился.

В результате диагностики уровня развития объема внимания, было выявлено, что если до проведения формирующего эксперимента испытуемых с очень высоким уровнем развития объема внимания не было, то в результате проведения психокоррекционной программы развития свойств внимания их стало 8%. То есть у двух человек в классе стал очень высокий уровень развития объема внимания. В два раза вырос процент учащихся с высоким уровнем развития объема внимания (до эксперимента 8%, после эксперимента – 16% учащихся). Значительно повысилось число учащихся со средним уровнем развития объема внимания. До эксперимента их было 40%, после эксперимента – 72% учащихся, то есть количество учащихся со средним уровнем развития объема внимания повысилось на 32%. При этом отмечается снижение числа учащихся с низким уровнем развития объема внимания. До эксперимента их было 52% (больше половины класса), после эксперимента – 4% учащихся, то есть на 48% сократилось число учащихся с низким уровнем развития объема внимания, а это – 12 человек.

Таким образом, в результате реализации коррекционно-развивающей работы, направленной на развитие свойств внимания, отмечается положительная динамика развития уровня объема внимания.

Сравнительный анализ результатов диагностики у испытуемых контрольной группы, показал, что на контрольном этапе исследования уровень объема внимания изменился незначительно по сравнению с констатирующим.

Анализ результатов диагностики, определяющей уровень развития объема внимания, показал, что число учащихся с высоким уровнем развития объема внимания до эксперимента и после него остался прежним – 4%. Число учащихся со средним уровнем развития объема внимания повысилось

незначительно, на 12% учащихся (до эксперимента – 56%, а после – 68% учащихся). Также незначительно понизилось и число учащихся с низким уровнем развития объема внимания – на 12% (до эксперимента 40%, после эксперимента – 28% учащихся).

Выявленные незначительные положительные изменения в показателях уровня развития объема внимания у испытуемых контрольной группы, объясняются возрастными особенностями развития и реализацией учебной деятельности.

В результате диагностики уровня развития переключения внимания, было определено, что если до проведения формирующего этапа эксперимента у 4% испытуемых был высокий уровень развития переключения внимания, то в результате проведения коррекционно-развивающей работы по развитию свойств внимания у 12% учащихся стал высокий уровень развития переключения внимания. То есть в 3 раза стало больше учащихся с высоким уровнем развития переключения внимания. Также повысилось и число учащихся со средним уровнем развития переключения внимания. До проведения формирующего этапа эксперимента их было 48%, после - 80% учащихся, то есть количество учащихся со средним уровнем развития переключения внимания повысилось на 38%. На основе анализа данных, представленных на рис. 19, можно сделать вывод, что значительно понизилось число учащихся с низким уровнем развития переключения внимания. До проведения формирующего этапа эксперимента их было 32%, после – 8% учащихся, то есть на 24% сократилось число учащихся с низким уровнем развития переключения внимания, а это – 6 человек. На констатирующем этапе было выявлено 16% испытуемых с очень низким уровнем развития переключения внимания, по окончании коррекционно-развивающих мероприятий таких обучающихся выявлено не было.

В результате диагностики уровня переключения внимания, было выявлено, что число учащихся с высоким уровнем развития переключения внимания на констатирующем и контрольном этапах эксперимента остался прежним – 8%. Число учащихся со средним уровнем развития переключения внимания повысился незначительно на 8% учащихся (до эксперимента – 56%, после – 64% учащихся). Также незначительно понизилось и число учащихся с низким уровнем развития переключения внимания – на 8% (до эксперимента – 36%, после эксперимента – 28% учащихся).

Таким образом, небольшие положительные изменения, которые произошли у учащихся контрольной группы в показателях уровня развития переключения внимания, объясняются возрастными особенностями развития и воздействием учебной деятельности.

Анализ результатов методик, проведенных на выявление уровня развития распределения внимания у испытуемых экспериментальной группы, показал, что до проведения коррекционно-развивающей работы, учащихся с высоким уровнем развития распределения внимания не было выявлено. А в

результате проведения коррекционно-развивающей работы по развитию свойств внимания, у 28% учащихся стал высокий уровень развития распределения внимания, то есть у 7 человек в классе стал высокий уровень распределения внимания. Также повысилось и число учащихся со средним уровнем развития распределения внимания. До проведения коррекционно-развивающей работы по развитию свойств внимания их было 52%, после – 60% учащихся, то есть на 8% учащихся со средним уровнем распределения внимания стало больше.

Таким образом, в результате формирующего эксперимента произошли положительные изменения, которые стали причиной положительной динамики развития уровня переключения внимания.

Сравнение результатов исследования уровня развития распределения внимания на констатирующем и контрольном этапах у испытуемых контрольной группы показало, что произошли незначительные изменения.

Анализ результатов методик, проведенных на выявление уровня развития распределения внимания, показал, что число учащихся с высоким уровнем распределения внимания констатирующего и контрольного этапов остался прежним – 4%. Число учащихся со средним уровнем развития распределения внимания повысилось незначительно на 4% (констатирующий 64%, контрольный – 68% учащихся). Также незначительно уменьшилось и число учащихся с низким уровнем развития распределения внимания на 4% (констатирующий – 64%, контрольный – 68% учащихся).

Сравнительный анализ полученных результатов по изучению уровня развития основных свойств внимания показал, что в результате реализации коррекционно-развивающей работы, направленной на развитие основных свойств внимания, в экспериментальной группе определена положительная динамика всех показателей изученных свойств внимания. В контрольной группе, где учебный процесс и внеурочные мероприятия, направленные на развитие свойств внимания, не проводились, произошли незначительные изменения.

Выводы

По результатам проведенного опытно-экспериментального изучения проблемы исследования, было доказано, что на развитие основных свойств внимания в младшем школьном возрасте оказывают положительное влияние следующие психолого-педагогические условия:

- целенаправленная и систематическая работа, реализующаяся через мероприятия учебного процесса и внеурочной деятельности, включающая комплекс специальных уроков, игр и упражнений, направленных на развитие произвольности внимания;

- организация оптимального взаимодействия обучающихся со взрослыми, направленного на формирование произвольности младших школьников.

Анализ результатов нашей опытно-экспериментальной работы показал, что организация оптимального взаимодействия младшего школьника со

взрослыми и мероприятия, направленные на развитие основных свойств внимания, включенные в организацию образовательного пространства младших школьников, выступают важным средством формирования основных свойств внимания.

Список литературных источников

- 1 Istratova, O., Eksakusto, T. Psiholog v nachal'noj shkole. Spravochnye materialy – М.: Izd-vo: Feniks, 2015. – 406 s.
- 2 Leont'ev, A.N. Izbrannye psihologicheskie proizvedeniya: V 2 t. - М.: Izd-vo: Kniga po trebovaniyu, 2021. - 392 s.
- 3 Luchshie psihologicheskie testy dlya shkol'nogo psihologa / Sost. G.A. Kolesnikova. - М.: Izd-vo: Feniks, 2016. - 147 s.
- 4 Mashtal', O.A. Luchshie metodiki razvitiya vnimaniya u detej – SPb.: Izdatel'stvo: Nauka i tekhnika, 2018. - 304 s.
- 5 Muhina, V.S. Vozrastnaya psihologiya: fenomenologiya razvitiya, detstvo, otrochestvo : uchebnik. - М.: Izdatel'skij centr «Akademiya», 2003. - 456 s.
- 6 Obuhova, L. F. Vozrastnaya psihologiya. – М.: Izd-vo: Yurajt, 2016. – 460 s.

МРНТИ 15.31.31

Н.Г. Попрядухина¹

**¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Психологические трудности адаптационного периода студентов СПО

Түйіндеме. Мақалада орта кәсіптік білім берудің бірінші курс студенттерінің бейімделу кезеңіндегі негізгі психологиялық қиындықтарды тәжірибеге бағытталған зерттеу ұсынылған.

Аннотация. В статье представлено практико-ориентированное изучение основных психологических трудностей адаптационного периода студентов-первокурсников среднего профессионального образования.

Abstract. The article presents a practice-oriented study of the main psychological difficulties of the adaptation period of first-year students of secondary vocational education.

Түйінді сөздер: студенттік жас, бейімделу кезеңі, бейімделу проблемалары, психологиялық жалғыздық, эмоционалды күйлер.

Ключевые слова: студенческий возраст, адаптационный период, проблемы адаптации, психологическое одиночество, эмоциональное состояния.

Key words: student age, adaptation period, problems of adaptation, psychological loneliness, emotional state.

Введение

Изучение психолого-педагогических и социальных аспектов проблемы адаптационного периода студентов первого курса выступает одной из самых сложных и активно обсуждаемых в современных психолого-педагогических исследованиях. При поступлении в среднее профессиональное образовательное учреждение подростки сталкиваются с многочисленными психологическими проблемами, где приоритетную позицию занимает приспособление к новой обстановке и новой социальной ситуации развития. В отечественной и зарубежной науке представлен довольно обширный анализ различных исследований, подтверждающих деструктивное воздействие разнообразных факторов на учебно-профессиональную деятельность и эмоциональное состояние подростков, в результате возникающего диссонанса между их ожиданиями и объективными условиями их новой жизнедеятельности.

Согласно исследованиям И.Н. Симаевой, адаптационный период студентов среднего профессионального образования включает: физиологическую адаптацию к учебному процессу, которая обычно занимает около двух недель, психологическую адаптацию, которая происходит около двух-трех месяцев, а также наиболее длительную по срокам (до 3 лет) - социально-психологическую адаптацию. Психологи отмечают, что, более половины студентов первого курса уже после первой сессии справляются со всеми трудностями адаптационного периода, и чаще всего на этом этапе обучения можно выявить первокурсников, испытывающих серьезные проблемы, связанные с учебно-профессиональной деятельностью и эмоциональным состоянием.

Особую проблему адаптационного периода представляет отрицательная установка подростков на общение, связанные с новой социально-психологической ситуацией. А это, в свою очередь, приводит к затрудненному общению в рамках организации учебно-профессиональной деятельности, недоразумениям и, наконец, к развитию чувства изолированности и одиночества. Как правило, данную ситуацию связывают с тем, что с окончанием обучения в школе, когда молодые люди вступают в самостоятельную жизнь, все сильнее ощущается проблемность самой жизни, важнейшими становятся вопросы личностного роста и реализации жизненных планов. Также в этот период, существенно меняется объективное социальное положение юношей и девушек, структура их социальных и межличностных связей.

Современные исследователи считают, что состояние одиночества является многоаспектной проблемой, влияющей на все сферы жизни человека, и может стать причиной формирования неадекватной Я-концепции личности, так как состояние одиночества тесно связано с характерологическими особенностями индивида [2]. Его появление может служить причиной возникновения социально-психологической дезадаптации, следствием которой является нарушение межличностных отношений в

социальных группах, личностной деформации и появлению психопатических черт характера [3].

Изучение проблемы одиночества, как острой социальной проблемы, связано с многочисленными исследованиями, раскрывающих ее суть, причины возникновения, характерные проявления и воздействие на различных людей в разные периоды их жизни.

Изучению проблемы одиночества человека посвящены труды зарубежных исследователей: А. Адлера, Р. Вейса, Э. Гуссерля, Д. Янга, Т. Джонсона, Р.У. Эмерсона, М.Г. Эриксона, Ж. Кальвина, А. Камю, К.И. Кутрона, С.Кьеркегора, Ж. П. Сартра, Г.Д. Торо, Э.Фромма и других. В работах отечественных психологов и педагогов вопросы связанные с проявлением одиночества в обществе изучались Г.С. Абрамовой, М.А. Алемаскиным, А.Г. Кузнецовым, В. Н. Куницыной, Я.Л. Коломенским, В.И. Лебедевым, А.А. Реаном, Л.С. Славиной и другими.

Однако, несмотря на довольно представленное число публикаций, тема одиночества в современной психолого-педагогической литературе освящена недостаточно. До настоящего момента не разработан единый концептуальный подход к феномену одиночества. Исследуя данную проблему философы, психологи и врачи, сталкиваются с определенными трудностями в трактовке данного термина. Общий смысл понятия «одиночество», как изолированность от людей неточен. Одиночество представляет собой исключительно личностное переживание, характеризующееся неопределенными внешними психическими и соматическими проявлениями [3].

Согласно анализу современной психолого-педагогической литературы по данной проблеме, понятие одиночество не принадлежит к определенной категории психологических явлений, а относится к ощущениям, реакциям на жизненные обстоятельства, совокупность эмоций или психическое состояние субъекта. Одним из общих аспектов, которые описывают данное состояние, является то, что оно может быть вызвано как реальной социально-коммуникативной изоляцией субъекта, так и мнимой. Такие чувства и эмоции, как страх, тревога, грусть, оторванность, ненужность, угнетенность нередко определяются человеком как одиночество, что отчетливо подчеркивает субъективность этого состояния. Данные чувства также могут являться причинами этого состояния, его результатом или его составляющими.

Таким образом, учитывая особенности переживания данного состояния, под «одиночеством» мы понимаем психическое и социально-психологическое состояние, которое характеризуется наличием реальной или мнимой коммуникативной депривации, узостью или отсутствием социальных контактов, поведенческой отчужденностью и эмоциональной невовлеченностью индивида, субъективная реакция на несоответствие желаемого и достигнутого уровней социальных контактов [3].

Объект и методика

Опытно-экспериментальная работа была направлена на изучение особенностей переживания чувства одиночества у студентов первого курса. В исследовании приняли участие 48 студентов-первокурсников, обучающихся по техническим и гуманитарным направлениям подготовки среднего профессионального образования.

Для диагностики уровня субъективного переживания одиночества подростков испытуемым была предложена методика С.В. Духновского «Шкала субъективного переживания одиночества» [1], а также «Дифференциальный опросник переживания одиночества» Е.Н. Осина и Д.А. Леонтьева [4].

Изучение основных причин одиночества в студенческом возрасте проводилась с использованием методики «Причины одиночества» (Ж.В. Пузанова) [5].

Результаты исследований

Анализ полученных результатов диагностики уровня субъективного переживания одиночества подростков позволил выделить три группы испытуемых в зависимости от уровня субъективного переживания одиночества. В первую группу было включено 36% испытуемых с низким уровнем переживания одиночества. Это испытуемые, для которых одиночество не характерно. Отметим, что в эту группу вошли студентки, обучающиеся на технических специальностях и испытуемые мужского пола – на гуманитарном направлении подготовки. Следует отметить, что низкий уровень переживания одиночества свойственен людям с «открытым» отношением к себе (критичностью и внутренней честностью). Им свойственна уверенность, высокое самоотношение, ощущение силы своего «Я». У них нет тенденции к чрезмерной рефлексии на себя и свои отношения с людьми; свойственна эмоциональная зрелость, оптимизм, тенденция к экстравертированности, общительности. Также отметим, что для испытуемых данной группы во взаимодействии с людьми характерно преобладание сближающих чувств. В отношениях проявляется уверенность в себе, организаторские свойства, которые сочетаются со стремлением к сотрудничеству, дружелюбию и развитым чувством ответственности. Такие люди достаточно уверены в себе, активны, успешно взаимодействует с окружающими, адекватно управляют своим поведением.

Ко второй группе были отнесены 42% испытуемых с умеренно выраженным чувством одиночества. К этой группе были отнесены студенты обоих полов, обучающиеся и на техническом, и на гуманитарном направлении. Для испытуемых этой группы характерно умеренное субъективное благополучие, они считают, что серьезные проблемы у них отсутствуют, но и о полном эмоциональном комфорте говорить нельзя; возможно, это связано с рефлексией на себя и свои отношения с другими людьми. Данные молодые люди стремятся к сотрудничеству и дружелюбию - невозможность этого приводит к возникновению чувства одиночества.

К третьей группе было отнесено 22% испытуемых, для которых характерен высокий уровень переживания одиночества. Отметим, что все студенты этой группы - девушки и большинство из них проходят обучение на технических специальностях. Необходимо отметить, что испытуемые этой группы имеют склонность все усложнять. Они озабочены своим будущим, последствиями своих поступков, возможными неудачами и несчастьями; беспокоятся по поводу реальных или воображаемых препятствий; сдержаны в выражении своих чувств. У данных молодых людей снижен тонус, уменьшен ресурс сил, для них характерна усталость, инертность. В отношениях таких людей отмечается скромность, застенчивость, скептицизм, потребность в доверии и признании.

Анализ данных, полученных в результате диагностики с использованием дифференциального опросника переживания одиночества Е.Н. Осина и Д.А. Леонтьева [4], полностью подтверждают результаты «Шкалы субъективного переживания одиночества». Так студенты с низким уровнем переживания одиночества не испытывают болезненного переживания одиночества, отражают спокойное, толерантное отношение к переживанию одиночества и испытывают положительные эмоции в ситуациях уединения. И наоборот, студенты с высоким уровнем переживания одиночества испытывают нехватку эмоциональной близости и контактов с людьми, негативно относятся к одиночеству и неспособны находить ресурс в ситуациях уединения.

Диагностика основных причин одиночества в студенческом возрасте проводилась с использованием методики «Причины одиночества» (Ж.В. Пузанова) [5]. Изучение результатов, полученных в ходе диагностики, позволили выделить наиболее частые возможные причины появления состояния одиночества. Согласно анализу ответов испытуемых было выявлено, что представления о причинах одиночества значительно отличаются у молодых людей с высокой выраженностью переживания одиночества и низкой выраженностью переживания одиночества. Было определено, что студенты с высокой выраженностью переживания одиночества в качестве причин одиночества выделяют следующие:

- сложности в общении - «ощущение того, что никто меня не понимает», «сложности в общении, в заведении новых знакомств»;
- проблемы с самооценкой, неуверенность в себе – «ощущение, что я не настолько интересен и привлекателен для других людей», «ощущение того, что я никому не нужен».

Испытуемые указывали, что для них главной проблемой является отсутствие близких людей, «не с кем поговорить», следовательно, потребность в контактах и в общении у них имеется. Но из-за своей неуверенности и боязни быть отвергнутым они не всегда решаются заводить новые знакомства, вступать в контакт с интересными для них людьми, то есть не всегда могут реализовать эту потребность.

Итак, боязнь оказаться в ситуации межличностного общения, при которой человек подвергается риску получить отпор и быть непринятым, является одним из факторов, способствующих одиночеству.

В свою очередь анализ ответов студентов с низкой выраженностью переживания одиночества указывает на то, что данные студенты не связывают возникновение одиночества с недостатком у себя навыков общения или низкой самооценкой. В их представлениях одиночество связывается с какими-то глобальными жизненными событиями: с вынужденным разрывом отношений, невозможностью общения со значимыми людьми в связи с какими-то внешними обстоятельствами: «пребывание вдали от семьи и друзей», «отсутствие любимого человека», «разрыв отношений с близким человеком».

Выводы

По результатам проведенной опытно-экспериментальной работы, было выявлено, что для первокурсников с низкой выраженностью переживания одиночества, данное чувство является скорее временным, нечастым и переходящим состоянием, которое возникает в связи с невозможностью общения с близкими людьми из-за определенных внешних обстоятельств, внешние ситуации, препятствующие общению, у них отсутствуют.

Итак, большая часть испытуемых студентов-первокурсников, принимавших участие в опытно-экспериментальном исследовании, самостоятельно справится с психологическим одиночеством. А выделенная «группа риска» нуждается в психолого-педагогической помощи в преодолении эмоциональных и социальных проблем, связанных с переживанием психологического одиночества.

Список литературных источников

1. Duhnovskij, S.V. Diagnostika mezhlíčnostnyh otnoshenij v rabote praktičeskogo psihologa obrazovaniya: uchebnoe posobie. - Kurgan: Izd-vo KGU, 2016. - 190 s.

2. Kolesnikova, G.I. Fenomen odinochestva: ponyatie, klassifikaciya, ekzistencial'nyj smysl / G.I. Kolesnikova // Fundamental'nye issledovaniya. - 2015. - № 2-9. - S. 2024-2027.

3. Nechaev A.V. Ontologiya odinochestva: rassuzhdaya o prirode chelovecheskogo odinochestva. - Samara, 2004.

4. Osin, E.N. Differencial'nyj oprosnik perezhivaniya odinochestva: struktura i svojstva / E.N. Osin, D.A. Leont'ev. // Psihologiya. Zhurnal Vysšej shkoly ekonomiki, 2013. - T. 10 - № 1.- S. 55-81

5. Puzanova Zh.V. Metod neokončennyh predložhenij v izučenii problemy odinochestva // Vestnik RUDN, seriya «Sociologiya». - 2004. - № 6-7. - S. 92-111.

6. Simaeva I.N. Psihologiya adaptacii sub"ekta k izmeneniyam zhiznedeyatel'nosti. Uchebnoe posobie. Kaliningrad. 2019. 266 s

МРНТИ 10.55.61

G.E.Gilmanova, Head of the PDF sector¹

¹Bashkir State University,
450001, Ufa, Russian Federation

Organization of the land accounting process as one of the elements of effective land management

Түйіндеме. Мақалада Жер ресурстарын тиімді басқарудың негізгі элементі болып табылатын жер учаскелерін есепке алуды ұйымдастыру процесі қарастырылады. Процестің негізгі кезеңдері сипатталады: бастапқы есеп, ағымдағы есеп және жерді мемлекеттік есепке алу. Жерді пайдалануды жоспарлау, салық салу, меншік құқығын қорғау және тұрақты даму үшін деректердің дәлдігі мен өзектілігінің маңыздылығына назар аударылады.

Аннотация. В статье рассматривается процесс организации учета земельных участков, который является ключевым элементом эффективного управления земельными ресурсами. Описываются основные этапы процесса: первичный учет, текущий учет и государственный учет земель. Акцентируется внимание на значении точности и актуальности данных для планирования использования земель, налогообложения, защиты прав собственности и устойчивого развития.

Abstract. The article discusses the process of organizing land registration, which is a key element of effective land management. The main stages of the process are described: primary accounting, current accounting and state land accounting. Attention is focused on the importance of accuracy and relevance of data for land use planning, taxation, property rights protection and sustainable development.

Түйінді сөздер: жерді есепке алу, бастапқы есепке алу, ағымдағы есепке алу, мемлекеттік есепке алу, жер учаскелері, Росреестр, ЕГРН, жерді пайдалануды жоспарлау, салық салу.

Ключевые слова: учет земель, первичный учет, текущий учет, государственный учет, земельные участки, Росреестр, ЕГРН, планирование использования земель, налогообложение.

Key words: land accounting, primary accounting, current accounting, state accounting, land plots, Rosreestr, EGRN, land use planning, taxation.

Introduction

The organization of the land accounting process includes a set of measures aimed at ensuring the accuracy and relevance of information about land resources. This is the basis for the rational use of land, its protection, as well as for taxation and protection of property rights. The land accounting process consists of several key stages: primary accounting, current accounting and state accounting [4].

Materials and methods

Primary land accounting plays a fundamental role in creating a reliable database of land plots, which is necessary for their legal status, economic

assessment and planning of use. This stage begins with the careful collection and systematization of planning and cartographic materials, which includes the analysis of maps, satellite images and historical data on land use. The next step is to conduct land surveys, which are carried out using modern geodetic technologies such as GNSS (global navigation satellite systems) to ensure high data accuracy [2].

Determining the size and quality of land includes the classification of lands according to their natural and agrochemical condition, which requires soil analyses and environmental assessment of territories. The creation of land accounting plans and documents at this stage lays the foundation for the legal status of land plots, their cadastral value and further use.

Current land accounting is aimed at maintaining the relevance of the land database, which requires regular analysis and updating of information. This process begins with an analysis of existing land records and documents to identify the need for data adjustments. Field work at this stage includes not only land surveys to check the boundaries of plots, but also a detailed study of changes in land use and condition. This may include monitoring developments, changes in the landscape and soil conditions [3].

Registration of land accounting materials and making changes to accounting documents and maps based on the data obtained is a key aspect of current accounting. This ensures the accuracy of information about each land plot, which is critically important for public land management, local development planning, environmental assessment and taxation [5].

State land accounting is a fundamental element of the land management system, which provides legal certainty regarding land plots, their exact location, size, intended use and other key characteristics. This process is regulated by law and involves the implementation of a number of sequential steps, starting with the submission of documents for registration in the Federal Register and ending with the entry of information about the land in the Unified State Register of Real Estate (EGRN).

Research results and their discussion

The first step in the process of state land registration is the preparation and submission of a package of documents to the Federal Register. This includes title documents for the land, the results of cadastral works, territory plans, as well as other documents confirming the rights to the land plot. The quality and completeness of the documentation provided are of critical importance, since they are used to verify completeness and reliability, which is the next stage of the process.

The process of state land registration in the Russian Federation is a complex and multifaceted procedure that begins from the moment the applicants submit the necessary documents to the Federal Register and ends with the entry of information about the land plot into the Unified State Register of Real Estate (EGRN). This process requires a high degree of attention to detail at each stage to ensure the accuracy and legality of registration of land rights.

When checking documents, special attention is paid not only to the legal purity of the submitted papers, but also to their compliance with urban planning, environmental and other standards. This includes an analysis of the boundaries of the site for their compliance with the current zoning, an assessment of the intended use of land in the context of regional and municipal development plans. In addition, the presence or absence of encumbrances that may affect the use of land, such as easements, restrictions related to environmental protection, historical heritage or local infrastructure plans, is checked [2].

After a satisfactory verification of the documents and confirmation of their compliance with all legal requirements, the formation of the land case takes place. At this stage, the cadastral engineer prepares the final document, which includes a detailed description of the boundaries of the land plot, its characteristics, as well as information about the rightholder. Each land plot is assigned a unique cadastral number, which serves as its identifier in all state and municipal registers, which ensures transparency and accessibility of information for all interested parties [1].

The final stage of the state land registration — entering information into the Unified State Register — is key to ensuring legal certainty regarding the land plot. The EGRN contains comprehensive information about land plots, including location, size, category, purpose, restrictions and encumbrances, as well as information about copyright holders. The availability of these data in the unified state register simplifies many processes related to land use, including planning and development of territories, cadastral valuation for taxation, as well as real estate transactions [6].

Conclusion

In general, state land accounting serves as the basis for creating a transparent and effective land management system. It allows not only to protect the property rights and interests of all participants in land relations, but also contributes to the rational and sustainable use of land. The use of modern information technologies and geoinformation systems, which ensure high accuracy of data and simplify access to them for all interested parties, plays a key role in this process.

Bibliographic list

1 Gorbunova L. S., Egorova E. Yu. The use of GIS technologies in cadastral accounting and land valuation // Land management, cadastre and land monitoring. 2021. No. 4. pp. 22-26.

2 Zakharov S. P., Mishin A.V. Actual issues of state land accounting in the Russian Federation // Journal of Legal and Economic Research. 2019. No. 2. pp. 33-37.

3 Kozlova S. I., Fomina V. V. Methods of improving the accuracy of data in primary land accounting // New technologies in land management. 2022. No. 1. pp. 45-49.

4 Larionova I. R., Chernov A.V. The role and importance of current land accounting for the development of territories // Economics and real estate management. 2023. No. 5. pp. 52-56.

5 Maksimova S. G., Nikolaeva Yu. A. Features of state land accounting in the context of legal reform // Law and law. 2020. No. 6. pp. 28-32.

6 Novikova Z. K., Shestakova L. V. Problems and prospects of development of land registration in Russia // Innovations and technologies in land management. 2021. No. 2. pp. 30-34.

МРНТИ: 71.01.80

Л.Р. Реймер заведующий¹

**¹МДОАУ «Детский сад 79 «Аистёнок»
462408, Орск, Россия.**

Статистика брачных договоров в России

Түйіндеме. Бұл мақалада ресми ашық көздерден алынған статистикалық көрсеткіштер негізінде Ресейде соңғы жылдары неке шарттарын жасасу динамикасы қарастырылады. Мәселенің тезаурустарына қысқаша шолу жасалып, зерттеу ізденісінің бағыттары белгіленді.

Аннотация. В данной статье рассматривается динамика заключения брачных договоров в России за последние годы на основе статистических показателей из официальных открытых источников. Дан краткий обзор тезаурусов проблемы, обозначены направления исследовательского поиска.

Abstract. This article examines the dynamics of marriage contracts in Russia in recent years based on statistical indicators from official open sources. A brief overview of the thesauruses of the problem is given, the directions of the research search are indicated.

Түйінді сөздер: келісімшарт, келісім, неке шарты, тіркелген неке саны.

Ключевые слова: контракт, соглашение, брачный договор, число зарегистрированных браков.

Keywords: contract, agreement, prenuptial agreement, number of registered marriages.

Введение

Контракты и договоры одна из самых распространенных категорий юридической документации, регламентирующей правоотношения физических и юридических лиц. Они нашли применение во всех сферах жизни общественности от политики до сельского хозяйства, от трудовой деятельности до семейной жизни. При этом важно понимать, что контракт, договор и соглашение являются доминирующими терминами в рамках исследуемого вопроса, имеют уникальную специфику, закрепленную и регулируемую обязательственным правом – самой обширной по объему и многообразию регулируемых отношений подотраслью гражданского права.

На сегодняшний день вопрос заключения брачного договора является актуальным, что подтверждается аналитическими выводами Федеральной

нотариальной палаты (ФНП) [5]. Его задача состоит в предотвращении имущественных споров между супругами и защите интересов обоих партнеров. Следует отметить, что в рамках заключаемого договора может быть описан широкий круг вопросов принадлежности имущества, разделения семейного бюджета и распределения ответственности по долгам.

Анализ статистики показателей по заключению брачных договоров позволит на основе сравнения цифровых данных получить обоснованные выводы о развитии исследуемого явления в стране.

Объект и методика

Цель исследования: анализ теоретических аспектов и статистических данных заключения брачных договоров в России за последние годы.

Объектом исследования являются брачные договоры в России.

Предметом исследования является динамика заключения брачных договоров в России.

Результаты исследований

Найти определение гражданско-правового договора в актуальной формулировке можем в ст. 420 ГК РФ [3]. Рассмотрим легальное толкование термина «гражданско - правовой договор» – это соглашение двух или более лиц, направленное на установление, изменение или прекращение гражданских прав и обязанностей, т.е. юридический термин «договорные отношения» толкуется в правовой литературе как соглашение, на основе которого возникают, меняются и заканчиваются правоотношения физических и юридических лиц.

Поскольку сфер распространения и действия договорных отношений большое количество, это и определяет обширный перечень разновидностей договоров. Однако каждый из них должен соответствовать нескольким правилам:

- 1) свобода в их заключении или подписании (помимо тех случаев, которые предусмотрены законодательством),
- 2) условия в договоре не должны противоречить нормам, установленным законом.

Можно рассмотреть одну из классификаций договорных отношений, критериальным отбором которой служит содержательный аспект документов:

- договоры юридического направления (предварительный, публичный, основной, договор присоединения, в пользу третьего лица);
- договоры по содержанию (займ, аренда, дарение, договоры перевозки, подряда и пр.);
- возмездный договор (когда в нем предусматривается оплата товаров, услуг и прочего) и безвозмездный (когда оплата за что-либо не оговаривается) [6].

Следует выделить обязанности, прописанные в договоре. Их принято подразделять на активные (необходимость выполнения каких-либо действий)

и пассивные (предусматривают ряд запретов, например, нельзя наносить урон природе).

Субъектами, которые могут заключать договорные отношения, являются: юридические лица, физические лица, государственные и административно-территориальные образования.

Объектами, вступающими в договорные отношения, могут быть услуги, работы, информация, результаты умственной и творческой деятельности и права на них, имущество и права на него и пр.

Рассмотрим интересующие нас в рамках исследуемого вопроса аспекты брачных договорных отношений.

Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995 N 223-ФЗ (ред. от 23.11.2024) в Статье 40 определяет брачный договор следующим образом: «Брачным договором признается соглашение лиц, вступающих в брак, или соглашение супругов, определяющее имущественные права и обязанности супругов в браке и (или) в случае его расторжения.»[1]

Согласно Статье 42 СК РФ супруги вправе изменить установленный законом режим совместной собственности, при этом режим совместной или долевой собственности может действовать как в отношении имеющегося, так и в отношении будущего имущества супругов. В брачном договоре супруги определяют свои права и обязанности по взаимному содержанию, порядок несения расходов, перечень имущества, передаваемого каждому в случае расторжения брака и любые иные положения, касающиеся имущественных отношений супругов. Предусматриваемые брачным договором права и обязанности могут ограничиваться сроками и определяться условной вероятностью возникновения определенных условий.

Именно имущественный аспект брачного договора делает его все более востребованным при выборе ипотечных обязательств новой или сложившейся семьи. Этот факт отражается наличием статей с актуальной статистикой на сайтах по продаже недвижимости, например Циан (cian.ru – база проверенных объявлений о продаже недвижимости), сайтах банковских организаций, например Тинькофф Журнал (tbank.ru - онлайн-экосистема, основанная на финансовых и лайфстайл-услугах), и мультимедийных холдингах, например РБК (realty.rbc.ru - российский мультимедийный холдинг, объединяющий телеканал РБК-ТВ, интернет-СМИ и печатные издания)

Рассмотрим статистические показатели числа зарегистрированных браков по данным ЕМИСС Государственной статистики [2] (Таблица 1).

Таблица 1 - Число зарегистрированных браков по данным ЕМИСС 2021-2023 гг, рассчитанные темпы роста.

	2021 год	2022 год	2023 год	Темп роста 22/21	Темп роста 23/22
январь	47 328	41 675	43 990	88,06%	105,55%

февраль	52 021	61 158	47 537	117,56%	77,73%
март	62 088	56 438	63 539	90,90%	112,58%
апрель	59 499	69 061	64 794	116,07%	93,82%
май	46 596	44 302	45 499	95,08%	102,70%
июнь	100 908	96 722	105 701	95,85%	109,28%
июль	125 068	122 660	120 668	98,07%	98,38%
август	120 961	116 404	123 562	96,23%	106,15%
сентябрь	102 528	133 021	108 981	129,74%	81,93%
октябрь	82 679	127 250	76 096	153,91%	59,80%
ноябрь	60 123	105 694	68 305	175,80%	64,63%
декабрь	63 754	79 499	77 322	124,70%	97,26%
Итого	923 553	1 053 884	945 994	114,11%	89,76%

Согласно приведенным данным ежегодно в России регистрируется порядка 1 млн браков. Отмечается тенденция увеличения количества во второй половине года. Из рассматриваемого периода максимальное количество зарегистрированных браков было в 2022 году, что составило 1 053 884, при этом темп прироста к 2021 году составил 14,11%. В 2023 году было зафиксировано снижение количества зарегистрированных браков до 945 994, что определило отрицательный темп прироста к 2022 году -10,24%.

Рассмотрим графическую иллюстрацию данной таблицы в виде гистограммы (Рисунок 1).

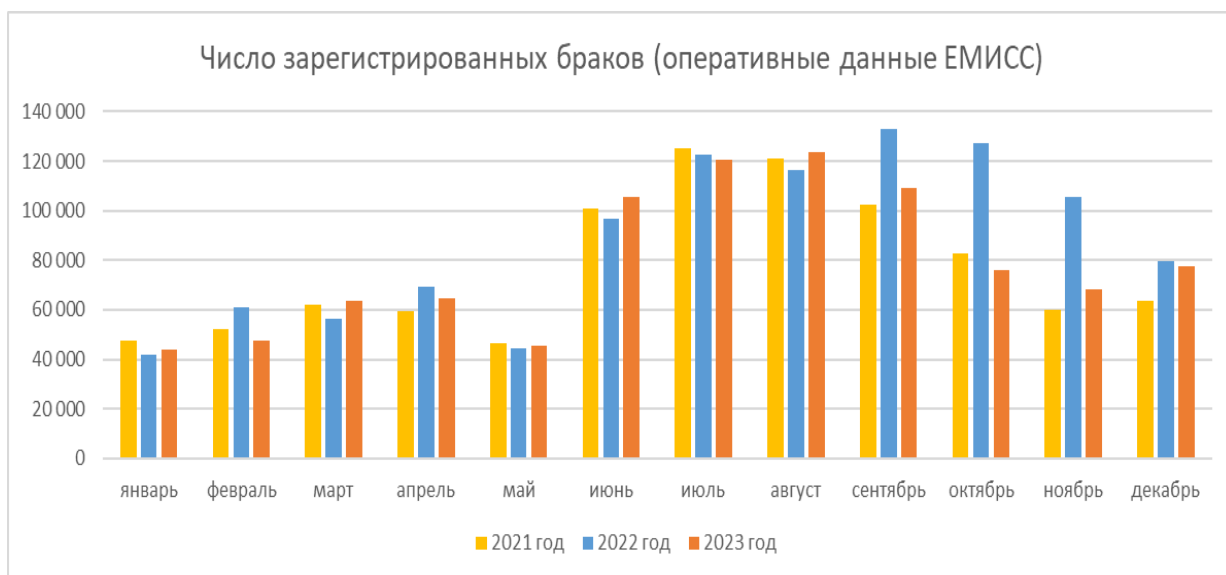

Рисунок 1 – Число зарегистрированных браков по данным ЕМИСС 2021-2023 гг.

Рассмотрим статистические показатели числа зарегистрированных браков по данным ЕМИСС в соотношении с числом зарегистрированных брачных договоров до данным ФНП [2, 5] (Таблица 2), расширив период наблюдения за счет 2020 года.

Таблица 2 - Число зарегистрированных браков и брачных договоров 2020-2023 гг.

	2020 год	2021 год	2022 год	2023 год
Число зарегистрированных браков	770760	923553	1 053 884	945 994
Число зарегистрированных брачных договоров	142500	148300	107100	119 400
Процент брачных договоров по отношению к числу зарегистрированных браков	18,49%	16,06%	10,16%	12,62%

За исследуемый период 2020-2023гг максимальный процент заключения брачных договоров по отношению к числу зарегистрированных браков наблюдался в 2020 году. Аналитики связывают это с упрощением процедуры оформления и применением дистанционных технологий и сервисов. При этом абсолютный максимум по числу брачных договоров пришелся на 2021 год и составил 148300.

Рассмотрим графическую иллюстрацию числа зарегистрированных браков и брачных договоров 2020-2023 гг. (Рисунок 2).

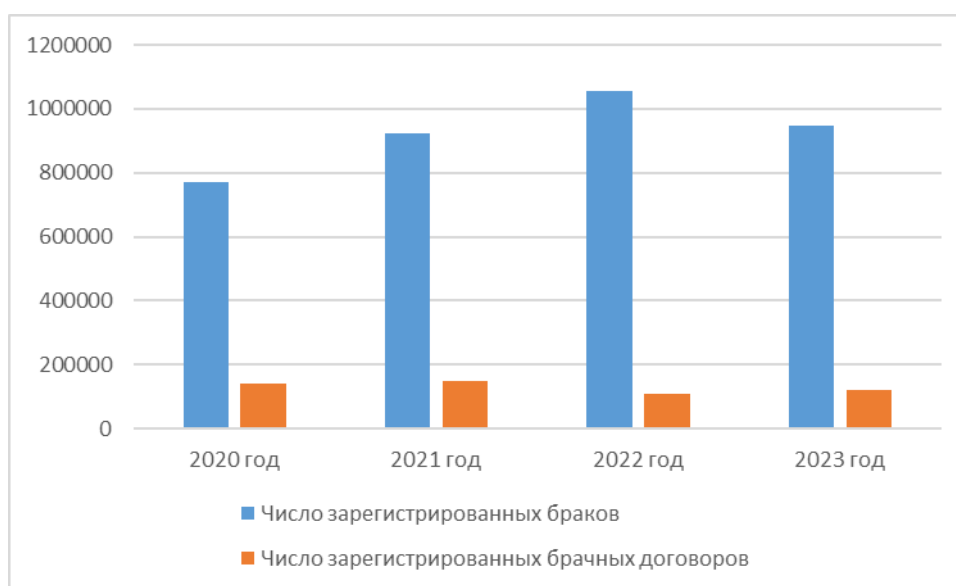

Рисунок 2 - Число зарегистрированных браков и брачных договоров 2020-2023 гг.

Рассчитаем темпы роста исследуемых величин за период 2020-2023гг. (Таблица 3).

Таблица 3 – Темпы роста заключения браков и брачных договоров 2020-2023 гг.

	Темп роста 21/20	Темп роста 22/21	Темп роста 23/22
Число зарегистрированных браков	119,82%	114,11%	89,76%
Число зарегистрированных брачных договоров	104,07%	72,22%	111,48%
Процент брачных договоров по отношению к числу зарегистрированных браков	86,85%	63,29%	124,20%

В 2021 и 2022 годах наблюдается отрицательный темп прироста - 13,15% и -36,71% соответственно долей брачных договоров по отношению к заключенным бракам. В 2023 году темп роста составил 24,20%.

Интересна динамика заключения брачных договоров за более продолжительный период. Такая информация опубликована в Тинькофф журнале за период 2011-2023гг. [4] (Рисунок 3).

Рисунок 3 - Число зарегистрированных брачных договоров 2011-2023 гг. по данным аналитики Тинькофф Журнал [4]

Максимум по количеству заключенных брачных договоров был достигнут в 2021 году, минимум пришелся на 2011 год.

Выводы

Таким образом, проведенное выше исследование позволило сделать вывод о возрастающей востребованности брачных договоров в России. На

текущий момент доля заключаемых брачных договоров составляет не менее 10% от числа зарегистрированных браков. Одно из обоснований текущей картины приведено пресс-службой ФНП - повышение правовой грамотности граждан. Был исследован период 2020-2023 гг. Максимум пришелся на 2020 год и составил 18,49% договоров от заключенных браков.

Список литературных источников

- 1 The Guarantor is a legal reference system for the legislation of the Russian Federation <https://base.garant.ru/10105807/43c951d8803e4d3c0a4d98e76e8fcc55/>
- 2 EMISS State Statistics <https://www.fedstat.ru/indicator/33553>
- 3 ConsultantPlus - legislation of the Russian Federation codes and laws in the latest edition https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/1145738bdc5c1e965075d73362277a4370c55961/
- 4 Tinkoff Magazine <https://www.tbank.ru/about/news/20102023-tinkoff-journal-determined-in-which-regions-of-russia-most-often-conclude-preuptial-agreements/>
- 5 Federal Notary Chamber <https://notariat.ru/>
- 6 Efimtseva, Tatyana Vladimirovna. Fundamentals of business law [Text] : textbook / T. V. Efimtseva ; Ministry of Education and Science of the Russian Federation, Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education. education "Moscow State Law University named after O. E. Kutafin" (MGUA). - Ryazan : Concept, 2014. - 459 p.; 21 cm.; ISBN 978-5-4464-0031-7 pp. 108-114.

МРНТИ:03.09.25

Ишкалова Гульбану Исмагуловна, Тарих және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының оқытушы-дәріскері, PhD¹
Дюсебаева Бибинур Куанышевна, Тарих және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы бойынша 7М01601 – «Тарих» ББ 2 курс магистранты¹
¹І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
040000, Талдықорған, Қазақстан

Ұлттар Лигасының қызметі (XX ғ. 20-30 жж.)

Түйіндеме. Мақалада Ұлттар Лигасының халықаралық ұйым ретіндегі құрылуы, сипаты, қызметі мен құрылымы, XX ғ. 20-30 жылдарындағы халықаралық саясаттағы ролі қарастырылған. Ұлттар лигасы қызметінің мақсаты – халықтар арасындағы ынтымақтастықты дамыту және олардың бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне кепілдік беру болды. Ұлттар Лигасының тарихы мәселесін зерттеу, оның іс жүзінде ірі халықаралық қақтығыстарға қарсы тұра алмауына қандай жағдайлардың әсер еткендігі туралы маңызды әрі терең проблеманы түсінуге мүмкіндік береді.

Аннотация. В статье рассмотрены становление, характер, деятельность и структура Лиги Наций как международной организации, роль в международной политике в 20-30-е годы XX в. Целью деятельности Лиги наций было развитие сотрудничества между народами и обеспечение их мира и безопасности. Изучение проблемы истории Лиги наций позволяет понять важную и глубокую проблему того, какие обстоятельства повлияли на ее неспособность фактически противостоять крупным международным конфликтам.

Abstract. The article examines the formation, nature, activities and structure of the League of Nations as an international organization, its role in international politics in the 20-30s of the twentieth century. The purpose of the League of Nations was to develop cooperation between peoples and ensure their peace and security. Studying the history of the League of Nations makes it possible to understand the important and profound problem of what circumstances influenced its inability to actually confront major international conflicts.

Түйінді сөздер: Ұлттар Лигасы, қауіпсіздік, халықаралық ұйым, агрессия, екінші дүниежүзілік соғыс, бейбітшілік

Ключевые слова: Лига наций, безопасность, международная организация, агрессия, Вторая мировая война, мир

Key words: League of Nations, security, international organization, aggression, World War II, peace

Кіріспе

Ұлттар Лигасы Жарғыға сәйкес 1919-1939 жылдар аралығында жұмыс жасаған мемлекеттердің халықаралық ұйымы. Ұлттар Лигасы қызметінің мақсаты – халықтар арасындағы ынтымақтастықты дамыту және олардың бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне кепілдік беру болды. 1920 жылы 10 қаңтарда күшіне енген Жарғының кіріспесінде: "Жоғары Уағдаласушы Тараптар халықтар арасындағы ынтымақтастықты дамыту және олардың бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне кепілдік беру үшін соғысқа бармауға, әділдік пен арнамысқа негізделген халықаралық қатынастарды толық жариялылықта ұстауға міндеттеме қабылдау маңызды екенін ескере отырып, Ұлттар Лигасын құратын осы Жарғыны қабылдайтын ұйымдасқан халықтардың өзара қарым-қатынасында әділеттіліктің үстемдігін белгілеу және шарттармен жүктелген барлық міндеттемелерді адал орындау" туралы айтылды[1, б. 17]. Ұлттар Лигасының тарихы мәселесін зерттеу терең проблеманы түсінуге мүмкіндік береді, атап айтқанда, ірі халықаралық ұйымның құқықтық негіздерінің дамымауы оның іс жүзінде тағы да ірі халықаралық қақтығыстарға қарсы тұра алмауына қандай себеп болуы мүмкін? – деген сұраққа жауап алу өте маңызды. Бірінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін, ірі еуропалық державаларды, алдыңғы әскери қақтығыстың нәтижесінде үлкен адам шығыны мен экономикалық шығынның болуына байланысты, ендігі жерде бейбіт қатар өмір сүру мәселесі ерекше алаңдатты. Жағдайды сақтап, жаңа қарулы қақтығыстың алдын алу үшін елдер арасындағы қатынастарды бұрынғыдан басқаша реттейтін жаңа халықаралық құқық жүйесінің қажет екендігі айқын көріне бастады. Бұл сол кездегі халықаралық құқықтық жүйеде түбегейлі жаңа ұйым – Ұлттар Лигасының құрылуына әкелді.

Объект және әдістеме

Ұлттар Лигасы ұйымының құрылу барысын, қызметі мен қорытындыларын зерттеудің негізгі әдістері ретінде нақты-тарихи, салыстырмалы-тарихи, құрылымдық-аналитикалық, жүйелілік-құрылымдық, статистикалық әдістер қолданылды.

Зерттеу нәтижелері

Ұлттардың бейбіт қоғамдастығының негізгі принциптерін 1795 жылы Иммануил Кант құрды, ол өзінің "Мәңгілік бейбітшілікке" атты саяси трактатында алғаш рет Еуропаның болашақ бірігуінің мәдени және философиялық негіздерін сипаттады және осылайша қақтығыс жағдайларын бақылауды жүзеге асыра алатын және мемлекеттер арасындағы бейбітшілікті сақтауға және нығайтуға күш салатын Ұлттар Лигасы идеясын ұсынды [1, б. 18].

Ұлттар Лигасын құру идеясы Ұлыбританияға тиесілі. 1915 жылдың соңында Сыртқы істер министрі Грей бейбітшілік үшін күрес жөніндегі халықаралық ұйым құруды ұсынды. Күн тәртібіндегі Лига құру мәселесі кем дегенде екі негізгі себеп бойынша басты мәселелердің бірі болып шықты. Біріншіден, халықаралық орган ретінде Лига шын мәнінде халықаралық қатынастарды реттеуге және соғыс қаупін азайтуға практикалық үлес қоса алады. Екіншіден, Лига мен оның Жарғысы ұлы державалардың саясатына құқықтық және моральдық санкция беруге, оны ХХ ғасырдың 20-жылдарына дейін маңызды саяси факторға айналған қоғамдық пікірдің алдында ең алдымен демократиялық және либералды елдерде заңдастыруға арналған [2, б. 37].

Лига Жарғысын жасау жөнінде В.Вилсон бастаған комиссия құрылды. Жарғы жобасына қатысты Англия, Франция және АҚШ арасында күрделі пікір-талас басталды. Кейінірек Англия мен АҚШ бір позицияны ұстана бастады.

Лиганы құру мәселелері конференцияның негізгі қатысушылары арасында үлкен қайшылықтар туғызды. В.Вилсон арнайы комиссиядан Лига құру жобасын дайындауды талап етті. Конференция аясында (1919 жылы 25 қаңтарда) Ұлттар Лигасының Жобасын дайындау комитеті құрылды. Британдық делегация ұсынған қарарда Лигаға келесідей міндеттер жүктелді:

- аталған іс-шара бейбітшілік орнатуға және халықаралық ынтымақтастыққа жәрдемдесуге, қабылданған халықаралық міндеттемелерді орындау кепілдіктерін жүзеге асыруға байланысты барлық мәселелерді реттеу үшін құрылады;

- бұл бейбітшілік туралы жалпы Келісімнің ажырамас бөлігі болады және оның мақсаттарын қабылдайтын және қолдайтын әрбір өркениетті ұлттың бірігуіне ашық болады;

- акт оның мүшелерінің халықаралық конференцияларда (сессияларда) мерзімді кездесулерін қамтамасыз етеді, оның мүддесі үшін конференциялар (сессиялар) арасында Лиганың жұмысын қамтамасыз ету үшін тұрақты ұйым мен Хатшылық құрылады [3, б. 34].

Ұлттар Лигасы бірінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін, Париждегі бейбіт конференцияда 1919 жылы құрылды. XX ғасырдың басында, адамзат, жойқын соғыстарды тоқтату уақыты келгенін түсінді және "бүкіл әлемде бейбітшілікті" күзететін ұйым құруға тырысты. Алғашқыда Ұлттар Лигасына қырық төрт мемлекет кірді, содан кейін қатысушы елдердің саны артып отырды немесе қайта азайып отырды. Жылына бір рет Ассамблея өткізілді, оған Лиганың барлық мүшелері қатысты. Ең көкейтесті мәселелерді Лига Кеңесі шешті, ол өзі өмір сүру кезеңінде жүзден астам рет жиналды. Ұйымның Штаб-пәтері Женевада болды [4, б. 73].

1919-1920 жылдардағы Париж бейбітшілік конференциясында құрылған, 1919 жылғы Версаль бейбітшілік келісіміне енгізілген және 1914-1918 жылдар аралығында Бірінші дүниежүзілік соғысты аяқтаған басқа да бейбіт келісімдерге енгізілген Ұлттар Лигасының Жарғысына бастапқыда 44 мемлекет, оның ішінде Антанта жағында соғысқа қатысқан немесе оған қосылған 31 мемлекет қол қойды. АҚШ Ұлттар Лигасының жарғысын ратификацияламады және оның мүшелерінің қатарына кірмеді, дегенмен оны құрудың бастамашысы АҚШ президенті Вудро Вилсон болды.

Ұлттар Лигасы мүшелерінің жалпы саны 45-60 мемлекет ішінде үнемі өзгеріп отырды.

1934 жылы КСРО Ұлттар Лигасына мүше 30 мемлекеттің осы ұйымға кіру туралы ұсынысын қабылдады. 1939 жылы желтоқсанда, 1939-1940 жылдардағы кеңес-фин соғысы басталғаннан кейін, Лига Кеңесі КСРО-ны Ұлттар Лигасынан агрессор ретінде шығарды. Сондай-ақ Ұлттар Лигасынан Бразилия (1928), Жапония, Германия, Парагвай (1935), Чили (1938) және басқалар шығарылды; 1937 жылы Италия да шығарылды (1935-1936 жылдары Эфиопияға басып кіргеннен кейін) [5, б. 52].

Ұлттар Лигасына Лигаға мүше мемлекеттер, Ассамблея, Кеңес, Хатшылық, түрлі техникалық комиссиялар мен көмекші қызметтер кірді. Жарғыда Лиганың құрылымы, функциялары мен өкілеттіктері анықталды. Лиганың жылдық бюджеті шамамен 6 миллион долларды құрады.

Ұлттар Лигасы әлеуметтік және гуманитарлық салада, халықаралық экономикалық саясат пен қаржылық реттеу, халықаралық қатынастар және транзиттік жүйе саласында, әлемнің көптеген елдеріндегі денсаулық сақтау жүйесін жақсартуда, ғылыми ынтымақтастықта, халықаралық құқықты кодификациялауда, қарусыздану жөніндегі конференцияларды дайындауда және басқа да әлеуметтік және гуманитарлық салаларда белгілі бір жетістіктерге қол жеткізген ұйым болды [6, б. 118].

Сондай-ақ апиынның таралуы мен құл саудасына бақылау орнатылды. Сонымен қатар, жастардың құқықтары мен мүдделерін қорғауда айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілді. Лига өзінің заңды органымен - халықаралық сот төрелігінің тұрақты палатасымен тығыз байланыста болды. Сонымен қатар, Лига көптеген халықаралық ұйымдармен тығыз байланыста жұмыс істеді.

Лига 40 - тан астам саяси қақтығыстарды реттеуде сәтті нәтижелерге жеткеніне қарамастан, ол халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде нақты

шаралар қабылдай алмады. Бұл Германия, Жапония және Италияның екінші дүниежүзілік соғысқа дайындығының басталуынан айқын көрінді. 1933 жылы Жапония Ұлттар лигасынан кететіндігін мәлімдеді. Осылайша Жапония екінші дүниежүзілік соғысты бастау жолына түсті. 1933 жылы 14 қазанда Германиядағы фашистік үкімет қарусыздану конференциясының жұмысына одан әрі қатыспайтынын мәлімдеді. Сонымен бірге Германияның Ұлттар Лигасынан шығуы туралы шешімі жарияланды.

Германияның Ұлттар Лигасынан шығуына және қарусыздану конференциясынан кетуіне байланысты оқиғалар, нацистік партияның ішкі позицияларының нығаюының көрсеткіші еді.

Германия мен Жапонияның мысалымен 1937 жылы Италия да Ұлттар Лигасынан шықты. Ұлттар Лигасының агрессия әрекетін тежеуге бағытталған жалғыз нақты қадамы Италия-Эфиопия соғысы (1935-1941) кезеңіндегі Италияның сыртқы экономикалық байланыстарын ішінара шектеу туралы шешім қабылдауы болды, бірақ бұл елдің әскери әлеуетіне әсер етпеді [7, б. 54].

Лига Жапонияның Маньчжуриядағы агрессиясын (1931-1933) және оның әскерлерінің Қытайға басып кіруін (1937-1939) тек ауызша айыптады, ал 1936-1939 жылдардағы Испаниядағы неміс-итальян интервенциясы мәселесін қарастырған жоқ.

1938-1939 жылдары Лига Германияның Австрияны, Чехословакияны және Клайпеда өлкесін басып алып, Польшаға шабуыл жасап, II-ші дүниежүзілік соғысты бастағанына, сондай-ақ Италияның Албанияны өзіне қосып алғанына жауап қайтармады. Ұлттар Лигасы жұмысының тиімсіздігінің негізгі себебі – нақты белгіленген санкциялар жүйесінің болмауы болды. Бұл тақырыпқа Ұлттар Лигасы Жарғысының бір ғана мақаласында назар аударылды және өте бұлыңғыр, түсініксіз түрде жазылды.

Ұлттар Лигасының әрбір мүшесінің оның басқа мүшелерінің аумақтық тұтастығы мен саяси тәуелсіздігін қорғау туралы және ол үшін Ұлттар Лигасы мүшелерінің Ұлттық әскери контингенттерінен бірлескен ӘК құру туралы Жарғысының ережелері де іске асырылмай қалды.

1946 жылы 8 сәуірде Женевадағы Ұлттар Лигасының соңғы Ассамблеясы шақырылды. Делегаттар Лиганың күші мен функцияларын Біріккен Ұлттар Ұйымына беру туралы қаулы қабылдады, жарналар енгізген елдер арасында Лиганың резервтік қорын бөлді [8, б. 66].

Қорытынды

Әрине, бұл ұйымның қызметі белгілі бір дәрежеде тиімді де болды. Бірақ Ұлттар Лигасы ғасырдың басты проблемасы – екінші дүниежүзілік соғыстың алдын ала алмады. Әлемді жаһандық апаттан қорғау үшін жеткілікті тиімді шаралар әзірленбеді. Лига соғысқа белсенді дайындықты бастаған Германия, Италия, Жапонияның агрессиясына қарсы тұра алмады.

Әрине, ұйым қандай да бір жолмен агрессияны тоқтатуға немесе, ең болмағанда, Италия-Эфиопия соғысы кезінде Италияның сыртқы

экономикалық байланыстарын өз шешімімен шектеген кезде мүмкін оны тоқтатуға болар еді.

Осылайша, Ұлттар Лигасы төніп келе жатқан саяси катаклизмді – екінші дүниежүзілік соғыстың бетінқайтара алмады. Ұлттар Лигасының сәтсіздігі оның Лигаға қатысушы елдердің аумақтық тұтастығын қорғауға, олардың шекараларына қол сұғалмаушылыққа, оның қамқорлығындағы мемлекеттердің егемендігін қорғауға немесе осы мемлекеттердің әскерлері арасынан жалпы Қарулы күштер құруға қамқорлық жасамауына да әсер етті.

Халықаралық құрылымдар қандай тамаша принциптерге негізделсе де, олардың жетістігі негізінен жетекші әлемдік державалардың саясатына және қалыптасқан күштердің орналасуына байланысты екендігі тағы да аян болды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Andrianov P.M., Jirnov M.S. Istorija vtoroi mirovoi voyny 1939– 1945gg. v 12 tomah. – M.: Voenizdat, 1973-1982.
- 2 Afanaseva O. A. Kratkii ocherk istorii Ligi nasii. M. , 1945.
- 3 Zaiseva. O. G. Mejdýnarodnye mejpravitelstvennye organizasii. M. , 1983.
- 4 Istorija Vtoroi Mirovoi voyny 1939-1945 (v 12 tomah) / redkoll., gl. red. A. A. Grechko. tom 2. M., Voenizdat, 1974.
- 5 Istorija Pervoi mirovoi voyny 1914-1918 gg. / pod red. I. I. Rostýnova. Tom 2. M. , 1975.
- 6 Italo-abissinskaia voina // "Voennyi zarýbejnik", № 7, iyul 1936.
- 7 str.94-101.
- 8 Kolskii A. Liga nasii. M. , 1934.
- 9 Kolár K. Mejdýnarodnye organizasii i ýchrejdenia. M. , 1972.

МРНТИ:03.09.25

Тубекбаев Рауан Сембаевич, Тарих және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы бойынша 7М01601 – «Тарих» ББ 2 курс магистранты¹

**¹І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
040000, Талдықорған, Қазақстан**

Кариб дағдарысы

Түйіндеме. Мақалада «Кариб» (немесе Куба) дағдарысы – ХХ ғасырдың 60-шы жылдарындағы АҚШ пен КСРО арасындағы қатынастардың күрт шиеленісуінен болған, әлемді ядролық соғыс қаупіне ұшыратқан саяси дағдарыс ретінде қарастырылған. Дағдарыстың негізгі себебі Куба аумағында ядролық оғы бар кеңестік зымырандарды жасырын орналастыру болды. Бұл шиеленіс ХХ ғ. екінші жартысындағы әлемдік саясаттағы негізгі оқиғалардың бірі бола отырып, қазіргі кезеңде әлі де толық зерттеуді қажет ететін өзекті тақырып болып табылады.

Аннотация. Карибский (Кубинский) кризис 1962 г. стал самым опасным в истории «холодной войны», когда две сверхдержавы – СССР и США, были очень близки к полномасштабной войне с применением ядерного оружия. Только после драматических событий октября 1962 г. советская и американская стороны окончательно осознали, что оказались на краю ядерной пропасти. Карибский кризис имел многоплановые и серьезные последствия, а его итоги стали предметом длительной дискуссии в международном сообществе, последствия которого ощущаются и по сей день.

Abstract. The Cuban missile crisis of 1962 became the most dangerous in the history of the Cold War, when two superpowers, the USSR and the United States, were very close to a full-scale war with the use of nuclear weapons. It was only after the dramatic events of October 1962 that the Soviet and American sides finally realized that they were on the edge of a nuclear abyss. The Caribbean crisis had multifaceted and serious consequences, and its outcome became the subject of a lengthy discussion in the international community, the consequences of which are still being felt today.

Түйінді сөздер: Кариб дағдарысы, Куба, АҚШ, «Суық соғыс», зымыран, қауіпсіздік, ядролық қару, кемелер, қорғаныс, тепе-теңдік, Біріккен Ұлттар Ұйымы, эмбарго, ядролық соғыс.

Ключевые слова: Карибский (Кубинский) кризис; Куба; США; «холодная война»; американское вторжение; ядерные ракеты средней дальности; ракетно-ядерная война.

Key words: Caribbean (Cuban) crisis; Cuba; The United States; the Cold War; the American invasion; intermediate-range nuclear missiles; nuclear missile war.

Кіріспе

Қазіргі әлемдегі әскери-саяси жағдайдың шиеленісуі, Сириядағы орыс-американдық қақтығыс нәтижесінде көптеген саясаткерлер және халықаралық сарапшылар "қырғи-қабақ соғыстың" немесе оның апогейі болып табылатын – Кариб дағдарысының қайта оралуы туралы айта бастады. Мұндай жағдай қаншалықты қайталануы мүмкін? Бұл сұраққа жауап беру үшін Кариб дағдарысының алдындағы оқиғалар, оның дамуы және шешілу жағдайлары талданады. Сондай-ақ қазіргі дағдарыстар мен қақтығыстарды объективті талдау үшін де бұл маңызды. 1962 жылғы Кариб (Куба) дағдарысы «суық соғыс» тарихындағы ең қауіптісі болды. Өйткені екі алып держава – КСРО мен АҚШ ядролық қаруды қолдану арқылы толықмасштабты толыққанды соғысқа жақын тұрды. Тек кейін 1962 жылғы қазан айындағы драмалық оқиғалардан кейін ғана кеңестік және американдық тараптар ядролық тұңғыыққа жақын екендіктерін түсінді.

Кариб дағдарысының жан-жақты және күрделі зардаптары болды, ал оның қорытындылары халықаралық қоғамдастықта ұзақ уақыт бойы пікір-талас тақырыбына айналды және оның салдары бүгінгі күнге дейін сезілуде.

Объект және әдістеме

Кариб дағдарысының барысын, қорытындыларын және салдарларын зерттеудің негізгі әдістері ретінде нақты-тарихи, салыстырмалы-тарихи, құрылымдық-аналитикалық, жүйелілік-құрылымдық, статистикалық әдістер қолданылды.

Зерттеу нәтижелері

Бүгінде халықаралық қатынастар тарихына "қырғи-қабақ соғыс" деген атпен енген кезеңге қайта оралу қаупі туралы көбірек айтылуда. Неліктен? Өйткені Сириядағы орыс-американдық қақтығыс нәтижесінде көптеген саясаткерлер және халықаралық сарапшылар "қырғи-қабақ соғыстың" немесе оның апогейі болып табылатын – Кариб дағдарысының қайта оралуы туралы айта бастады. Мұндай жағдай қаншалықты қайталануы мүмкін? Бұл сұраққа жауап беру үшін Кариб дағдарысының алдындағы оқиғалар, оның дамуы және шешілу жағдайларын қарастырайық. Сондай-ақ қазіргі дағдарыстар мен қақтығыстарды объективті талдау үшін де бұл маңызды[1, б.17]. .

1959 жылы 1 қаңтарда Кубада Фидель Кастро бастаған жас солшыл радикалды реформаторлар Батистаның проамерикандық диктаторларлық режимін құлатты. АҚШ пен Куба арасындағы қарым-қатынас күрт шиеленісіп кетті. Американдық басшылық жаңа үкіметті күштеп құлату мақсатындағы дайындыққа көшті. 1960 жылы наурызда АҚШ президенті Д. Эйзенхауэр Бостандық Аралына қону үшін АҚШ аумағында кубалық контрреволюционер-эмигранттардан отрядтар құру туралы құпия директиваға қол қойды. Көп ұзамай олардан әуе шабуыл бригадасы құрылды, ол лаңкестік әрекеттер мен диверсия жасаудан бөлек 1960 жылдың күзінде аралға қарулы жолмен басып кіруге дайындық бастады.

АҚШ-тың контрреволюционерлерге көрсеткен көмегіне жауап ретінде Ф.Кастро Кеңес Одағынан қолдау іздей бастады. Куба басшылығы елдің «социалистік лагерге» енгенін жариялады[2, б.32].

АҚШ-тың жаңа президенті Джон Кеннеди Эйзенхауэр кезінде ЦРУ дайындаған антикубалық әрекетке келісімін берді. 1961 жылы 17 сәуірде Кубалық Әскери әуе күштерінің кейпінде жасырынған американдық ұшақтар Кубаны бомбалады, содан кейін аралға АҚШ-та дайындықтан өткен кубалық эмигранттардың қарулы топтары қонды.

Куба басшылығының қолдауымен халықтың абсолютті көпшілігінің арқасында Плайя - Хиронға қонған жалдамалылар бригадасы тез жойылды. Бұл жеңіс Америка әкімшілігінің беделіне нұқсан келтірді және Ф.Кастро режиміне үлкен танымалдылық әкелді[3, бб.19-20]..

Ашық араласудың интервенцияның сәтсіздігі антикубалық әрекеттерді күшейтті. АҚШ Кубаны өзінің қауіпсіздігіне қатер ретінде қарастыра бастады.

1961 жылдың аяғында кубалық-американдық қақтығыс жаңа сипатқа ие болды. Бұған себеп болған жағдай Американың «Монгус» атты кодпен белгілі құпия жобасының жасалуы болды. Ол бойынша аралда көтеріліс басталғаннан кейін Кубаның астыртын топтары көмек сұраған жағдайда американдық қарулы күштерді пайдалану жоспары енгізілді[4, б.44].

1962 жылы қаңтарда Вашингтон Кубаны Американдық мемлекеттер Ұйымынан шығаруға қол жеткізді. Кубамен сауда-саттық жасауға эмбарго енгізілді. Осындай жағдайда Гавана Москваға тағыда жақындай түсті.

1960 жылдардың басында Куба кеңестік сыртқы саясатта ерекше орын алды. Ол таптық ынтымақтастық қағидаттарына және пролетарлық интернационализмге негізделген еді. Негізгі бағыттардың бірі – Кубаның бостандығы мен егемендігін қорғау еді. «Социалистік модельді өмірге әкелуді мақсат қойған Жас Куба республикасы, – деп жазды сол кездегі «Правда» газеті, – Кеңес одағының бауырластық және риясыз көмегіне сөзсіз жүгіне алады» [5, б.24].

Кеңестік-Кубалық әскери ынтымақтастық 1960 жылдың соңында басталды. Кубаға кеңестік заманауи бронетанкілік, артиллериялық-минометтік және кейбір атыс құрал-жабдықтары мен қару-жарақ жеткізіле бастады.

АҚШ бұл кезде белсенді түрде ядролық әлеуетін арттырып жатты. 1962 жылы АҚШ КСРО-дан стратегиялық тұрғыда, яғни зымырандық-ядролық қару бойынша басым тұрды. Бұл жағдайда КСРО басшылығы Кубаның стратегиялық орналасуына үлкен мән берді. Кеңестік зымырандарды орналастыру американдық территорияның осалдығын күрт арттырды және КСРО-ның АҚШ-пен паритетке ілгерілеуін білдірді, сонымен қатар бұл отаршылдықтан енді шыққан Азия мен Африканың көптеген елдерінің алдында жас Куба Республикасының беделін айтарлықтай арттырар еді [6, б.82].

1962 жылы 21 мамырда КСРОның Қорғаныс Министрлігінің басшыларының шектеулі ғана тобы ауқымы мен мерзімібұрын соңды болмаған бағдарламаны жоспарлау тапсырмасын алды (КОКП ОК Президиумының кеңейтілген отырысы, 24 мамыр 1962 ж.), яғни орташа қашықтықтағы баллистикалық ядролық зымырандарды алыстағы Куба аралына жеткізу мен Кеңес әскерлерінің ірі тобын орналастыру операциясын іске асыру қажет болды. Бұл операция “Анадырь” құпия сөзімен аталды және оны іске асыру армия генералы И.А.Плиевке жүктелді. 1962 жылы 9 маусымда Кеңес үкіметі делегациясының Кубаға сапары барысында екі жақты келісімге қол қойылды.

Н. С. Хрущев 1962 жылы 7 маусымда өткен әскери басшылықпен кездесуде: “Біз Орталық Комитетте Америкаға жасырын “Кірпі” лақтыруды шештік – Кубада Ақш-тың Бостандық аралын жұтып қоймасы үшін зымырандарымызды орналастырамыз. Куба жағынан келісім бар. Бұл операцияның мақсаты - Куба революциясының сақталуына көмектесу, оны АҚШ агрессиясынан қорғау. Саяси және әскери жағдайдың барлығын жан-жақты қарастыра келе, еліміздің басшылығы, Американың шабуылының алдын алудың басқа жолын көрмейді. Біздің мәліметтеріміз бойынша бұған олар қарқынды түрде дайындалуда. Зымырандар орналастырылған соң Америка, егер Кубаны жаулағысы келсе, онда ісі бізбен болатынын сезінеді”- деді [7, Б.179].

Осылайша Кубадағы Кеңес әскерлерінің, жақсы қаруланған, жауынгерлік қабілеті жоғары тобы құрылды. Кеңес Қарулы Күштерінің тарихында алғаш рет жедел әрі ұпия түрде түрде мұхит арқылы 40 мыңнан

астам адам (ГСВК) тиісті техникасы мен қару-жарағымен тасымалданды. Бұдан бөлек қанатты зымырандардың 80 ұшағы бар екі полкі, атом бомбаларын тасымалдайтын 6 ИЛ-28 ұшағынан тұратын эскадрилья, МИГ-21 жойғыш 40 ұшақ, 4 мотоатқыш полкі, 12 зымыран катерлерінің бригадасы және т.б. жөнелтілді. Қазан айының басында күштілігі 1 мегатонды құрайтын Р-12 стратегиялық зымырандарына қажетті жабдықтар, 6 авиациялық атом бомбасы және күштілігі 3-12 килотонды құрайтын “Луна”, “Сопка” зымырандарының ядролық оқтары жөнелтілді.

ЦРУ 1 қазанға қарай Кубадағы Кеңес әскерінің саны 4-4,5 мың адам, 22 қазанда 8-10 мың адам, қарашада 12-16 мың адам деген мәлімет берді. 1963 ылдың басында өткен оқиғаларды қорытындылау кезінде ЦРУ Кеңес әскерлерінің саны 22 мың адамды құрады деп анықтады, ал іс жүзінде олардың саны 43 мыңға жуық болды.

АҚШ күштері жоғары жауынгерлік дайындыққа жеткізілді. Мұндай жағдай КСРО Қарулы Күштерінде де болды. Сонымен қатар, НАТО мен Варшава келісімі ұйымдарының әскерлері де жауынгерлік дайындықта тұрды. Әскери-саяси және моральдық-психологиялық қысым күрт өсті. АҚШ-тың Әскери-әуе күштерінің белсенділігі күшейе түсті. Ұшақтар тәулік бойы Куба аспанында барраж жасады.

22 қазанда радиода сөйлеген сөзінде Дж. Кеннеди карантин енгізу туралы жариялады, ал іс жүзінде бұл жас Куба Республикасына теңіз блокадасын жариялау еді [7, б.67].

Қорытынды

Нәтижесінде Кариб дағдарысы екі алпауыт держава арасындағы тікелей әскери қақтығысқа әкелмеді, бірақ оларды ядролық соғысқа жақындатты. АҚШ пен Кеңес Одағы арасында ядролық сынақтарды тоқтату туралы келіссөздер басталды. Осы келіссөздердің нәтижесінде 1963 жылы Ядролық сынақтарға мораторий туралы келісім қабылданды. АҚШ, Біріккен Ұлттар Ұйымы және Ұлыбритания атмосферада, ғарыш кеңістігінде және су астында ядролық сынақтар жүргізбеуге міндеттенді.

Кариб дағдарысы кезінде АҚШ пен Кеңес Одағы арасында тікелей байланыс орнатылды. Осылайша, 1963 жылы "Қызыл телефон" деп аталатын байланыс жүйесі құрылды. Бұл жүйе екі ел арасындағы теміржол байланысын орнатуға мүмкіндік берді және болашақта басқа халықаралық мәселелерді шешуге ықпал етті.

Диктатура құлатылғаннан кейін Куба әлемдік саясатта ерекше орын алды. Куба және оның коммунистік режимі Кеңес Одағымен тығыз байланыста болды. Содан бері Куба АҚШ-қа қарсы саясат жүргізе бастады, бірақ Кариб теңізі дағдарысынан кейінгі жылдары бұл оларға тікелей әскери қауіп төндірмеді.

Кариб дағдарысы әлемдегі ядролық қаруды қолданудың салдарын тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Кариб дағдарысына дейін әлемде ядролық қаруды қолдану идеологиясы кең таралған және бұл дағдарыс ядролық соғыстың қандай салдарға әкелетінін көрсетті. Бұл екі елде де

ядролық қаруды қолдану және бақылау туралы жаңа көзқарастардың қалыптасуына әсер етті.

Дағдарыстан кейін халықаралық қатынастарда жаңа дәуір басталды. Осы кезеңде дипломатиялық қысымды күшейту, қатаң шешімдер қабылдау және болашақ дағдарыстарды болжау қажеттілігі айқын болды. Кеңес Одағы мен Америка Құрама Штаттары арасындағы ядролық соғыстың алдын алу үшін екі тарап бірқатар келісімдерге келді. Дипломатия мен өзара түсіністік халықаралық мәселелерді шешуде үлкен маңызға ие болды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Diplomaticeskii slovar: v 3 t. / glav. red. A. A. Gromyko, P. P. Sevostánov, S. L. Tihvinskii. – 4-e izd. – pererab. i dop. – M. : Naýka, 1984-1986.

1. T. 1: АРЕКЕТ-ISHINARA. – 1984. – 422 s. T. (III). – 1985. – 504 s.

2. T. III: SHER. – 1986. – 750 s.

3. Zakırov R. Karıbskii krızıs – kak eto bylo na samom dele // Nezavisı -
moe voennoe obozrenie. – 22.10.2010. – S. 24-29.

4. Zolotov S. M. Shlı na pomosh drýzám // Voенno-istoricheskiı jýrnal. –
1994. – № 4. – S. 18-21.

5. Ladygin F. I., Lota V. I. GRÝ ı Karıbskii krızıs. Sekretnaia hronika
opasnoi konfrontasıı. – M. : Kýchkovo pole, – 2012. – 144 s.

6. Pravda, 22.01.1962 g. / red. st. "SSSR ne brosit Kýbý v bede".

7. Pyhalov I. V. Spesslýjby SSHA. – M. : Olma-pres, 2003. – 367 s.

8. Internationalis (sovetskıh) voennoslýjashıh v boevyh deıstviyah za
predelamı Rossıı- skoi Federasıı (SSSR) posle Vtoroi mirovoi (1946-2002)] /
Institut Voенnoi Istorıı MO RF. – M. : Triada-farm, – 2002. – S. 149-188.

МРНТИ: 10.55.61

G.E.Gilmanova, Head of the PDF sector¹

¹Bashkir State University,
450001, Ufa, Russian Federation

Development of a self-regulating organization of cadastral engineers in the Republic of Bashkortostan

Түйіндеме. Мақала Башқұртстан Республикасындағы өзін-өзі реттейтін ұйымдардың (СРО) кадастрлық инженерлерінің даму процесін талдауға арналған. Олардың қалыптасуының негізгі кезеңдері, қазіргі жағдайы және Бүкілресейлік тәжірибе аясында жұмыс істеу ерекшеліктері көрсетілген. СРО қызметінің негізгі аспектілері, соның ішінде инженерлердің жұмыс сапасын бақылау, оқыту, аттестаттау және жауапкершілік мәселелері қарастырылады. СРО алдында тұрған проблемалар мен сын-қатерлер, сондай-ақ саланы реттеудің әлеуетті реформалары тұрғысынан даму перспективалары талқыланады.

Аннотация. Статья посвящена анализу процесса развития саморегулируемых организаций (СРО) кадастровых инженеров в Республике Башкортостан. Освещаются основные этапы их становления, текущее состояние и особенности функционирования в контексте общероссийской практики. Рассматриваются ключевые аспекты деятельности СРО, включая контроль качества работы инженеров, обучение, аттестацию и вопросы ответственности. Обсуждаются проблемы и вызовы, стоящие перед СРО, а также перспективы развития в свете потенциальных реформ регулирования отрасли.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the development process of self-regulatory organizations (SRO) of cadastral engineers in the Republic of Bashkortostan. The main stages of their formation, the current state and features of their functioning in the context of the all-Russian practice are highlighted. The key aspects of the SRO's activities are considered, including quality control of engineers, training, certification and responsibility issues. The problems and challenges facing the SRO are discussed, as well as development prospects in the light of potential regulatory reforms in the industry.

Түйінді сөздер: өзін-өзі реттейтін ұйым, кадастрлық инженерлер, Башқұртстан Республикасы, Кәсіби қоғамдастық, сапаны бақылау, оқыту және сертификаттау, тәуекелге бағытталған тәсіл.

Ключевые слова: саморегулируемая организация, кадастровые инженеры, Республика Башкортостан, профессиональное сообщество, контроль качества, обучение и аттестация, риск-ориентированный подход.

Keywords: Self-regulating organization, cadastral engineers, Republic of Bashkortostan, professional community, quality control, training and certification, risk-oriented approach.

Introduction

Self-regulation of the professional activity of cadastral engineers is an important element of ensuring the quality and reliability of cadastral works. In the Republic of Bashkortostan, this process has been actively developed in recent

years, which has helped to strengthen confidence in the profession of cadastral engineer and improve the efficiency of land management [4].

Materials and methods

Cadastral engineers are individuals who are members of self-regulating organizations of cadastral engineers, who have a valid qualification certificate of a cadastral engineer and carry out work on the preparation of documents containing information about real estate necessary for state cadastral registration. In addition, the cadastral engineer must have a compulsory civil liability insurance contract. As of 08.09.2024, the Register of Cadastral Engineers contains information about more than 37 thousand cadastral engineers with a valid certificate, 1,262 of whom carry out cadastral activities on the territory of the Republic of Bashkortostan.

According to the Register of Cadastral Engineers, today Bashkortostan is the leader in the number of active cadastral engineers among the regions of the Volga Federal District, significantly ahead of neighboring regions in this indicator.

Research results and their discussion. Stages of development of SRO cadastral engineers in the Republic of Bashkortostan:

1. Formation of the legislative base. The adoption of federal and regional legislation regulating the activities of SRO cadastral engineers marked the beginning of the formation of a system of self-regulation in the Republic of Bashkortostan. The laws established requirements for the quality and safety of cadastral works, which became the basis for the subsequent development of all aspects of professional activity in this field. The legislative framework provided a legal framework for the functioning of SROs, defining their rights and obligations, as well as control and responsibility mechanisms [7].

2. Creation and registration of SRO. The creation and registration of SRO cadastral engineers has become an important step towards the unification and standardization of professional activities in the field of cadastre. The association of specialists within the framework of the SRO made it possible to form a unified system of standards and rules that became the basis for carrying out cadastral works on the territory of the Republic of Bashkortostan. It also contributed to the strengthening of the professional community and the exchange of experience between its members.

3. Development of standards and rules. The active work of the SRO on the development of its own standards and rules has become the key to improving the quality of cadastral work. These standards and rules cover various aspects of the activities of cadastral engineers, including measurement methodology, data processing, reporting, and many others. The unification of requirements and procedures helped to reduce the number of errors and increase the efficiency of specialists [6].

4. Training and certification of SRO members. One of the key aspects of the SRO's work is the organization of systematic training and certification of cadastral engineers. Regular professional development and professional competencies of SRO members ensure that their knowledge and skills meet modern requirements

and standards. The certification, in turn, confirms the high level of professionalism of engineers and their ability to perform cadastral work efficiently [5].

5. Control and supervision. The functions of monitoring and supervising the activities of its members, who have taken over the SRO, play an important role in ensuring compliance with established standards and rules. This includes conducting regular quality checks of the work performed, reviewing complaints and claims from customers, as well as taking measures to prevent violations. Effective control and supervision contribute to maintaining a high level of confidence in the profession of cadastral engineer and strengthening the position of SRO in the cadastral services market [4].

The development of a self-regulating organization of cadastral engineers in the Republic of Bashkortostan is noted as an important step towards improving the quality and efficiency of cadastral work. Successes in this field have helped to strengthen confidence in the profession and improve the professional level of specialists. However, despite the achieved results, the self-regulation system faces complex tasks that require a comprehensive solution.

One of the key problems is the need for closer integration of SRO into the system of state land management. This involves not only the development and implementation of common standards and regulations, but also active interaction with government agencies in terms of information exchange, quality control and consumer protection [2].

An important aspect is to increase the responsibility of cadastral engineers for the quality of work performed. This involves strengthening internal control by the SRO, as well as developing mechanisms for interaction with clients aimed at preventing possible violations and conflicts [7].

An equally significant task is to improve the mechanisms of interaction between SRO and government agencies. The development and implementation of joint projects and programs aimed at improving the quality and accessibility of cadastral services can become an effective tool for solving this problem [3].

Conclusions. The prospects for the development of SRO cadastral engineers in the Republic of Bashkortostan are directly related to the further improvement of the legislative framework. This includes not only clarifying the rules and regulations governing the activities of cadastral engineers, but also developing new approaches to licensing and certification of specialists, taking into account modern requirements and standards.

The absence of monopolists in the cadastral works market in relation to land plots and, as a result, real competition between specialists, provide all conditions for the successful work of cadastral engineers in the Republic of Bashkortostan. Bashkortostan has also created a serious educational base for the graduation of specialists in this profession – annually Bashkir State Agrarian University graduates potential cadastral engineers in the specialties "Land Management and Cadastre" and "Geodesy".

Strengthening the role of self-regulation in ensuring the quality of cadastral works is another important area. This involves increasing the participation of SRO

in the development and implementation of innovative methods and technologies, improving the skills of members of the organization and expanding the range of services provided [1].

Special attention is paid to the development of digital technologies. The introduction of modern information systems and software products will not only improve the efficiency of cadastral works, but also make them more accessible to citizens and businesses. This, in turn, contributes to strengthening the professionalism of cadastral engineers and ensuring the protection of the rights and interests of citizens.

Bibliographic list

1 Vasilyeva S.Yu., Mikhailov A.B. Digitalization in the activities of cadastral engineers: challenges and prospects // Information technologies in the cadastre. 2022. No. 4. pp. 28-32.

2 Galkina T.A., Lebedev K.V. Evolution of self-regulation in the cadastral sphere on the example of the Republic of Bashkortostan // Economics and management. 2020. No. 1. pp. 54-58.

3 Denisov I.O., Frolova E.V. Professional education and certification of cadastral engineers: requirements and reality // Higher education in Russia. 2021. No. 5. pp. 77-81.

4 Egorova N.S., Petrov V.V. Standardization of the activities of SRO cadastral engineers: examples of best practices // Standards and quality. 2022. No. 7. pp. 42-46.

5 Zakharova O.V., Komarova N.I. Legislative aspects of the activities of SRO cadastral engineers in Russia // Legal science. 2019. No. 6. pp. 85-89.

6 Ivanova E.A., Chernykh S.P. Responsibility of cadastral engineers within the framework of SRO: analysis of problems and ways to solve them // Law and order. 2023. No. 2. pp. 30-34.

7 Kuznetsova S.A., Novikov D.A. Integration of SRO into the system of state land management: experience and prospects // Land management. 2021. No. 4. pp. 20-24.

MPHTI: 10.55.31

**E.M. Kurman, Senior teacher of the
"Energy and Mechanical Engineering" department¹
¹Kostanay Engineering and Economic University
named after M. Dulatov
110007, Kostanay, Kazakhstan**

An Emerging Green Energy Resource in Kazakhstan: Energy from the sun

Abstract. This title suggests that Kazakhstan is beginning to recognize and harness solar power as a key renewable energy source. As the largest country in Central Asia, Kazakhstan has

vast areas with high solar irradiance, making it well-suited for solar energy production. However, until recently, fossil fuels like coal and oil dominated its energy landscape. The shift toward solar energy signifies a move toward sustainability, reducing carbon emissions, and diversifying the energy supply. This transition also aligns with Kazakhstan's "Green Economy" goals, which aim to increase renewable energy's share in the national energy mix.

Түйіндеме. Бұл атау Қазақстанның күн энергиясын негізгі жаңартылатын энергия көзі ретінде мойындап, пайдалана бастағанын көрсетеді. Орталық Азиядағы ең ірі мемлекет ретінде Қазақстан күн сәулесі жоғары болатын кең аумақтарға ие, бұл оны күн энергиясын өндіруге өте қолайлы етеді. Дегенмен, соңғы уақытқа дейін көмір және мұнай сияқты қазба отындары оның энергетикалық ландшафтында басым болды. Күн энергиясына көшу тұрақтылыққа, көміртегі шығарындыларын азайтуға және энергиямен қамтамасыз етуді әртараптандыруға бағытталған қадамды білдіреді. Бұл өтпелі кезең сонымен қатар ұлттық энергетика кешеніндегі жаңартылатын энергия үлесін арттыруға бағытталған Қазақстанның «Жасыл экономика» мақсаттарына сәйкес келеді.

Аннотация. Это название предполагает, что Казахстан начинает признавать и использовать солнечную энергию как ключевой источник возобновляемой энергии. Будучи крупнейшей страной в Центральной Азии, Казахстан имеет обширные территории с высокой солнечной радиацией, что делает его хорошо подходящим для производства солнечной энергии. Однако до недавнего времени ископаемое топливо, такое как уголь и нефть, доминировало в его энергетическом ландшафте. Переход к солнечной энергии означает движение к устойчивости, сокращению выбросов углерода и диверсификации энергоснабжения. Этот переход также соответствует целям «зеленой экономики» Казахстана, которые направлены на увеличение доли возобновляемой энергии в национальном энергетическом балансе.

Key words: potential, energy sources, solar energy, projects, generation, perspective.

Түйін сөздер: әлеует, энергия көздері, күн энергиясы, жобалар, генерация, перспектива..

Ключевые слова: потенциал, источники энергии, солнечная энергия, проекты, генерация, перспектива.

Introduction

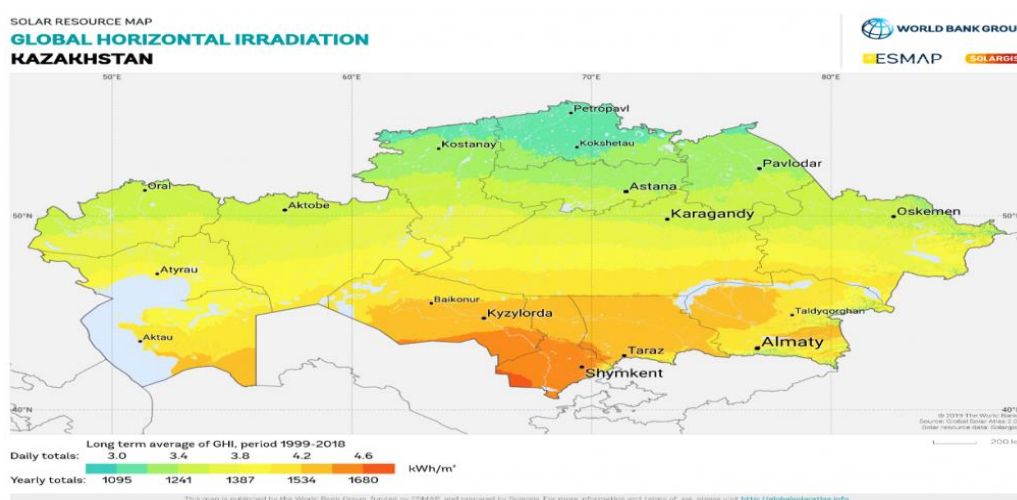
Kazakhstan is abundant in various mineral resources, with oil, gas, and coal playing a crucial role in the national economy. Since gaining independence, Kazakhstan has primarily focused on developing its fossil fuel industry rather than investing in alternative energy sources. Nevertheless, due to its geographical advantages, Kazakhstan has significant potential for renewable energy development. Currently, however, approximately 75% of the country's energy is generated from coal-fired power plants, which are a major source of air pollution, negatively impacting public health, climate, and the environment. Moreover, many of these coal plants, dating back to the Soviet era, are outdated and operate at low efficiency levels.

In recent years, Kazakhstan has begun implementing policies to encourage renewable energy development, driven in part by economic challenges stemming from fluctuating oil prices and further aggravated by the global pandemic. This need to diversify energy sources and mitigate environmental impacts has led global leaders, including those in Kazakhstan, to place renewed emphasis on renewable energy. Today, the promotion of renewable energy plays a vital role in national policies, economics, innovation, and scientific research.

Object and methodology

As of May 2020, Kazakhstan had 97 renewable energy projects with a combined capacity of 1,260 MW, with an additional 19 projects approved by the government. Of these, nine projects were set to launch by December 2020 (Satubaldina, 2020). Solar energy alone accounts for 697 MW, which represents about half of the country's renewable energy output.

Kazakhstan's solar energy potential is substantial, particularly in the south, where large, sparsely populated areas benefit from an ideal climate. Southern Kazakhstan experiences between 2,200 and 3,000 hours of sunshine per year, with direct solar radiation reaching 83–96% of the maximum possible during summer months (June – August). In comparison, northern regions receive approximately 2,000 hours of sunshine annually, while southern cities like Kyzylorda and Shymkent benefit from as much as 2,936 and 2,892 hours respectively. This solar exposure is sufficient to meet the electricity demand of southern Kazakhstan. For perspective, the average annual sunshine in countries like Vietnam is 2,200 hours, China 2,500 hours, and Germany, the United Kingdom, Norway, and Japan less than 1,000 hours (Tsyba and Kuzmin, 2014). (figure 1)

Figure 1. Solar radiation map of Kazakhstan

Kazakhstan, the largest country in Central Asia, has significant solar energy potential. The country receives between 1,300 and 1,800 kWh of solar radiation per square meter annually (CaRNet, n.d.) (see Figure 1). Kazakhstan's annual solar energy potential is estimated at around 2.5 billion kWh. Table 1 provides data on monthly and annual solar radiation levels for three locations: Fort-Shevchenko (on the Caspian Sea coast), the Aral Sea basin (near the Aral Sea coast), and Almaty (southeastern Kazakhstan).

Approximately half of Kazakhstan's territory is well-suited for solar power plant installations (Antonov, 2014). However, until recently, the country's solar resources had not been utilized for energy generation. Kazakhstan has now begun advancing solar energy technologies, focusing on producing photovoltaic modules

using locally sourced silicon. With an abundant silicon reserve of 85 million tons, the country has initiated the domestic production of silicon-based solar cells (Sim, 2015). In this context, the “Astana Solar” plant was launched in Astana to manufacture photovoltaic modules using Kazakh silicon. The facility has a production capacity of 50 MW in photovoltaic wafers, with the potential to double this to 100 MW. The country’s first solar power station, “Otar,” with a generation capacity of 0.5 MW, was constructed in 2012 in the Zhambyl region, followed by a smaller 52 kW plant in Sarybulak village, Almaty region (Antonov, 2014). By 2019, larger solar power projects like the 100 MW “Nurgisa” plant in Kapshagay, Almaty region, and another 100 MW plant in Saran, Karaganda region, were operational (informburo.kz, 2019; Satubaldina, 2020).

According to the International Energy Agency (IEA), within the next 40 years, solar energy could supply roughly 20-25% of Kazakhstan's energy needs, potentially reducing carbon dioxide emissions by up to 6 billion tons annually (Antonov, 2014). Unfortunately, despite Kazakhstan's extensive solar potential, its solar energy output remains minimal as fossil fuels continue to dominate the energy sector.

Research results

Electricity and heat generation in Kazakhstan are mainly governed by the Law on Electricity (2004), with additional regulations provided by the Land Code (2003), Water Code (2003), and the Law on Natural Monopolies (1998) (Bytyrbekov, n.d.). However, the government has also introduced specific policies targeting renewable energy development. Following global trends, Kazakhstan adopted the Concept of Transition to a "Green Economy," aiming for renewables to comprise 3% of the energy mix by 2020, 10% by 2030, and 50% by 2050 (Bytyrbekov, n.d.). With government and international agency support, Kazakhstan is progressing in the renewable energy sector. Although policies and programs support renewable development, the country still faces challenges in reaching the standards of more developed nations (**table 1**).

Table 1. Solar illumination of the horizontal surface, kWh/m²

	Shevchenko	Aral Sea	Almaty
January	44	55	49
February	64	85	65
March	108	131	101
April	153	171	136
May	201	228	182
June	208	236	199
July	209	231	211
August	188	204	186
September	142	155	141
October	91	95	91

November	50	52	52
December	34	39	37
Annual	1492	1682	1450

Conclusion

Kazakhstan's potential for solar energy is vast, given its geographic and climatic conditions, particularly in southern regions with high annual sunlight hours. Although the country has historically relied on fossil fuels, recent developments indicate a promising shift towards renewable energy sources, including solar power. Initiatives such as the establishment of photovoltaic manufacturing plants and the construction of solar power stations underscore Kazakhstan's commitment to diversifying its energy mix and reducing its carbon footprint. By embracing solar energy, Kazakhstan not only addresses pressing environmental challenges but also aligns with global trends in sustainable energy. As policies and infrastructure continue to develop, solar power could become a cornerstone of Kazakhstan's green energy future, supporting economic growth, reducing emissions, and securing a sustainable energy supply for future generations.

References

- 1 <https://www.eurasian-research.org/publication/a-promising-green-energy-resource-in-kazakhstan-solar-power/>
- 2 <https://solargis.com/resources/free-maps-and-gis-data?locality=kazakhstan>
- 3 Abdrakhmanova, D. (2021). Kazakhstan's path to renewable energy: Opportunities and challenges. *Renewable Energy Journal*, 35(2), 45-56.
- 4 Eurasian Development Bank. (2020). Renewable energy potential in Central Asia: Focus on Kazakhstan. Retrieved from <https://eabr.org/renewable-energy-central-asia-kazakhstan>. Accessed on 12.12.2020.
- 5 Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan. (2020). Renewable energy in Kazakhstan: Annual report. Retrieved from <https://energy.gov.kz/renewables>. Accessed on 23.01.2021.
- 6 Rakhimova, A. & Zhakypova, M. (2019). Photovoltaic technology development in Kazakhstan. *International Journal of Solar Energy*, 44(3), 211-223.
- 7 United Nations Development Programme (UNDP). (2019). Green economy transition in Kazakhstan: Solar power as a key component. Retrieved from <https://undp.org/kazakhstan-green-economy-solar>. Accessed on 05.11.2020.

ҒТАМР: 45.29.01

**Е.М. Құрман, «Энергетика және машина құрасытру»
кафедрасының аға оқытушысы¹**

**¹М. Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті
110007, Қостанай, Қазақстан**

Қазақстандағы инновация: өнеркәсіп және өндірістегі заманауи шешімдер

Түйіндеме. Қазақстан Республикасының инновация дамудың маңызды аспектілерінің бірі – бұл ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға (ҒЗТҚЖ) қаржы бөлудің ұлғаюы. Ғылыми-техникалық зерттеулер арқылы жаңа технологияларды жасап шығару және оларды өнеркәсіптік өндіріске енгізу – экономиканың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің негізгі тетіктері болып табылады. Қазақстандағы көптеген жоғары оқу орындары мен ғылыми-зерттеу институттары өнеркәсіппен серіктесе отырып, заманауи шешімдерді енгізуге үлес қосуда.

Аннотация. Одним из важнейших аспектов инновационного развития Республики Казахстан является увеличение финансирования научных исследований и разработок (НИОКР). Разработка новых технологий посредством научно-технических исследований и внедрение их в промышленное производство являются основными механизмами обеспечения конкурентоспособности экономики. Многие высшие учебные заведения и научно-исследовательские институты Казахстана вносят свой вклад во внедрение современных решений в партнерстве с промышленностью.

Abstract. One of the most important aspects of the innovation development of the Republic of Kazakhstan is the increase in funding for research and development (R&D). Development of new technologies through scientific and technical research and their introduction into industrial production are the main mechanisms of ensuring the competitiveness of the economy. Many higher educational institutions and research institutes in Kazakhstan are contributing to the implementation of modern solutions in partnership with industry.

Түйін сөздер: автоматтандыру, тау-кен, революция, жаһандық, роботтар, индустрия.

Ключевые слова: автоматизация, добыча полезных ископаемых, революция, глобальный, роботы, промышленность.

Key words: automation, mining, revolution, global, robots, industry.

Кіріспе

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының экономикалық дамуы жаңа инновациялық технологияларды енгізу арқылы қарқынды түрде жетіліп келеді. Елдің өнеркәсіптік және өндірістік секторларында заманауи шешімдер мен жаңалықтар өндіріс тиімділігін арттыру, ресурс үнемдеу және экологиялық тұрақтылық мақсатында белсенді түрде қолданылуда. Бұл мақалада Қазақстандағы өнеркәсіп пен өндіріс саласында қолданыс тапқан инновациялық технологиялар және олардың даму үрдісі кеңінен талданады.

Индустрия 4.0, цифрландыру, автоматтандыру және жасыл технологиялардың қолданылуы Қазақстанның жаһандық нарықтағы бәсекеге

кабілеттілігін арттыруға ықпал етеді. Тұрақты даму мақсаттары және инновацияның әлеуметтік-экономикалық әсерлері елдің стратегиялық мақсаттарына сәйкес келеді.

Қазақстандағы инновациялық технологиялардың дамуы

Қазақстанның өндірістік секторында инновациялық технологияларды енгізу экономиканы әртараптандыру және экспорттық әлеуетті арттыру бағытында маңызды қадам болып табылады. Елдегі өнеркәсіптік жаңғырту процесі «Қазақстан-2050» стратегиясы және Индустриялық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламалары аясында жүзеге асырылып жатыр. Бұл бағдарламалардың басты мақсаты – Қазақстан экономикасын жаңа технологиялық деңгейге көтеру және жаһандық трендтермен үндестіре дамыту.

Нысан және әдістеме

Қазақстанда өнеркәсіптік цифрландыру мен автоматтандыру процестері кең ауқымды және қарқынды дамып келе жатқан үрдіс. Бұл саладағы жетістіктер өндірістік процестердің тиімділігін арттыруға, шығындарды азайтуға және өнім сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Цифрлық шахталар және автоматтандырылған өндіріс. Тау-кен өндірісі – Қазақстан экономикасының ең ірі секторларының бірі. Цифрлық шахталар жобасы цифрлық технологияларды пайдалану арқылы кен өндіру процесін автоматтандыруға мүмкіндік береді. Мысалы, үлкен деректерді талдау (Big Data), жасанды интеллект (AI) және Интернет заттар (IoT) технологиялары шахталардағы қауіп-қатерлерді болжауға, өндіріс процесін оңтайландыруға және шығындарды азайтуға көмектеседі. «Қазақмыс» корпорациясы және «Еуразиялық топ» секілді ірі өнеркәсіптік компаниялар цифрландыру арқылы еңбек өнімділігін арттыруда маңызды қадамдар жасауда.

Өнеркәсіптік робототехника және автоматтандыру. Қазақстандағы өндірістік кәсіпорындар автоматтандырылған өндіріс жүйелерін кеңінен енгізіп келеді. Бұл жүйелер адамның қатысуын азайтып, роботтардың көмегімен өндірістік операцияларды жүргізуге мүмкіндік береді. Өндірістік роботтар тек еңбек өнімділігін арттырып қана қоймай, адамдардың өмірі мен денсаулығын қорғауға да ықпал етеді, себебі олар қауіпті немесе зиянды ортада жұмыс істей алады.

Индустрия 4.0: Қазақстандағы өнеркәсіптік революция

Индустрия 4.0 – бұл заманауи өндіріс пен өнеркәсіптегі жаңа технологиялар мен автоматтандырылған жүйелерді біріктіретін тұжырымдама. Қазақстанда бұл бағытта бірнеше ірі жобалар жүзеге асырылып жатыр.

Ақылды өндіріс жүйелері. Қазақстанның ірі өнеркәсіптік кәсіпорындары өндіріс процестерін басқаруда ақылды технологияларды енгізуде. Мысалы, сенсорлық жүйелер және жасанды интеллект алгоритмдері өндірістегі ауытқуларды болжайды және жабдықтың жұмысын бақылайды. Мұндай жүйелер шығындарды азайтып, өндірістің сенімділігін арттырады.

Қазақстандағы мұнай және газ, металлургия, химия салаларында ақылды өндіріс технологияларының қолданылуы кеңінен таралып жатыр.

Интернет заттар (IoT). IoT технологиясы құрылғылар мен машиналарды интернет арқылы бір-бірімен байланыстыруға мүмкіндік береді. Бұл технологиялар өндірістік процестерді қашықтықтан бақылап, нақты уақыт режимінде ақпарат алуға жағдай жасайды. Мысалы, мұнай және газ өнеркәсібінде IoT арқылы өндіру процестерін бақылау тиімділігі артып, шығындар төмендейді.

Зерттеу нәтижелері

Қазақстанда өнеркәсіптік өндіріс тек экономикалық дамуды қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен бірге экологиялық тұрақтылықты сақтауға бағытталған. Жасыл технологиялар – бұл экологиялық таза өндіріс әдістері мен энергия үнемдеу технологияларының жиынтығы.

Жаңартылатын энергия көздері және экологиялық тұрақтылық. Қазақстанның көптеген өнеркәсіптік кәсіпорындары өз өндірістік процестеріне жасыл технологияларды енгізіп келеді. Мысалы, жел және күн энергиясы секілді жаңартылатын энергия көздері арқылы электр энергиясын өндіру өнеркәсіптік аймақтардың қоршаған ортаға зиянды әсерін азайтады. Жасыл технологиялар экономиканың экологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ете отырып, өндіріс тиімділігін арттыруға септігін тигізеді.

Энергия үнемдеу және ресурс тиімділігі. Қазіргі уақытта көптеген өнеркәсіптік кәсіпорындар энергия үнемдеу және ресурс тиімділігі мәселелеріне ерекше назар аударып отыр. Жаңа технологиялар көмірсутекті ресурстарды үнемді пайдалану, энергия шығындарын төмендету және қалдықтарды азайту бойынша мүмкіндіктер ұсынады. Мысалы, жылу және электр энергиясын тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін инновациялық жүйелер өндірістік шығындарды азайтып қана қоймай, қоршаған ортаға зиянын да төмендетеді.

Қорытынды

Қазақстанда өнеркәсіптік сектордың инновациялық технологияларды енгізуі – елдің экономикалық дамуын жеделдетіп, халықаралық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттырудың маңызды факторы болып табылады. Өнеркәсіп пен өндірістегі цифрландыру, автоматтандыру және жасыл технологиялар сынды заманауи шешімдер өндіріс тиімділігін жоғарылатып қана қоймай, экологиялық тұрақтылық пен әлеуметтік-экономикалық дамуға да айтарлықтай әсер етуде.

Қазақстандағы инновациялық процестер өнеркәсіптік секторды жаңа деңгейге шығарып, халықаралық стандарттарға сәйкес дамуына жол ашты. Алдағы уақытта инновацияларға негізделген өндіріс елдің тұрақты және теңгерімді дамуының басты кепілі болмақ.

Ел үкіметі мен өнеркәсіптік компаниялар инновациялық технологияларды енгізуді жалғастыра отырып, Қазақстанның әлемдік экономикада маңызды ойыншы болуына ықпал етеді. Технологиялық

жаңартулар Қазақстанның өнеркәсіптік мүмкіндіктерін кеңейтіп, еліміздің стратегиялық мақсаттарына жету жолында үлкен рөл атқаруда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 "Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуының 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы" – Қазақстан Республикасы Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі, 2019. Бұл құжат Қазақстандағы өнеркәсіптік инновациялық саясатты анықтайтын негізгі мемлекеттік бағдарлама болып табылады.

2 Сулейменов, К.А. "Цифрландыру және оның Қазақстандағы өнеркәсіптегі рөлі", Экономика және басқару, №4 (2021): 45-55. Бұл мақала цифрлық технологиялардың Қазақстан өнеркәсібіндегі даму үрдістері мен олардың экономикаға әсері туралы талқылауға арналған.

3 Аскарова, Г.Т., "Жасыл технологиялар және олардың Қазақстанның өнеркәсіптік секторындағы қолданылуы", Экологиялық экономика және басқару, №2 (2020): 33-40. Бұл зерттеу жұмысы Қазақстанның жасыл экономикаға көшуі және экологиялық таза технологиялардың өнеркәсіп саласына енгізілуі туралы мәліметтер береді.

4 Қазақстандағы жасыл экономикаға көшу тұжырымдамасы – Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 30 мамырдағы №577 қаулысы.

Бұл ресми құжат Қазақстандағы тұрақты даму мақсатында жасыл технологияларды енгізу саясатын айқындайды.

5 Баймуханова, А.М. "Индустрия 4.0 және Қазақстандағы өнеркәсіптік инновациялар", Техника және технологиялар, №7 (2022): 61-72.

ҒТАМР: 45.29.01

С.Ш. Ескулова, аға оқытушы¹

Х.З.Темирханова, т.ғ.м.,аға оқытушы²

О.Б.Сабитбек, т.ғ.м., аға оқытушы³

¹М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
080000, Тараз, Қазақстан

²А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті
110000, Қостанай, Қазақстан

³М. Дулатов атындағы Қостанай Инженерлік-Экономикалық
университеті
110007, Қостанай, Қазақстан

Өнеркәсіпте жылдамдықты тұрақтандыру жүйелерін қолдану және басқару әдістері

Түйіндеме. Жылдамдықты тұрақтандыруы бар көп қозғалтқышты электр жетектері үздіксіз технологиялық процесі бар көптеген өнеркәсіптік қондырғылар қолданылауы. Жылдамдықты тұрақтандыру жүйелерінде маңызды тұжырымдама жылдамдықты басқару контурларын оңтайландыру болып табылады. Оңтайландырудың мақсаты: объектінің белгілі параметрлерін ескере отырып, схеманың қажетті динамикалық және статикалық сипаттамаларына қол жеткізетін контроллерді таңдау.

Аннотация. Многоточечные электроприводы со стабилизацией скорости используются многими промышленными установками с непрерывным технологическим процессом. В системах стабилизации скорости важной концепцией является оптимизация контуров управления скоростью. Цель оптимизации: выбрать контроллер, который будет добиваться требуемых динамических и статических характеристик схемы с учетом известных параметров объекта.

Abstract. Multipoint electric drives with speed stabilization are used by many industrial installations with a continuous technological process. In speed stabilization systems, an important concept is the optimization of speed control circuits. The purpose of optimization is to select a controller that will achieve the required dynamic and static characteristics of the circuit, taking into account the known parameters of the object.

Түйінді сөздер: жылдамдық, қозғалтқыш, контроллер, сипаттама, жетек, электр машиналар, параметр, өндіру

Ключевые слова: скорость, двигатель, контроллер, характеристика, привод, электрические машины, параметр, производство

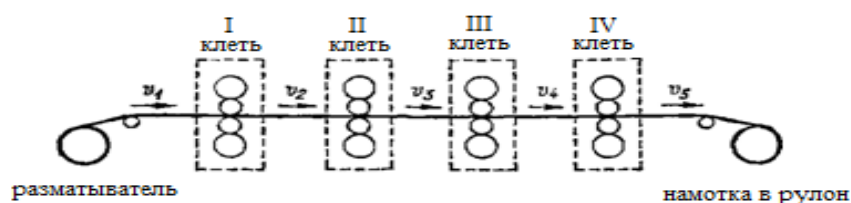
Key words: speed, motor, controller, characteristic, drive, electric machines, parameter, production

Кіріспе

Жылдамдықты тұрақтандыруы бар көп қозғалтқышты электр жетектері үздіксіз технологиялық процесі бар көптеген өнеркәсіптік қондырғыларда қолданылады. Мұндай қондырғыларға мыналар жатады: үздіксіз ыстық және суық прокат стандарты, қағаз шығаратын станоктар, полимерлі материалдарды өңдеуге арналған желілер, тоқыма өндірісі машиналары және т.б. Металды қысыммен өңдеу деп, сыртқы күштердің әсерінен металдың пішіні мен өлшемін өзгерту деп түсіну керек. Металды қалыптау илемдеу,

тарту, престоу, соғу және штамптау арқылы жүзеге асырылады. Металл қалыптаудың барлық түрлерінің ішінде прокат ең кең тараған: барлық балқытылған металдың шамамен 75% прокаттау әдісімен өңделеді[1].

Үздіксіз прокат станы 1-суретке сәйкес көрсетілген. Металл бір бағытта қозғалады және ол әрбір жұмыс стендінде дәйекті түрде қысылады. Барлық стендтер, ағытқыш және орамды орау құрылғысы электр жетектерімен жабдықталған. Прокаттың қалыпты режимі прокаттың барлық стендтерінің орамдарының жылдамдықтарының арақатынасын тұрақтандыру арқылы қамтамасыз етіледі. Сонымен қатар прокаттың қажетті зарядтау және жұмыс жылдамдығын алу үшін барлық электр жетектерінің жылдамдығын бір мезгілде реттеуді қамтамасыз ету қажет.

1 сурет – Үздіксіз прокат станы

Негізгі бөлім

Заманауи электр жетектегі жылдамдық пен моментті басқару мәселелерін шешу үшін жиілікті басқарудың екі негізгі әдісі қолданылады: скалярлық бақылау, векторлық басқару.

Скалярлық басқаруы бар асинхронды электр жетегі ең көп таралған болып табылады. Ол сорғыларға, желдеткіштерге, компрессорларға және қозғалтқыш білігінің айналу жылдамдығын (жылдамдық сенсоры пайдаланылады) немесе технологиялық параметрді (мысалы, құбырдағы қысымды) сақтау маңызды болатын басқа механизмдерге арналған жетектердің бөлігі ретінде пайдаланылады. Скалярлық басқарудың негізгі принципі $U/f_n = \text{const}$ заңына сәйкес қоректену кернеуінің жиілігі мен амплитудасын өзгерту болып табылады, мұндағы $n \geq 1$. Тәуелділіктің нақты түрі электр жетегіне қойылатын жүктеме талаптарымен анықталады. Әдетте, жиілік тәуелсіз әсер ретінде қабылданады, ал берілген жиіліктегі кернеу мәні механикалық сипаттаманың түрін, іске қосу және критикалық моменттердің мәнін анықтайды. Скалярлық басқару кернеу жиілігіне қарамастан электр жетегінің тұрақты шамадан тыс жүктеме сыйымдылығын қамтамасыз етеді, алайда төмен жиіліктерде қозғалтқыш әзірлеген моменттің төмендеуі байқалады ($f < 0,1f_{\text{ном}}$ кезінде). Скалярлық басқаруы бар электр жетектері үшін тұрақты момент кезінде ротордың айналу жиілігін басқарудың максималды диапазоны 1:10 жетеді. Скалярлық басқару әдісі салыстырмалы түрде қарапайым, бірақ екі маңызды кемшілігі бар. Біріншіден, қозғалтқыш білігінде жылдамдық сенсоры болмаған жағдайда, біліктің айналу жылдамдығын реттеу мүмкін емес, өйткені ол жүктемеге байланысты.

Жылдамдық датчик сенсорының болуы бұл мәселені шешеді, бірақ екінші маңызды кемшілік қалады - қозғалтқыш білігіндегі моментті реттеу мүмкін емес. Бір жағынан, бұл мәселені датчикті орнату арқылы шешуге болады, бірақ мұндай сенсорлардың құны өте жоғары, көбінесе бүкіл электр жетегінің құнынан асып түседі. Бірақ датчик сенсор болса да, айналу моментін басқару өте инерциялық. Сонымен қатар, скалярлық басқарумен айналу моментін де, жылдамдықты да бір уақытта реттеу мүмкін емес, сондықтан берілген технологиялық процесс үшін қайсысы маңызды екенін таңдау керек. Скалярлық басқаруға тән кемшіліктерді жою үшін Siemens 1971 жылы векторлық басқару әдісін ұсынды. Векторлық басқаруы бар электр жетектерінің алғашқы нұсқалары кірістірілген ағын датчик сенсорлары бар қозғалтқыштарды пайдалануды талап етті. Бұл мұндай дискілерді пайдалануды айтарлықтай шектеді. Заманауи электр жетектерінде басқару жүйесі қозғалтқыштың математикалық моделін қамтиды, ол біліктің айналу моментін және біліктің айналу жылдамдығын есептеуге мүмкіндік береді.

Векторлық басқаруы бар электр жетектерінің алғашқы нұсқалары кірістірілген ағын датчик сенсорлары бар қозғалтқыштарды пайдалануды талап етті. Бұл мұндай дискілерді пайдалануды айтарлықтай шектеді. Заманауи электр жетектерінде басқару жүйесі қозғалтқыштың математикалық моделін қамтиды, ол біліктің айналу моментін және біліктің айналу жылдамдығын есептеуге мүмкіндік береді. Бұл жағдайда тек қозғалтқыш статорының фазалық ток сенсорлары қажет. Басқару жүйесінің арнайы құрылымының арқасында екі негізгі параметрді тәуелсіз және іс жүзінде инерциясыз басқару қамтамасыз етіледі - біліктегі момент және айналу жылдамдығы. Бүгінгі күні векторлық басқару жүйелерінің екі негізгі класы қалыптасты - датчиксіз жүйелер (қозғалтқыш білігінде жылдамдық датчигі жоқ) және жылдамдықты кері байланыстыратын жүйелер. Бір немесе басқа векторлық басқару әдісін қолдану электр жетегінің қолдану аймағымен анықталады. Шағын жылдамдық диапазондары үшін (1:100 аспайтын) және $\pm 0,5\%$ аспайтын жылдамдықты ұстау дәлдігіне қойылатын талаптар үшін сенсорсыз векторлық басқару қолданылады. Егер біліктің айналу жылдамдығы кең ауқымда өзгерсе (1:10000 немесе одан да көп), айналу жылдамдығын сақтаудың жоғары дәлдігіне (1 Гц-тен аз айналу жиіліктерінде $\pm 0,02\%$ дейін) талаптар қойылады және біліктің қажеттілігі туындайды. позициялау, сондай-ақ қажет болған жағдайда өте төмен жылдамдықтарда қозғалтқыш білігіндегі моментті реттеу, жылдамдықты кері байланыспен векторлық басқару әдістері қолданылады. Векторлық басқару әдісін қолдану кезінде келесі артықшылықтарға қол жеткізіледі:

- жылдамдық датчик сенсоры болмаған кезде де жылдамдықты реттеудің жоғары дәлдігі;
- төменгі жиілік диапазонында біліктің тегіс, серпілмей айналуы;
- біліктегі номиналды моментті нөлдік жылдамдықта (жылдамдық сенсорымен) қамтамасыз ету мүмкіндігі;

- жүктеменің өзгеруіне жылдам әрекет ету: жүктің кенеттен көтерілуі кезінде жылдамдық секірулері іс жүзінде болмайды;

- қозғалтқыштың жұмыс режимін қамтамасыз ету, онда қыздыру және магниттелу шығындары азаяды, демек ПӘК жоғарылайды.

Айқын артықшылықтармен қатар векторлық басқару әдісінің кейбір кемшіліктері де бар, мысалы, жоғары есептеу күрделілігі және қозғалтқыш параметрлерін білу қажеттілігі. Сонымен қатар, векторлық басқару кезінде тұрақты жүктеме кезінде жылдамдықтың ауытқуы скалярлық басқаруға қарағанда көбірек болады. Айта кету керек, тек скалярлық басқаруды қолдануға болатын аймақтар бар, мысалы, бірнеше қозғалтқыштар бір түрлендіргіштен қоректенетін топтық электр жетекте.

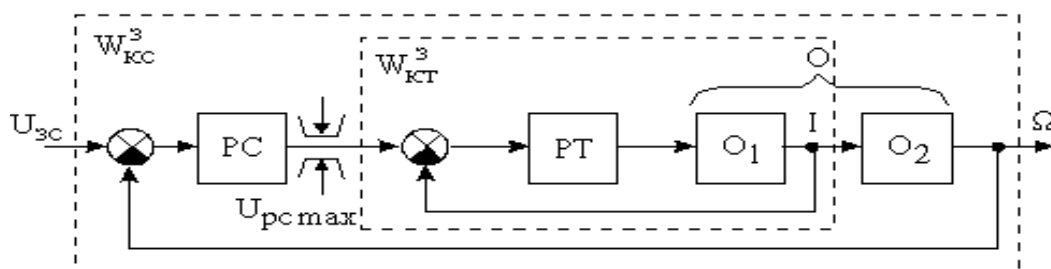
Жоғарыда айтылғандардың негізінде компьютерді пайдалана отырып, жылдамдықты тұрақтандыру жүйелерінің динамикалық синтезінің жалпы процедурасын екі кезеңде жүргізген жөн:

1) жүйенің оңтайлы құрылымын талдау және синтездеу;

2) оңтайлы техникалық мүмкін болатын құрылым шеңберінде параметрлік талдау және синтез. Бірінші кезеңнің мәселесін шешу үшін негіз шамамен бірдей динамикалық мүмкіндіктері бар жылдамдықты тұрақтандыру жүйелері құрылымдарының салыстырмалы шектеулі саны болып табылады, бұл нақты әсерлер мен негізгі факторларды ескере отырып, «дөрекі» динамикалық синтез арқылы оңтайлы құрылымды таңдауға мүмкіндік береді. шектеулер. Синтездің екінші кезеңінде құрылымдық оңтайлы жүйе шеңберінде егжей-тегжейлі параметрлік оңтайландыру жүзеге асырылады. Жылдамдықты тұрақтандыру жүйелерінің синтезін талдау кезінде сапа функционалдығы жалпы дисперсия немесе шығыс координатының орташа квадраттық ауытқуы ретінде қабылданады. Жылдамдықты тұрақтандыру жүйелерінде маңызды тұжырымдама жылдамдықты басқару контурларын оңтайландыру болып табылады.

Оңтайландырудың мақсаты: объектінің белгілі параметрлерін ескере отырып, схеманың қажетті динамикалық және статикалық сипаттамаларына қол жеткізетін контроллерді таңдау.[6]

Концентрлік басқару контурлары бар көп тізбекті жүйелер. Жүйенің мысалы 2-суретке сәйкес көрсетілген.

2 сурет - Концентрлік басқару контурлары бар көп контурлы жүйелер

Артықшылықтары:

- әрбір параметр үшін оңтайлы басқару заңдарын жүзеге асыру мүмкіндігі;

- сәйкес реттегіштің кірісіндегі сигналды шектеу арқылы бақыланатын айнымалының максималды мәндерін шектеудің қарапайымдылығы. Токты шектеу ток тізбегі үшін негізгі сигнал болып табылатын РС шығыс сигналын шектеу арқылы жүзеге асырылады. Жетектің максималды жылдамдығы жүйе кірісіндегі максималды анықтамалық сигналдарды шектеу арқылы шектеледі;

- есептеу, реттеу және жүзеге асыру жеңілдетілген. Жүйені оңтайландыру ішкі циклден басталады, ол кейінірек сыртқы цикл нысанының бөлігі болып табылатын жеткілікті қарапайым тасымалдау функциясы бар сілтеме түрінде ұсынылады.

Кемшіліктері:

- басқару контурлары ұлғайған сайын жүйе өнімділігі төмендейді;

- басқару контурларының аз уақыт тұрақтысы артады. [8]

қорытынды. Тарауда өнеркәсіпте жылдамдықты басқару жүйелерін қолдану мысалдары келтірілген.

Жылдамдықты автоматты тұрақтандыру жүйесі бар қондырғылардың конструкциясы қарастырылады, мысалы, илемдеу станы, қағаз жасау машинасы және фотопенка өндіру желісі. Жылдамдықты тұрақтандыру жүйелеріне қойылатын негізгі талаптар анықталды:

- өңделген тордың қозғалу жылдамдығын біркелкі реттеу;

- секция жылдамдығының қатынасын автоматты реттеу;

- көрші учаскелердің жылдамдығы бойынша жеке учаскелердің жылдамдығын реттеу;

- жүйенің үздіксіз қозғалатын торға тәуелділігі;

- жеке учаскелердің жылдамдық коэффициенттері бірдей болуы керек

Қорытынды

Электр жетегінің (скаляр және вектор) жылдамдығы мен айналу моментін басқару және реттеу әдістерін қарастырды. Қарастырылып отырған әдістердің артықшылықтары мен кемшіліктері бағаланады. Электр жетегінің жылдамдығын тұрақтандыру жүйелерін талдау мен синтездеудің ең дәл және қарапайым кезеңдері көрсетілді. Жылдамдықты тұрақтандыру жүйелерін талдау және синтездеу үшін көрсетілген кезеңдердің мәселелерін шешудің себептері анықталды. Электр жетегінің жылдамдығын тұйық циклді оңтайландыру мәселесі талқыланды. Оңтайландырудың екі әдісі көрсетілген: модульдік және симметриялық оптимумдар, жылдамдықты оңтайландыру мақсатын нақты тұжырымдаған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Башарин А. В., Новиков В. А., Соколовский Г. Г. Управление электроприводами: Учебное пособие для вузов.— Л.: Энергоиздат.2015 г

2 Бычков В. П. Электропривод и автоматизация металлургического производства: Учебное пособие для вузов и техникумов, - «Высшая школа» 2016

3 <http://model.exponenta.ru>

4 <http://www.ingener.info>

5 Шестаков В.М., Дмитриев Б.Ф., Репкин В.И. Электронные устройства систем автоматического управления: Учебное пособие. – СПб: Изд. ЛГТУ, 1991

6 <http://www.ru.all-biz.info/>

7 <http://ets.ifmo.ru/>

МРНТИ 65.29.29

Е.Б. Болат, «Энергетика және машина жасау» кафедраның аға оқытушы¹

¹М. Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті,
110007, Қостанай, Қазақстан

Бидай дәнін кептіру кезінде газ тарату торларын таңдау

Түйіндеме. Газ тарату торлары кептіру камерасының маңызды құрылымдық элементі болып табылады және олардың геометриялық параметрлері процестің сапасы мен өнімділігіне әсер етеді

Аннотация. Газораспределительные решета являются важным элементом конструкции сушильной камеры и их геометрические параметры оказывают влияние на качество и производительность процесса

Abstract. Gas distribution sieves are an important element of the drying chamber design and their geometric parameters have an impact on the quality and productivity of the process

Түйін сөздер: тор, газ тарату, астық қабаты, кептіру, термиялық өңдеу, дөңгелек тесіктер

Ключевые слова: решето, газораспределение, слой зерновок, сушка, термообработка, круглые отверстия

Key words: sieve, gas distribution, grain layer, drying, heat treatment, round holes

Кіріспе. Бидай дәнін кептіру кезінде ылғалды алудың ең кең тараған тәсілі конвективті әдіс болып табылады-белгілі бір температураға дейін қыздырылған термиялық өңдеу агенті жылу энергиясын астыққа береді, дәндер қабаты оның орнына буланған ылғалды береді. Бұл жағдайда астық қабаты әр түрлі күйде болуы мүмкін, ол қозғалмайтын тығыз, тығыз немесе ауырлық күшінің әсерінен төмен қарай қозғалатын болуы мүмкін [1].

Перфорацияланған торда жатқан астық торының қабаты астық қабатында болатын тесіктері (құбырлары) арқылы құрғақ ауаны өткізеді. Дәндердің тығыз, қозғалмайтын қабаты кептіру камерасының газ тарату

торының тесіктері арқылы айдалатын термиялық өңдеу агенті-газ ағынының әсерінен «қайнау» күйіне келеді.

Қайнау қабаттағы дәндерден ылғалды алу сапасы дәнді бұршақтың жалған сұйылту сапасына байланысты. Бұл, өз кезегінде, тесіктердің диаметрлері қаншалықты оңтайлы таңдалғанына, олардың бүкіл тор аймағында қалай орналасқанына, тор жұмыс кезінде өзін-өзі тазартуға қабілетті ме, жоқ па, байланысты болады [2].

Объект және әдістеме.

Бұл тұжырым дәндер қабатының массасының сипаттамасымен расталады - $\rho_{\text{зерновок}}$ астық түйіршіктерінің тығыздығының $\rho_{\text{ворох}}$ кеукті қабатының тығыздығына қатынасы 1-ден үлкен болып тұр. Мұндай көрсеткіші бар материалдар қабатында газ агенті бостан-босқа желдетіп өтетін арналардың пайда болуына бейім. Жоғарғы қабаттарда қанағаттанарлық қайнауы бар. Бұл жағдайда термиялық өңдеу агенті, яғни газдың жылдамдығы 1...2 м/с болғанда қалыңдығы 100...250 мм болатын дәндер қабаты мен қайнау күйіне келеді. Осы сәтте термиялық өңдеу агентінің- яғни газдың салыстырмалы түрде төмен температурасы 70...120°C болса, дәндер 30-50 секундта қажетті мәндерге дейін қызады [3].

Зерттеулер көрсеткендей, қайнаған қабаттағы дәндер тоқтатылған күйде, тұрақты пульсация байқалады, қабаттың тығыздығы бүкіл көлемде тұрақты емес. Бір аймақтағы қабаттың кеуктілігі жеке дәндердің немесе олардың шоғырларының қозғалысымен бұзылады. Тор тесіктерінен үрленетін ыстық газ факелдары дәндер қабатының қайнауын, жалған сұйытылған күйін тудырады.

Жалған сұйытылған астық қабатының құрылымы қалыптасады, онда дәндердің белгілі бір v_c жиілікпен және A амплитудасымен үздіксіз қозғалысы байқалады. Әрі қарай, жалған сұйытылған қабатының құрылымдық моделі зерттеліп, қабат дірілдеуінің пайда болуына әсер ететін негізгі параметрлер анықталады – бұл жиілік v_c және A амплитудасы. Газ тарату торының тесіктерінің диаметрлері мен орналасу аралығы және оның көлбеу бұрышы анықталады. Осы көрсеткіштердің жиынтығы астық қабатының жалған сұйытылғанын анықтайды [4].

Кептірілген дәндерді түсіру аймағына жылжыту газ тарату торының көлбеу бұрышын өзгерту арқылы мүмкін болады. Торды көлбеу бұрышқа орнату арқылы кептірілген тұқымдардың (ылғалды жоғалтқан және олардың массасын төмендеткен) түсуі қамтамасыз етіледі және сәйкесінше ауа ағындарының әсерінен төменгі қабаттардан жоғарғы қабаттарға ауысады.

Астық ылғалдылығының 1% өскен сайны дәндердің γ табиғи көлбеу бұрышы шамамен 0,5 градусқа артады - бұны бастапқы дәндер ылғалдылығына байланысты тордың көлбеу бұрышын реттеу кезінде ескеру қажет.

Осылайша, біз шектеулерді ескере отырып, зерттеулер үшін тордың көлбеу бұрышын 8-ден 12 градус өзгеру ауқымын қабылдаймыз.

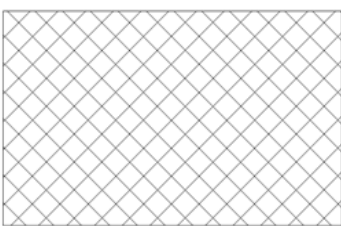
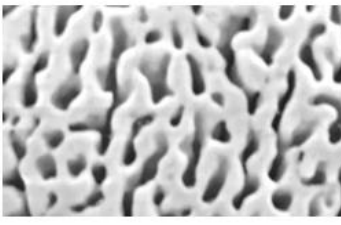
Бірқатар зерттеушілер жалған сұйытылған қабаттың тығыздығын анықтау үшін рентген сәулелерін қолдану арқылы қайнау сапасының перфорацияланған тордың газ тарату қасиеттеріне тәуелділігін зерттеді және ең көп қолданылатын тор түрлері анықталды. (Кесте 1)

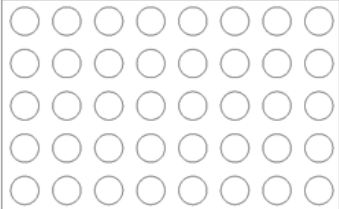
Жұмыста [5] теориялық және эксперименттік зерттеулер негізінде газ тарату торының параметрлері астық қабатының оңтайлы кеуектілігі критерийі бойынша негізделген. Тесіктердің диаметрлерінің өзгеруінің, олардың арасындағы интервалдың кеуектілік көрсеткішінің өсуіне әсері зерттелді.

ε_{BC} кеуектілігінің 30% - ға дейін артуы тесіктердің диаметрінің 2,0-ден 3,0 мм-ге дейін ұлғаюымен байқалады. Аралықтың ұлғаюымен көпіршікті қабаттың кеуектілігі 1,5 мм-ге дейін өседі. Тесіктердің кез-келген диаметрімен аралықты одан әрі ұлғайту тек кеуектілікті азайтады. Бидай дәні үшін өлшемдері: қалыңдығы $a = 1,5...3,8$ мм, ені $b = 1,6...4$ мм, ұзындығы $l = 4,2...8,6$ мм болса, диаметрі $d = 2...2,5$ мм, қадамы - орташа астық ұзындығынан аспайтын дөңгелек тесікті қабылдауға болады.

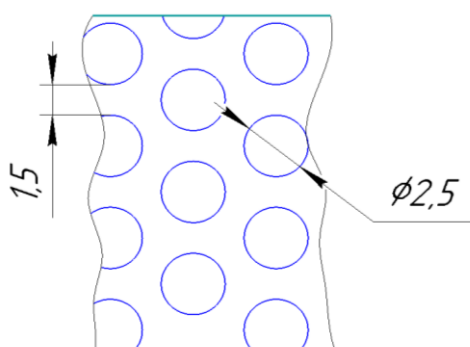
Орташа өлшемді дән түйіршігі тесікті жауып, оның айналасындағы беттің бір бөлігін ұстап тұруы керек - газ ағынының бұралуын болдырмауы үшін (I шарт); тесіктердің орналасу радиусы бірінші шартты қамтамасыз етуі керек, сондықтан көршілес тесіктерден үрленген газ алаулары қабаттың кеңеюіне жағдай жасайды [6].

Кесте 1 – Кептіру камераларының газ тарату торларының түрлері

№	Тор атаулары	Сурет	Кемшіліктері	Артықшылықтары
1	Металл		материал қабатында арналардың пайда болуы байқалады, қабаттың жалған сұйылтуы тоқтайды	Өндірістің тиімділігі, төмен құны
2	Кеуекті		материал қабатының бүкіл қалыңдығы бойынша сұйылту біркелкі емес [33]	еңбек сыйымдылығы және өндіру құны жоғары, тазалау қиындықтары

3	Дөңгелек тесіктері бар, металл		материал қабатындағы қысымның төмендеуі, сұйылту біркелкі болмады, материалдың төменгі қабаттары тығыз, сұйылтылмаған.	Шығару технологиялығы оңтайлы, төмен құны, кертiрiлетiн материалға зиян келтiрмейдi
---	--------------------------------	---	--	---

Бидай дәнін конвективті термиялық өндеуді жүргізу үшін жалған сұйытылған қайнау қабатты түзе отырып, дөңгелек тесіктері бар тесіліп жасалған тор анықталды. (1-сурет)

Сурет 1 – Газ тарату торының бетінің перфорациясы

Зерттеу нәтижелері

Тұтастай алғанда зерттеудің ғылыми жаңалығы - тордың көлбеу бұрышы өзгерген кезде тордың құрылымдық параметрлері мен термиялық өндеу режимдерінің өнімділікке әсері анықталды [7].

Материал қабатында арналдардың пайда болуына байланысты қабатта астықтың үрлеу сапасы біркелкі емес екені белгілі. Бұл кемшіліктер турбуленттілікті арттыру үшін термиялық өндеу агент газының жылдамдығын арттыру, тордың дірілін қолдану, материалды конвейермен мәжбүрлеп жылжыту немесе тордың көлбеулігі арқылы жойылады.

Сондай-ақ, тордың газ таралуы астық қабатының кеңеюіне және өндеу сапасына әсер ететіні анықталды.

Қорытынды

Гомогенділіктің максималды индексіне сәйкес келетін астық қабатының ең тұрақты және біркелкі сұйылтылуы тесіктердің диаметрі 2,5-тен 3 мм-ге дейін, тесіктердің орналасу аралығы 1,5-тен 2 мм-ге дейін болатын газ тарату торын пайдалану кезінде байқалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Винокуров К.В. Элеваторы, склады, зерносушилки: учеб. пособие/К.В. Винокуров, С.Н. Никоноров. – Саратов: Саратов. гос. техн. ун-т, 2008. – 88 с.
- 2 Пилипенко Н. В. Методы и приборы для исследования дисперсных систем. Уч. пособие – СПб: Университет ИТМО, 2018: - 34с.
- 3 Гельперин Н.И. Псевдооживление [Текст] / Н.И. Гельперин, В.Г. Айнштейн. - М.: Знание, 1968. - 64 с.
- 4 Гинзбург А.С. Сушка пищевых продуктов в кипящем слое [Текст]/ А.С. Гинзбург, В.А. Резчиков; - М.: Пищевая промышленность, 1966. – 196 с.
- 5 Волженцев А.В. Совершенствование технологического процесса сушки зерна пшеницы и обоснование конструктивных параметров сушилки с псевдооживленным слоем [Текст]: автореф. ... канд. техн. наук: 05.20.01-ТиСМСХ: дисс. защищена 17.06.2010 Д 220 010.04 ФГОУ ВПО ВГАУ им. К.Д. Глинки/Автор Волженцев Андрей Владимирович.- Воронеж., 2010. – 23 с. – 004604532
- 6 Федоров К.М. Процессы и аппараты пищевых производств [Текст]: Лукин Н.И., Тишин В.Б., Жариков А.Н., Дужий А.Б. Метод. указания к лабораторным работам 1–4 для всех спец.. – СПб.: СПбГУНиПТ, 2001. – 50 с.
- 7 Болат Е.Б. Совершенствование процесса термообработки зерна пшеницы [Текст]: Диссертация на соискание степени магистра технических наук: 7М07102 – Технологические машины и оборудование (машиностроение): дисс. защищена 15.06.2022 КРУ им. А. Байтурсынова/Автор Болат Ергали Болатулы.-Костанай., 2022.- 59 с.

МРНТИ: 44.41.01

**Д.Ж. Балбаев, Старший преподаватель кафедры
«Энергетики и машиностроения»¹**

**Т.Е. Кальная, студентка 2 курса ОП «Теплоэнергетика»,
кафедры «Энергетики и машиностроения»¹**

**¹Костанайский инженерно-экономического университета
им. М. Дулатова
110007, г. Костанай, Казахстан**

Ресурсы биомассы для получения биоэтанола

Түйіндеме. Мақалада биоэтанол өндіру үшін жаңартылатын энергияны пайдалану мәселелері қарастырылады. Қостанай облысы дамыған ауыл шаруашылығы облысы болып табылады. Жердің көп бөлігі дәнді дақылдар мен жүгері, майлы дақылдар мен көкөністердің егістік алқаптарына арналған. Аграрлық дақылдарды өндіру, тасымалдау, сақтау және өңдеу процесінде өсірілген дақылдардың едәуір бөлігі жарамсыз болып қалады. Болашақта оларды пайдалану негізгі мақсаты бойынша мүмкін емес. Көбінесе кондиция өрістерде шіріп кетеді немесе тасталады. Мақалада қарастырылған материал

ауылшаруашылық қалдықтарын салыстырмалы түрде арзан биоэтанол өндіру үшін пайдалануға болатындығын көрсетеді. Аймақта халықтың көп бөлігі ауыл тұрғындары. Елді мекендер бір-бірінен алыс қашықтықта орналасқан. Ауыл тұрғындарының қажеттіліктерін, ауылдық инфрақұрылымды қамтамасыз ету үшін биоэтанолды электр және жылу энергиясының көзі ретінде пайдалану ұтымды болар еді. Биоэтанол өндірісінің қалдықтары мал азығына жарамды, бұл ауылдық жерлер үшін де, қоршаған ортаға экологиялық жүктемені азайту үшін де маңызды.

Биоэтанолды қолдану тұтынушыларды сапа стандарттарына сәйкес келетін өз энергия көздерімен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Осылайша, өңірдің энергетикалық қауіпсіздігін арттыру, атмосфераға зиянды шығарындылар санын азайту, ауыл тұрғындары жұмыс істей алатын шағын энергетикалық кәсіпорындар құру.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы использования возобновляемой энергии для производства биоэтанола. Костанайская область является развитой сельскохозяйственной областью. Большая часть земель занята под посевные площади зерновых культур и кукурузы, масличных культур и овощей. В процессе производства, транспортировки, хранения и переработки аграрных культур значительная часть выращенных приходит в негодность. Использование которых, в дальнейшем, не представляется возможным по основному назначению. Зачастую некондиция остается на полях гнить или выбрасывается. Рассмотренный в статье материал показывает, что отходы сельскохозяйственного производства можно использовать для производства относительно недорого биоэтанола. В регионе большая часть населения являются сельские жители. Населенные пункты отдалены друг от друга на большие расстояния. Для обеспечения потребностей сельских жителей, инфраструктуры сельской местности, было бы рациональным использование биоэтанола в качестве источника электрической и тепловой энергии. Отходы производства биоэтанола пригодны для корма скоту, что так же важно для сельской местности и для снижения экологической нагрузки на окружающую среду.

Применение биоэтанола позволяет обеспечить потребителей собственными источниками энергии, соответствующих стандартам качества. Тем самым повысить энергетическую безопасность региона, сократить количество вредных выбросов в атмосферу, создать предприятия малой энергетики, в которых смогут трудиться сельские жители.

Abstract. The article discusses the use of renewable energy for the production of bioethanol. Kostanay region is a developed agricultural region. Most of the land is occupied for acreage of cereals and corn, oilseeds and vegetables. In the process of production, transportation, storage and processing of agricultural crops, a significant part of the grown crops becomes unusable. The use of which, in the future, is not possible for its main purpose. Often, the nonconditioning remains in the fields to rot or is thrown away. The material considered in the article shows that agricultural waste can be used to produce relatively inexpensive bioethanol. In the region, the majority of the population are rural residents. Settlements are separated from each other by long distances. To meet the needs of rural residents and rural infrastructure, it would be rational to use bioethanol as a source of electrical and thermal energy. Bioethanol production waste is suitable for livestock feed, which is also important for rural areas and to reduce the environmental burden on the environment.

The use of bioethanol makes it possible to provide consumers with their own energy sources that meet quality standards. This will increase the energy security of the region, reduce the amount of harmful emissions into the atmosphere, and create small-scale energy enterprises in which rural residents can work.

Түйін сөздер: биомасса, биоэтанол, тұрмыстық қатты қалдықтар, ағынды сулардың жауын-шашыны, жаңартылатын энергия көздері.

Ключевые слова: биомасса, биоэтанол, твердые бытовые отходы, осадки сточных вод, возобновляемые источники энергии.

Key words: biomass, bioethanol, solid household waste, sewage sludge, renewable energy sources.

Введение

Наиболее универсальным источником возобновляемой энергии является биомасса. В результате фотосинтеза растения способны накапливать энергию и гибко использовать в самых различных целях. Используется, как правило, твердая биомасса, газ, полученный из биомассы и жидкие горючие вещества, пригодные для сжигания в двигателях внутреннего сгорания и печах. Использование биомассы позволяет уменьшить проблемы, связанные с переработкой бытовых отходов и сельскохозяйственных отходов. Причем, сельскохозяйственные регионы получают двойную выгоду: создают дополнительные рабочие места как в сельском- и лесном хозяйствах, так и в процессе преобразования биоэнергии. Выращивание культур для биоэнергетики обеспечивает фермерам новую сферу деятельности.

Актуальность и научное значение

Биоэнергетика позволяет децентрализовать производство энергии и создать замкнутый цикл материалов и энергии. Биомасса выделяет лишь то количество двуокси углерода, которое было поглощено растениями в процессе их роста. С точки зрения баланса CO₂ биотопливо нейтрально.

Источники биоэнергии могут быть самыми разнообразными. Они различаются по способу получения, свойствам, проявляющимся при сжигании, и возможностям использования. Биоэнергия может применяться для производства твердого, жидкого и газообразного топлива.

Твердая биомасса, являясь наиболее распространенным возобновляемым источником энергии, издавна используется во всем мире для выработки энергии. К твердой биомассе относятся все виды сухих или высушенных растений или их частей, в том числе древесина, древесные гранулы (пеллеты) и брикеты, древесная щепа, стебельчатая масса, шелуха риса и т.п. Энергия, получаемая путем сжигания твердой биомассы в современных отопительных системах, используется с высокой эффективностью. Древесина является первичным источником энергии, особенно в форме поленьев, дробленки и пеллет.

Биогаз находит применение главным образом в блочных теплоэлектростанциях, но используется также и для прямой подачи в системы снабжения природным газом. Кроме того он может применяться в виде топлива для транспортных средств.

Использование биотоплива менее опасно для людей и окружающей среды. Биотопливо при сжигании практически нейтрально с точки зрения баланса CO₂.

Цели исследования

Северный Казахстан характеризуется развитым сельским хозяйством, которые распределены на значительные территории и являются потребителями энергетических ресурсов, как электрической так и тепловой энергии. В связи с чем возникает необходимость обеспечения населенных пунктов и хозяйств собственными источниками энергии. Источником биоэнергии могут служить отходы зерновых и масличных культур, арбузы, твердые бытовые отходы.

Только в Костанайской области ежегодно выращивается зерновых и масличных культур (таблица 1), отходы которых значительные, и использовать их можно для получения биоэтанола.

Аграрный сектор Казахстана традиционно занимается выращиванием арбузов для потребления населением. В последние годы наблюдается рост посевных площадей под бахчевые культуры примерно на 40%. Производство бахчевых культур в Казахстане полностью обеспечивает потребности населения.

Если говорить об арбузах, то перезрелые плоды и поврежденные во время роста арбузы остаются неубранными на полях. Арбузы повреждаются птицами, поэтому не могут дойти до полной зрелости, теряют товарный вид и погибают на полях. В процессе транспортировки часть ягоды повреждается и приходит в негодность.

Более 20 % арбузов не попадает на прилавки из-за отсутствия "товарного" вида: они имеют повреждения или неправильную форму. Такие ягоды можно использовать для производства биоэтанола.

Таблица 1 – Потенциал производства биоэтанола из сельхозкультур

Вид биомассы	Валовой сбор, тыс.т.	Кол-во отходов, тыс.т.	Выход этанола на тонну сырья	Выход этанола всего, т	Цена за тонну, тенге	Итого, тыс. тенге
Злаковые культуры	4454,56	668,184	455	304023,7	52 780	16 046 371,9
Кукуруза на зерно	125,06	18,759	412	7728,708	49 010	378 783,9
Арбузы	205,83	41,166	21	864,486	36 569	31 613,4
Картофель	373,31	37,331	94	3509,114	60 320	211 669,8
ИТОГО						16 636 825,6

Кроме приведенных источников биомассы для получения этанола можно использовать сено, солому и плоды культурных растений: яблоки, вишню, груши. В зоне Северного Казахстана, не смотря на резко-континентальный климат культивируется выращивание фруктов, отходы и

некачественные плоды которых можно использовать для производства этанола.

Проведенное исследование показывает целесообразность переработки отходов сельскохозяйственного производства в биоэтанол.

Кроме отмеченных выше источников для получения этанола, также можно использовать городские коммунальные очистные сооружения, органические отходы некоторых промышленных отраслей, полигоны твердых бытовых отходов городов (свалки).

Нормы образования твердых бытовых отходов принимаются (ТБО)[1, 2]:

- для жителей городов – 1,2 кг/чел·сутки при влажности 50%;
- для сельских жителей – 0,52 кг/чел·сутки (предполагается, что в сельской местности пищевые отходы используются для корма домашних животных и птицы и не входят в состав отходов).

В результате переработки твердых бытовых отходов можно получить около миллиона тонн этанола (таблица 3).

Таблица 3 – Потенциал производства биоэтанола из ТБО

Вид биомассы	Валовой сбор, тыс.т.	Выход этанола на тонну сырья	Выход этанола всего, т	Цена за тонну, тенге	Итого, тыс. тенге
ТБО	55671,52	17	946415,8	9 425	8919969292
Газеты и журналы	22,182	29	643,278	5 655	3637737

Результаты исследования

Приведенные расчеты показывают, что населенные пункты региона могут обеспечить потребности региона в источниках энергии полностью или частично. Если учесть, что на полигоны города Костаная в течение года сжигается около миллиона тонн твердых бытовых, то использование отходов позволит полностью обеспечить город топливом.

В результате проведенного исследования можно сделать выводы:

- переработка отходов сельскохозяйственного производства в биоэтанол позволит крестьянским хозяйствам получить дополнительный источник возобновляемой энергии;
- полученное, экологически чистое топливо, может быть использовано для производства тепловой и электрической энергии в условиях удаленности потребителей от центрального газоснабжения;
- сухая барда, результат переработки отходов сельскохозяйственных культур, может быть использована на корм животным.

Выводы

Помимо экономии энергоресурсов такой источник формирует культуру переработки отходов и максимально бережное отношение к природе, создает

условия для энергетической независимости от централизованных поставщиков электрической энергии и теплом.

Список литературных источников

1 Л. М. Четошникова, Нетрадиционные возобновляемые источники энергии. Учебное пособие - Челябинский ЮУрГУ, Издательский центр - 2010, 69 с.

2 С. П. Кундас, С. С. Позняк, Л. В. Шенец, Возобновляемые источники энергии, Минск, 2009, 315 с.

3 Возобновляемые источники энергии 2013. Глобальный отчет о состоянии. Сеть по политике в области возобновляемых источников энергии в XXI веке. www.ren21.net.

4 Сибикин Ю.Д., Сибикин М.Ю., Нетрадиционные возобновляемые источники энергии, Радиософт, 2009, 232 с.

5 Виссарионов В.И. Методы расчета возобновляемых источников энергии. Учебное пособие - Москва, МЭИ, 2009, с.144

МРНТИ 44.01.77

**П.В. Дорожко, магистрант 2 года обучения
ОП «Электроэнергетика»
Рудненский индустриальный университет
111500, Рудный, Казахстан**

Программные методы расчета потерь мощности в электрических сетях

Түйіндеме. Мақалада электр энергетикалық жүйелердегі қуат жоғалтуларын есептеудің заманауи бағдарламалық әдістері және олардың негізгі мүмкіндіктері қарастырылады.

Аннотация. В статье рассматриваются современные программные методы расчёта потерь мощности в электрических энергосистемах и их основные возможности.

Abstract. The article discusses modern software methods for calculating power losses in electrical power systems and their main capabilities.

Түйін сөздер: электр энергиясының жоғалуын, энергетикалық жүйелердегі ысыраптарды есептеу, жоғалтуларды модельдеу, бағдарламалық қамтамасыз ету әдістері, электр желілері, жүктеме ағыны, энергетикалық жүйелерді оңтайландыру, трансформаторлардағы ысыраптар, электр беру желілеріндегі ысыраптар, шығындарды есептеуге арналған бағдарламалық қамтамасыз ету.

Ключевые слова: расчет потерь мощности, потери в энергосистемах, моделирование потерь, программные методы, энергосети, нагрузочный поток, оптимизация энергосистем, потери в трансформаторах, потери в линиях передачи, программное обеспечение для расчета потерь.

Key words: calculation of power losses, losses in power systems, loss modeling, software methods, power networks, load flow, optimization of power systems, losses in transformers, losses in transmission lines, software for calculating losses.

Введение

Исследование программных методов расчета потерь мощности электрической энергии является важной задачей в области энергетики и электротехники, поскольку точная оценка потерь помогает повысить эффективность работы энергетических систем, снизить эксплуатационные расходы и минимизировать воздействие на окружающую среду.

Потери мощности могут происходить в различных частях электрической сети, и для их расчета применяются различные методы, включая аналитические, численные и программные подходы. Рассмотрим основные аспекты и методы, используемые для расчета потерь мощности электрической энергии.

Объект и методика

Объектом исследования являются программные методы расчета потерь мощности в электрических сетях.

Исследование опирается на разнообразные теоретические, аналитические и статические сведения о программных методах. Изучение всех этих сведений даст полное представление о различных методах, их возможностях и преимуществах друг перед другом.

Результаты исследований

Потери мощности в электрических системах можно классифицировать по различным признакам:

1. Потери в проводниках (кондуктивные потери): это потери, связанные с сопротивлением проводников, через которые протекает ток. Они определяются по закону Джоуля-Ленца:

$$P = I^2 \cdot R \quad (1)$$

где P - мощность потерь, I — ток, R — сопротивление проводника.

2. Потери в трансформаторах: потери связаны с магнитными и проводниковыми потерями в железе и медных обмотках трансформаторов.

3. Потери в электрических машинах: такие потери возникают в асинхронных и синхронных машинах из-за сопротивления обмоток, вихревых токов и других факторов.

4. Потери в распределительных сетях: потери могут быть как активными (из-за сопротивления проводников), так и реактивными (из-за индуктивности и емкости проводников).

5. Потери на уровне потребителей: это потери, связанные с особенностями работы приборов, таких как трансформаторы, конденсаторы, распределительные устройства.

Существует несколько методов расчета потерь мощности в электрических сетях, каждый из которых имеет свои особенности и применяется в зависимости от задач, стоящих перед инженерами и энергетиками.

Аналитический метод расчета потерь основывается на прямых расчетах с использованием известных физических закономерностей. В простейших случаях, когда система достаточно проста (например, линия передачи постоянной мощности), можно использовать формулы, основанные на законах Ома, теории электрических цепей и теории распределенных параметров. Численный метод. Для более сложных систем, где аналитический подход становится громоздким, применяются численные методы расчета. Это методы, основанные на решении дифференциальных уравнений или систем линейных уравнений с использованием численных методов, таких как метод конечных элементов (МКЭ) или метод конечных разностей.

Метод симуляции с использованием программного обеспечения. Для более точных расчетов и анализа потерь мощности в реальных и сложных сетях широко используются специальные программы. Эти программы моделируют электросети, учитывая различные факторы, такие как сопротивление проводников, характеристики трансформаторов, длину линий и другие параметры. Программные методы расчета позволяют учитывать различные эксплуатационные и климатические условия, а также проводить оптимизацию распределения нагрузки.[1]

Преимуществами методов симуляции являются точность и реализм. Симуляция позволяет учитывать широкий спектр факторов, включая нелинейности, переменные нагрузки, изменения в сопротивлении проводников, температурные эффекты и другие особенности реальных электрических систем. Также достоинство данного метода это гибкость. Программное обеспечение дает возможность изменять параметры модели, что позволяет провести серию экспериментов и оценить поведение сети в различных сценариях.

Многие программы для симуляции предлагают встроенные инструменты для оптимизации работы сети, что помогает минимизировать потери мощности и улучшить экономическую эффективность сети.

Симуляция позволяет предсказать поведение сети в будущем (например, при изменении спроса или новых подключениях), что важно для долгосрочного планирования и разработки стратегии эксплуатации сети.

Особенности применения программных методов

1. Точность расчетов: Программные методы позволяют получать более точные результаты, чем аналитические методы, особенно при сложных расчетах, например, при расчете потерь в крупных и сложных сетях с множеством элементов.

2. Оптимизация работы сети: Программные комплексы часто имеют встроенные инструменты для оптимизации работы электросетей, что

помогает минимизировать потери мощности и повысить эффективность работы системы.

3. **Динамическое моделирование:** Программы позволяют моделировать динамическое поведение сети в реальном времени, что важно для оценки потерь в условиях изменения нагрузки и различных внешних факторов.

4. **Анализ качества электроэнергии:** Современные программы также могут анализировать качество электроэнергии (гармоники, напряжение, частота), что также важно для оценки потерь и эффективности работы энергетических систем.

Существует множество программных комплексов, которые позволяют проводить анализ потерь мощности в электрических сетях. Некоторые из наиболее популярных программ:

ETAP (Electrical Transient Analyzer Program): одна из ведущих программ для анализа и моделирования электрических систем. Она включает в себя модули для расчета потерь мощности, коротких замыканий, качества энергии и других характеристик. ETAP предлагает расширенные инструменты для анализа потоков нагрузки, анализа коротких замыканий, анализа переходной устойчивости и координации защиты. ETAP можно интегрировать с системами SCADA и мониторинга в реальном времени для более эффективного управления и контроля работы электросети. Программное обеспечение помогает разрабатывать и координировать схемы защиты, обеспечивая надлежащую изоляцию неисправностей и минимизируя ущерб при сбоях системы.

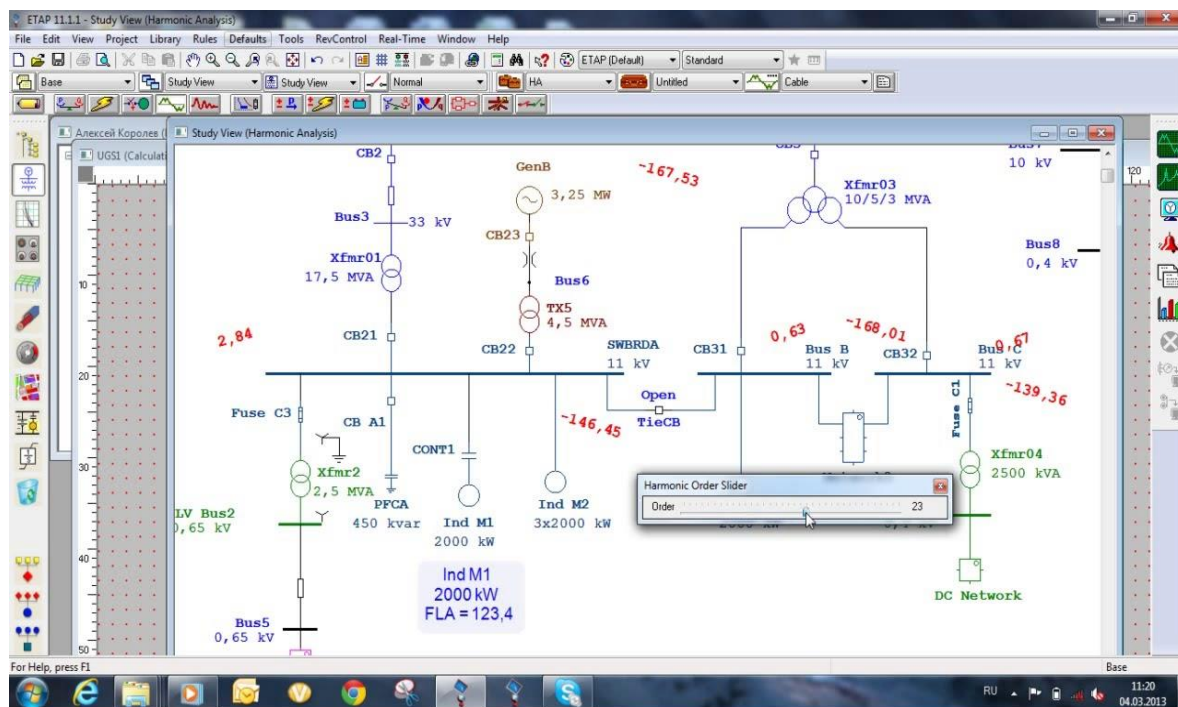

Рисунок 1 – Интерфейс ETAP (Electrical Transient Analyzer Program)

DIgSILENT PowerFactory: мощная программа для моделирования и анализа электрических сетей. Используется для расчета потерь мощности, анализа гармоник, оптимизации сети и других задач, может выполнять комплексные расчёты и анализ электроэнергетических систем любой размерности и степени сложности.

Комплекс включает в себя следующие функции:

- Широкий функционал расчётных модулей. От простых функций расчёта установившихся режимов до возможностей управления сложными системами в режиме реального времени.
- Модульная структура комплекса. Пользователь сам выбирает расчётные модули, необходимые ему для решения текущих задач.
- Интеграция с другими системами. PowerFactory поддерживает интеграцию с системами WAMS, SCADA, ГИС и другими.
- Библиотека первичного и вторичного оборудования. Непрерывно расширяется, её наполнение включает как зарубежные, так и отечественные объекты.

PowerFactory может применяться в разных сегментах рынка: генерация, передача, распределение электроэнергии, системы электроснабжения предприятий, распределённая генерация, возобновляемые источники энергии и другие.[2].

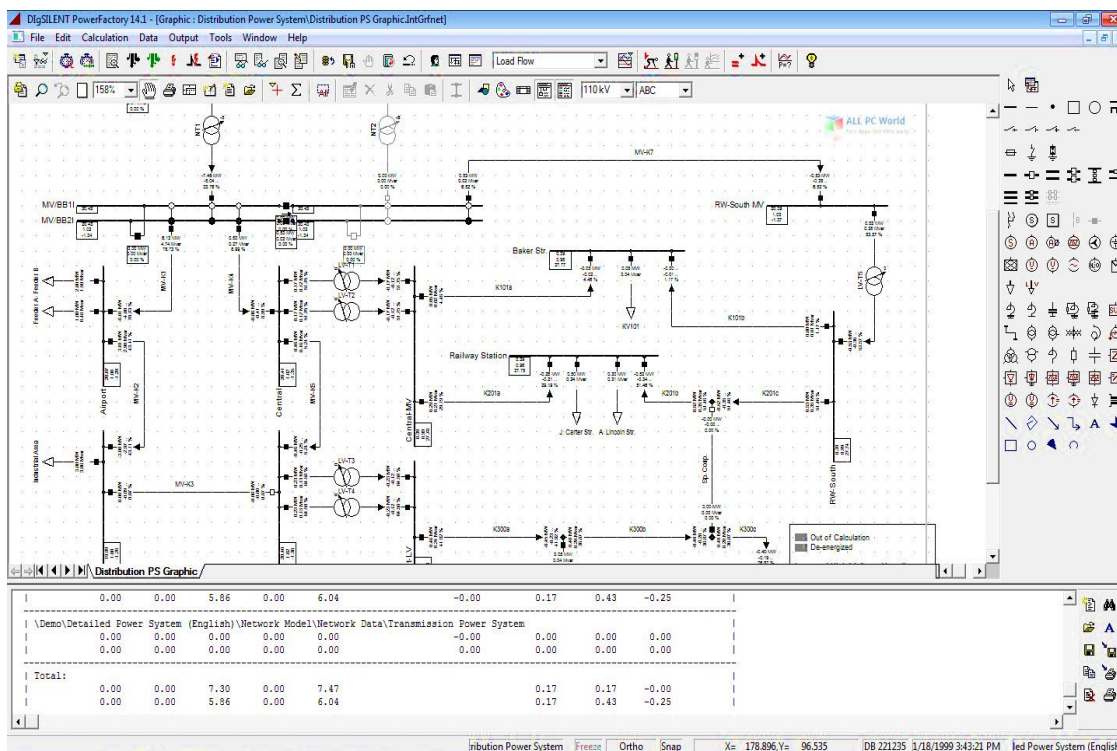

Рисунок 2 – Интерфейс DIgSILENT PowerFactory

PSCAD/EMTDC (система автоматизированного проектирования электроэнергетических систем / программа для моделирования)

электромагнитных переходных процессов) — это программное обеспечение для моделирования, анализа и симуляции электромагнитных переходных процессов в электроэнергетических системах. Оно широко используется для анализа быстропротекающих процессов, таких как короткие замыкания, переходные процессы, динамика напряжения и тока при реагировании на аварийные ситуации.

PSCAD позволяет моделировать поведение электрических сетей при быстро протекающих переходных процессах, включая короткие замыкания, переключения, скачки напряжения, гармоники и другие динамические явления. Это программное обеспечение поддерживает режим реального времени, что позволяет исследовать поведение сети в различных условиях, включая сложные аварийные ситуации, воздействие молний и другие природные или технические возмущения. Также позволяет моделировать различные компоненты электросистем, такие как генераторы, трансформаторы, линии передачи, распределительные сети, системы защиты, а также устройства с переменным и постоянным током. Помогает в разработке и тестировании схем защиты, включая защиту от коротких замыканий и перенапряжений, а также позволяет координировать устройства защиты.

PSCAD поддерживает моделирование интеграции возобновляемых источников энергии, таких как ветряные и солнечные электростанции, и анализ их воздействия на систему в условиях переходных процессов. Предоставляет пользователям возможности для моделирования и анализа сложных электрических схем, включая схемы с высокими требованиями к точности и скорости вычислений. Используется для детального анализа временных характеристик системы при краткосрочных и длительных аварийных ситуациях. Например, программа может моделировать поведение системы в случае короткого замыкания, падения напряжения или скачков тока [3].

Процесс симуляции с использованием программного обеспечения обычно включает несколько этапов:

1. Создание модели сети: на этом этапе инженеры вводят данные о конфигурации сети (схема, элементы, их параметры — сопротивление, индуктивность, емкость и т. д.), источниках энергии и потребителях.
2. Настройка режимов работы: определяется нагрузка, режимы работы генераторов, трансформаторов, а также специфические параметры, такие как частота, напряжение и другие условия.
3. Запуск симуляции: после настройки системы производится запуск симуляции. Программа моделирует поведение сети в различных условиях эксплуатации, вычисляя потери мощности, а также динамику изменения нагрузки и потоков энергии.
4. Анализ результатов: после завершения симуляции можно анализировать результаты — например, распределение потерь мощности по

различным частям сети, оценку качества энергии, влияние внешних факторов и т. д.

5. Оптимизация: на основе результатов симуляции можно провести оптимизацию сети, чтобы минимизировать потери мощности. Это может включать изменение параметров сети, добавление новых элементов или перераспределение нагрузки [4].

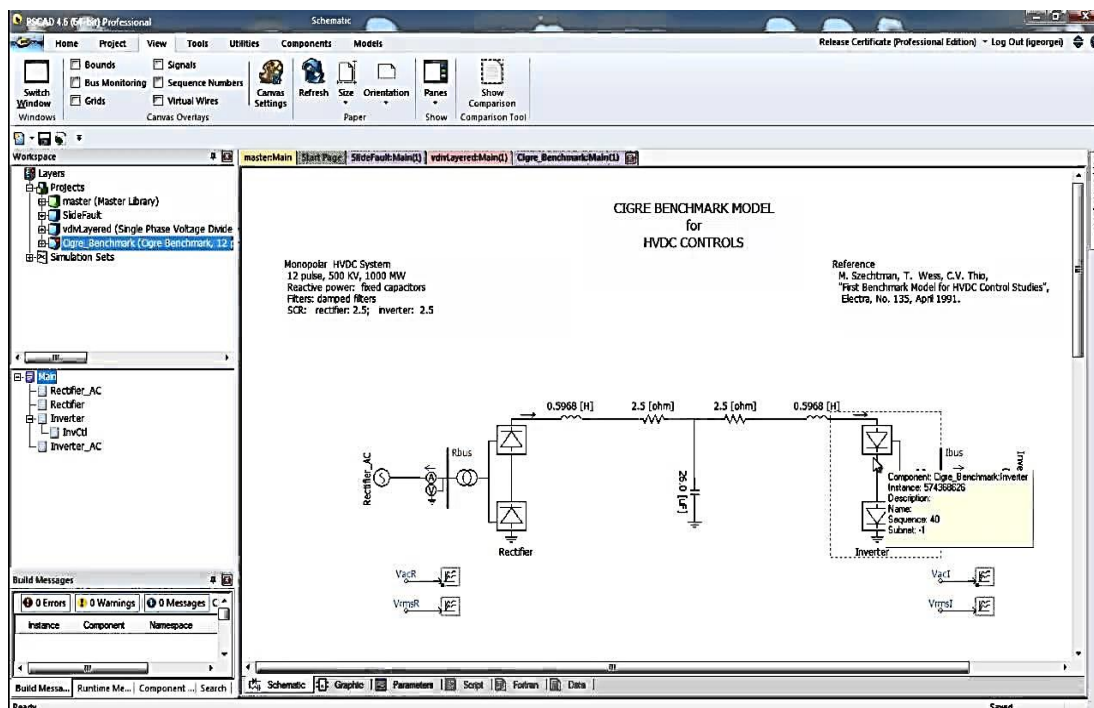

Рисунок 3 - Интерфейс PSCAD/EMTDC

Выводы

Исследование программных методов расчета потерь мощности электрической энергии является важной задачей в области энергетики и электротехники, поскольку правильная оценка и минимизация потерь имеет прямое влияние на экономическую эффективность работы энергосистем, снижение эксплуатационных расходов и повышение надежности сети.

Потери мощности возникают в различных компонентах электрической сети, включая линии передачи, трансформаторы, распределительные устройства и потребители. Таким образом, их точный расчет необходим для оптимизации работы системы в целом и для разработки эффективных решений по улучшению качества электроэнергии и минимизации потерь.

Программные методы расчёта потерь мощности играют ключевую роль в проектировании, эксплуатации и оптимизации работы электрических энергетических систем. Потери мощности в линиях электропередачи, распределительных сетях, трансформаторах и других элементах сети существенно влияют на экономическую эффективность, надёжность и устойчивость энергоснабжения. В современных энергетических системах

эффективное управление потерями позволяет снизить эксплуатационные расходы и повысить качество поставляемой энергии.

Список литературных источников

1. Анисимов А.П., Левин М. С., Пекелес В.Г. Методика расчета потерь электроэнергии в распределительных сетях // Электричество, 1975 г. - С.4
2. Бирман А. и Зезулька А. Программное обеспечение для расчета и анализа потерь мощности в электрических сетях // Журнал электротехники, 2016. - С. 434-441
3. <https://www.tadviser.ru/index.php/:PowerFactory>
4. Шелухин Н.Н. Совершенствование программных средств расчета и анализа стационарных режимов электроэнергетических систем для решения задач диспетчерского управления // Электричество.№12, 2001. - С. 2-8.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ҒТАМР: 06.73.45

Л.И. Нурмагамбетова, «Әлеуметтік-экономикалық пәндер»
кафедрасының э.ғ.к., қауымдастырылған профессоры¹
Р.А. Абилкаирова, «Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының
аға оқытушысы¹
¹М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті
110000, Қостанай, Қазақстан

Ақша қаражатының есебі мен аудитінің жағдайы

Түйіндеме. Ақша қаражатының есебі мен аудиті — бұл кәсіпорындардың қаржылық жағдайын бақылап және басқару үшін маңызды процесс болып табылады. Бұл процесс кәсіпорынның ақша ағындарын тиімді басқаруға, қаржылық есептілікті дұрыстап жүргізуге мүмкіндік береді. Ақша қаржысын дұрыс есепке алу мен бақылау шаралары кәсіпорынның тиімді жұмыс істеуіне ықпалын тигізеді.

Аннотация. Учет и аудит денежных средств-важный процесс для контроля и управления финансовым состоянием предприятий. Этот процесс позволяет эффективно управлять денежными потоками предприятия, корректно вести финансовую отчетность. Правильные меры учета и контроля денежных средств способствуют эффективному функционированию предприятия.

Abstract. Accounting and auditing of funds is an important process for monitoring and managing the financial condition of enterprises. This process allows you to effectively manage the company's cash flows and correctly maintain financial statements. Proper measures of accounting and control of funds contribute to the effective functioning of the enterprise.

Түйін сөздер: ақша қаражаты, банк, ақша аудару, есеп айырысу, аккредитивтер бойынша шоттар, чек, аванс, вексель, қолма-қол ақша, бюджеттік касса, эмиссия, ағымдағы шоттар, бюджеттік шоттар, корреспонденттік шоттар.

Ключевые слова: денежные средства, банк, денежные переводы, расчеты, счета по аккредитивам, чек, аванс, вексель, наличные деньги, бюджетная касса, эмиссия, текущие счета, бюджетные счета, корреспондентские счета.

Keywords: cash, bank, money transfer, settlement, accounts for letters of credit, check, advance, bill of exchange, cash, budget cash register, issue, current accounts, budget accounts, correspondent accounts.

Кіріспе

Барлық шаруашылық жүргізуші субъектілер өздерінің ақшалай қаражаттарын банктердің тиісті мекемелеріндегі шоттарда сақтайды. Міндеттемелер бойынша басқа субъектілерге төлемдер, әдетте, банктердің осы мекемелері арқылы есеп айырысу тәртібімен ақша аударыла отырып жүргізіледі.

Қолма-қол ақшасыз есеп айырысу Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі белгілеген нормативтік құжаттарда белгіленген шарттар мен шектер

шегінен шықпайтындай етіп жүргізіледі.

Нақты ақшамен субъектілер қолданыстағы заңнаманың ережелеріне сәйкес банк мекемелері арқылы өтпейтін төлемдер бойынша есеп беруге жататын тұлғалармен, депоненттермен, дебиторлармен және кредиторлармен еңбекақы төлеу жөніндегі персоналмен есеп айырысады. Республикада банк мекемелері арқылы жүзеге асырылатын ақша аударымдары арқылы есеп айырысудың бірыңғай жүйесі жұмыс істейді.

Ақша қаражатын дұрыс есепке алу кәсіпорынның қаржылық есептілігінің дәлдігін арттырады, қаржылық ақпараттың ашықтығын қамтамасыз етеді және кәсіпорынның ақша ағындарын тиімді басқаруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, аудит процессі ақша қаражаттарының қозғалысын бақылап, олардың заңдылығын, тиімділігін және мақсатты пайдаланылуын тексеруге арналған.

Бүгінгі күні ақша қаражаттарының есебі мен аудиті технологиялық және экономикалық өзгерістерге, қаржылық нарықтардың динамикасына байланысты жаңа әдістер мен тәсілдерді енгізуді талап етеді. Осыған орай, кәсіпорындардың ақша қаражаттарын басқару жүйесін жаңғырту, бухгалтерлік есеп пен аудит саласында халықаралық стандарттарға сәйкес келу міндеттері туындайды.

Ақша қаражаты субъектілердің шоттарынан олардың иелерінің өкімі бойынша есептен шығарылады. Субъектінің рұқсатынсыз шоттағы қаражатты есептен шығаруға тек соттың, Мемлекеттік салық қызметінің рұқсатымен және қолданыстағы заңнамада көзделген жағдайларда ғана жол беріледі [1].

Объект және әдістеме

Ақша қаражаты бойынша объектілер мен әдістемелер кәсіпорынның қаржылық жағдайын тиімді басқаруға, ақша ағындарын бақылауға және есептіліктің дәлдігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Бұл процесс қаржылық тұрақтылықты сақтау және кәсіпорынның дамуын қамтамасыз ету үшін маңызды.

Ұлттық Банк ақша-несие жүйесін орталықтандырылған жоспарлы басқаруды, бюджеттің қаржылық атқарылуын жүзеге асырады және жиынтық валюта жоспарын қалыптастыруға қатысады.

Ол ұйымдар мен мекемелердің ақшалай эмиссиясын, несиелеуін, қаржыландыруын және есеп айырысу қызметін жүзеге асырады. Теңгені ақша бірлігі ретінде пайдаланатын коммерциялық банктер арасындағы есеп айырысуды Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі банктер орналасқан жерлерде құрылған өздерінің есеп айырысу-кассалық орталықтары арқылы ұйымдастырады [2].

Банкаралық есеп айырысуды жүзеге асыратын коммерциялық банктермен есеп айырысу орталықтарындағы құжат айналымы Ұлттық Банктің нормативтік құжаттарына сәйкес жүргізіледі.

Ақша қаражаттарын есепке алу объектілері мен әдістемелері кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге, ақша

ағындарын тиімді басқаруға және дұрыс қаржылық шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеу нәтижелері ақша қаражатының есебі мен аудитінің тиімділігін арттыру, қаржылық басқару процесін оңтайландыру және кәсіпорындардың тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін инновациялық әдістер мен жаңа технологияларды енгізудің маңыздылығын көрсетеді.

Ақша қаражаттарының есебі мен аудиті кәсіпорынның жалпы қаржылық жағдайын жақсартуда маңызды рөл атқарады, сондықтан бұл саладағы мәселелер мен қиындықтарды шешу үшін жүйелі шаралар қабылдау қажет.

Ақшалай қаражатты сақтау, қабылдау және беру үшін әрбір шаруашылық жүргізуші субъектінің кассасы болады. Касса орналасқан үй-жай кассалардың техникалық беріктігі және өрт-құтқару дабылдарымен жарақтандыру жөніндегі талаптарға сәйкес оқшаулаумен жабдықталуы тиіс. Субъектілердің басшылары ақшаны кассада сақтауды, сондай-ақ оларды банктен жеткізген немесе банкке берген кезде қамтамасыз етуге тиіс.

Кассада қолма-қол ақшаны және белгілі бір субъектіге тиесілі емес басқа да ақша қаражатын сақтауға тыйым салынады. Субъект өзінің кассасындағы қолда бар ақшаны қажетті шектерде сақтауға және түсімді ең аз мөлшерде пайдалануға тиіс. Ең төменгі мөлшерден асатын нақты ақшаны субъект есеп айырысу шотына қосымша аудару үшін банк мекемесіне беруі керек.

Кәсіпорындар банктер арқылы жүргізетін есептеулерді тауарлық (сатылған өнім, жұмыс және көрсетілген қызметтер үшін, алынған шикізат, материалдар, жартылай фабрикаттар үшін) және тауарлық емес (бюджетке, әлеуметтік сақтандыру органдарына, зейнетақы қорына және басқаларға) деп жіктеуге болады [3].

Банк субъектілердің ақшалай қаражатын олардың шоттарында сақтайды, осы шоттарға түскен сомаларға есеп айырысулар жүргізеді, шоттардан аудару және беру және банктік ережелер мен шартта көзделген басқа да операцияларды жүргізу туралы субъектілердің өкімдерін орындайды. Егер заңнамада өзгеше көзделмесе, субъектілердің шоттарынан төлем субъектінің басшысы белгілейтін кезектілікпен жүзеге асырылады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, ақша қаражаттарының есебі мен аудиті бұл кәсіпорынның қаржылық жағдайын бақылау мен басқарудың негізі болып табылады. Бұл процесс кәсіпорынның тиімділігін арттыруға, қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге және бәсекеге қабілеттілігін көтеруге ықпалын тигізеді. Ақша қаражаттарын дұрыс басқару — әрбір кәсіпорынның табысты жұмыс істеуінің кепілі болып табылады.

Нәтижесінде Ұлттық Банк ақша-несие жүйесін орталықтандырылған жоспарлы басқаруды, бюджеттің кассалық атқарылуын жүзеге асырады және жиынтық валюталық жоспарды қалыптастыруға қатысады. Ол ұйымдар мен

мекемелердің ақшалай эмиссиясын, несиелеуін, қаржыландыруын және есеп айырысу қызметін жүзеге асырады. Теңгені ақша бірлігі ретінде пайдаланатын коммерциялық банктер арасындағы есеп айырысуды Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі банктер орналасқан жерлерде құрылған өздерінің есеп айырысу-кассалық орталықтары арқылы ұйымдастырады.

Ақша қаражаттарының тиімді есепке алынуы мен талдануы кәсіпорынның қаржылық операцияларын оңтайландыруға ықпал етеді.

Кірістер мен шығыстардың тұрақты мониторингі ақша ағындарының балансын сақтау үшін маңызды.

Ақша қаражаттарының есебі халықаралық стандарттарға сәйкес жүргізіліп, бухгалтерлік есептің дұрыстығын қамтамасыз етеді.

Аудит процедуралары қаржылық есептіліктің заңдылығын, дәлдігін және тиімділігін тексереді, бұл қаржылық қауіпсіздікті арттырады.

Осы проблемаларды шешу үшін жүйелі шаралар қабылдау қажет, мысалы, ішкі бақылау жүйелерін күшейту, қызметкерлердің біліктілігін арттыру [4].

Осылайша, ақша қаражаттары субъектілердің шоттарынан олардың иелерінің бұйрығымен алынады. Субъектінің рұқсатынсыз шоттағы қаражатты есептен шығаруға соттың, Мемлекеттік салық қызметінің рұқсатымен және қолданыстағы заңнамада көзделген жағдайларда ғана жол беріледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 V.L. Nazarova. Sharýashylyq júrgizýshi sýbektilerdegi býhgalterlik esep. Oqúlyq:Almaty-"Ekonomika" baspasy. 2019 j.

2 L.A. Popova, M.Q.Jumatov, D.M. Nurgaliev, A.B. Omalieva. Kásiporyndaǵy býhgalterlik esep. Oqú quraly.– Karagandy: Qarmý baspasy, 2018 j.

3 Berdihodjaeva, M. S. Qazaqstan Respýblikasyndaǵy býhgalterlik esepin damýy men qalyptasýy // Voprosy ekonomiki i úpravleniá. — 2017. — № 1.1 (8.1). — S. 2-4.

4 Abdykalikov T. A., Satmurzaev A. A. Organizatio rationis in parvis inceptis: Textus-Almaty: KazMBA, 2016-p. 50b.

FTAMP: 06.81.65

**Л.И.Нурмагамбетова, «Әлеуметтік-экономикалық пәндер»
кафедрасының э.ғ.к., қауымдастырылған профессоры**

**Р.А. Абилкаирова, «Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының
аға оқытушысы**

**М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті
110000, Қостанай, Қазақстан**

Қызметкерлерге еңбекақы төлеуді ұйымдастыру

Түйіндеме. Еңбекақының экономикалық мақсаты – адамның өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету. Ол үшін адам өз қызметтерін жалдайды. Осы қызметтердің жиынтығы өндірістің басқа факторларымен бірге қоғамда таратылатын өнімді жасайды. Бұл өнімнің бір бөлігі өндірісті дамыту үшін пайдаланылады, екіншісі қоғам мүшелерінің жеке тұтынуына келіп, олардың кірістерін құрайды.

Аннотация. Экономическая цель заработной платы — обеспечить условия жизни человека. Для этого человек предлагает свои услуги. Этот набор услуг, вместе с другими факторами производства, создает продукт, который распределяется в обществе. Часть этого продукта используется для развития производства, другая часть поступает в личное потребление членов общества и составляет их доходы.

Abstract. The economic goal of wages is to ensure the living conditions of a person. To achieve this, a person offers their services. This set of services, along with other factors of production, creates a product that is distributed in society. Part of this product is used for the development of production, while another part is allocated for the personal consumption of members of society and constitutes their income.

Түйін сөздер: Еңбекақы төлеу, есепті нысандар, тарифті жүйе, жұмыс көлемі, жұмыс процесі.

Ключевые слова: Оплата труда, отчетные формы, тарифная система, объем работ, рабочий процесс.

Key words: Remuneration, reporting forms, tariff system, volume of work, workflow.

Кіріспе

Еңбек нарығының тұрақты өзгерістері мен қызметкерлердің құқықтарын қорғау қажеттілігі еңбекақының төленуін ұйымдастыру мәселесін ерекше маңызды етеді. Қазіргі заманғы ұйымдар үшін қызметкерлердің еңбекақысына әділ және тиімді жүйе құру — тек заңдылықты сақтау емес, сонымен қатар ұйымның мотивациясы мен өнімділігін арттырудың негізгі факторы. Еңбекақының әділ жүйесі қызметкерлердің моральдық жағдайын, олардың жұмысқа деген ынтасын және нәтижелігін тікелей әсер етеді.

Сонымен қатар, қызметкерлерге еңбекақы төлеу жүйесі компанияның қаржылық тұрақтылығына да әсер етеді.

Еңбекақының дұрыс ұйымдастырылуы ұйымның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, талантты мамандарды тартуға және оларды ұстап қалуға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан алғанда, еңбекақыны ұйымдастыру

мәселесі — тек әкімшілік міндет емес, стратегиялық басқарудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Еңбекақы мөлшері бірқатар көрсеткіштерге байланысты: еңбек қызметін жүзеге асыратын қызметкерлердің еңбек біліктілігі және білім деңгейі, қызметкердің еңбек өтілі, жұмыс күнінің ұзақтығы, жұмысшының демографиялық сипаттамалары, ұлттық және мәдени ерекшеліктер, географиялық және аумақтық фактор, еңбек нарығының дамуы және елдің жалпы экономикалық даму дәрежесі.

Еңбекақының екі түрі бар: уақытша еңбекақы және жеке еңбекақы.

Уақытша еңбекақы – бұл нақты жұмыс істеген уақыттың саны мен сапасы, сондай-ақ біліктілігі мен еңбек жағдайлары бойынша есептеулер жүргізілетін еңбекақы төлеуді ұйымдастыру.

Басқаша айтқанда, бұл жұмыс уақытына байланысты белгіленетін еңбекақы, осыған байланысты сағаттық, күндік, дүйсенбілік еңбекақыны ажыратады. Қазақстанда бюджеттік кәсіпорындарда еңбекақы төленеді, әдетте айдың басында, айдың соңында қызметкерлер аванс алады. Уақытша еңбекақының екі жүйесі бар.

Біріншісі қарапайым схемамен ұсынылған және табыс мөлшерін анықтаған кезде бір жұмыс сағатының төлем мөлшерлемесі есептелетіндігімен сипатталады[1].

Екінші жүйе жұмыстың сандық және сапалық көрсеткіштері үшін тағайындалатын сыйлықақы түріндегі қосымша төлемдермен бірге қарапайым уақыт құрылымын негізге алады.

Еңбекақының ұйымдастырылуы тек ішкі саясатқа ғана емес, сондай-ақ сыртқы факторларға, яғни еңбек нарығының жағдайына, бәсекелестікке, заңнамалық талаптарға да байланысты. Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасы мен әлеуметтік стандарттары да осы жүйенің қалыптасуына әсер етеді.

Объект және әдістеме

Қызметкерлерге еңбекақы төлеуді ұйымдастыру — ұйымның адам ресурстарын басқарудың маңызды аспектісі болып табылады.

Объект ретінде кез келген коммерциялық немесе коммерциялық емес ұйымды, мемлекеттік мекемені немесе жеке кәсіпкерлікті алуға болады. Қызметкерлерге еңбек ақы төлеу бұл кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын, жұмыс өнімділігін арттырудың негізгі элементі болып табылады.

Еңбек ақы төлеу жүйесінің тиімділігі қызметкерлердің мотивациясын көтеруге, кәсіпорынның дамуында маңызды рөл атқарады. Сондықтан, еңбек ақы есептеу мен төлеу әдістемелерін жүйелі түрде жетілдіру және бақылау қажет. Еңбекақы төлеуді ұйымдастыруды зерттеу үшін келесі әдістемелер қолданылуы мүмкін.

Жеке еңбекақы өндірілген өнім көлеміне байланысты. Еңбекақының бұл түрі еңбек процесін ынталандырады, өйткені қызметкер өз қызметіне өте қызығушылық танытады, ол мүмкіндігінше көп өнім шығаруға тырысады[2].

Бұл жағдайда бәрі оның кәсіби және еңбек қасиеттері мен еңбекқорлығына байланысты.

Ел ішіндегі еңбекақы үнемі реформалануы керек. Ол кем дегенде жұмысшының минималды қажеттіліктерін қанағаттандыруы керек және қазіргі уақытта белгіленген баға деңгейіне сәйкес келуі керек. Мемлекеттің мұндай әрекеттері халықтың экономикалық әл-ауқатын сақтауға және оның жұмысқа деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері

Қызметкерлерге еңбекақы төлеуді ұйымдастыру бойынша жүргізілген зерттеулердің нәтижелері бірнеше маңызды бағыттарды қамтиды. Бұл нәтижелер ұйымның еңбекақы саясатын, жүйесін және қызметкерлердің мотивациясын жақсарту үшін ұсыныстар береді.

1. Еңбекақы деңгейі

Салалық салыстыру: Зерттеу барысында ұйымның еңбекақы деңгейі нарықтағы орташа көрсеткіштен төмен немесе жоғары екендігі анықталды. Көп жағдайда бәсекелес ұйымдармен салыстырғанда, еңбекақы деңгейі төмен болып шықты, бұл қызметкерлердің ұйымнан кетуіне әсер етті.

2. Қызметкерлердің пікірлері

Сауалнама нәтижелері: Қызметкерлердің 75%-ы еңбекақының мөлшері мен әділдігі туралы алаңдаушылық білдірді. Олардың 60%-ы бонустар мен қосымша төлемдердің жеткіліксіздігін атап өтті.

Мотивация: Еңбекақының мөлшері мен тұрақтылығы қызметкерлердің мотивациясына тікелей әсер етеді. Анықталғандай, әділ жүйе қызметкерлердің жұмысқа деген ынтасын 30%-ға арттырады[3].

3. Еңбекақы жүйесінің құрылымы

Бонустар мен сыйақылар: Зерттеу барысында ұйымдағы еңбекақы жүйесінде бонустар мен сыйақылардың жеткіліксіз екендігі анықталды. Қызметкерлердің 70%-ы нәтижеге негізделген сыйақыларды көбірек қалайды.

Икемділік: Еңбекақы жүйесінің икемділігі мен әртүрлілігі қызметкерлердің қажеттіліктеріне сай келмейді, бұл ұйымның жалпы өнімділігіне теріс әсер етеді.

4. Заңнамалық талаптар

Сәйкестік: Ұйымның еңбекақы жүйесі Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына толық сәйкес келеді, бірақ кейбір аспектілер (мысалы, жалақының минималды мөлшері) тек формальды түрде ғана сақталуда.

5. Тиімділік пен өнімділік

Өнімділік: Еңбекақы жүйесінің тиімділігі мен өнімділік арасында тікелей байланыс бар. Талдау нәтижелері бойынша, еңбекақысы жоғары қызметкерлердің өнімділігі 20%-ға артық екендігі анықталды.

6. Ұсыныстар

Еңбекақыны қайта қарау: Нарықтық жағдайларға сәйкес еңбекақы деңгейін көтеру.

Мотивация жүйесін жетілдіру: Бонустар мен сыйақыларды енгізу, қызметкерлердің еңбек нәтижелеріне негізделген төлемдер жүйесін дамыту.

Тренингтер мен семинарлар: Қызметкерлерді оқыту және дамыту үшін қосымша инвестициялар жасау.

Жалпы, зерттеу нәтижелері қызметкерлерге еңбекақы төлеуді ұйымдастыруда маңызды өзгерістер енгізудің қажеттілігін көрсетеді. Ұйымның еңбекақы жүйесін жаңарту арқылы қызметкерлердің мотивациясын арттырып, өнімділікті жақсарту мүмкіндігі бар.

Қорытынды

Қорытындылай келе, қызметкерлерге еңбекақы төлеуді ұйымдастыру — кез келген ұйымның тиімділігін арттырудың, бәсекеге қабілеттілігін сақтау мен қызметкерлердің моральдық-психологиялық жағдайын нығайтудың маңызды аспектісі.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, әділ және ашық еңбекақы жүйесі қызметкерлердің мотивациясына, жұмысқа деген адалдығына және жалпы өнімділікке тікелей әсер етеді.

Еңбекақы деңгейінің нарықтық стандарттарға сәйкес келмеуі, бонустар мен сыйақылардың жетіспеушілігі, сондай-ақ қызметкерлердің пікірлерін ескермеу — ұйымның кадрлық тұрақтылығына теріс ықпал етеді.

Сонымен қатар, заңнамалық талаптардың сақталуы мен еңбек шарттарының ашықтығы қызметкерлердің сенімін нығайтады.

Зерттеу барысында ұсынылған шаралар мен өзгерістер (еңбекақыны қайта қарау, мотивация жүйесін жетілдіру, қызметкерлерді дамыту) ұйымның тиімділігін арттыруға, бәсекелестік артықшылықтар алуға және қызметкерлердің адалдығын қамтамасыз етуге ықпал етеді[4].

Осылайша, қызметкерлерге еңбекақы төлеуді ұйымдастыру мәселесіне стратегиялық түрде қарау, заманауи әдістер мен құралдарды енгізу арқылы ұйымның жалпы дамуында маңызды рөл атқаратынын атап өту қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Armstrong, M. (2017). *Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice*. London: Kogan Page.

2 Dessler, G. (2015). *Human Resource Management*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.

3 Noe, R. A., Hollenbeck, J. R., Gerhart, B., & Wright, P. M. (2017). *Fundamentals of Human Resource Management*. New York: McGraw-Hill Education.

4 Milkovich, G. T., Newman, J. M., & Gerhart, B. (2018). *Compensation*. New York: McGraw-Hill Education.

Cost optimization and improvement of the efficiency of cadastral works

Түйіндеме. Бұл мақала кадастрлық жұмыстарды қаржыландыру мәселелерін және олардың даму жүйесі контекстіндегі тиімділігін зерттейді. Авторлар кадастрлық жұмыстарды қаржыландырудың әртүрлі тәсілдерін талдайды, олардың кадастрлық есеп пен жылжымайтын мүлікті бағалау процестерінің нәтижелілігіне әсерін бағалайды. Девелопмент жүйесі шеңберінде шығыстарды оңтайландыру және кадастрлық жұмыстардың тиімділігін арттыру мәселелеріне ерекше назар аударылады. Мақалада сонымен қатар кадастрлық жұмыс саласындағы қаржылық стратегияларды сәтті жүзеге асырудың практикалық мысалдары қарастырылады.

Аннотация. Данная статья исследует вопросы финансирования кадастровых работ и их эффективности в контексте системы девелопмента. Авторы анализируют различные подходы к финансированию кадастровых работ, оценивают их влияние на результативность процессов кадастрового учета и оценки недвижимости. Особое внимание уделяется вопросам оптимизации расходов и повышению эффективности кадастровых работ в рамках системы девелопмента. В статье также рассматриваются практические примеры успешной реализации финансовых стратегий в сфере кадастровых работ.

Abstract. This article explores the issues of financing cadastral works and their effectiveness in the context of the development system. The authors analyze various approaches to financing cadastral works, assess their impact on the effectiveness of cadastral accounting and real estate valuation processes. Special attention is paid to the issues of cost optimization and improving the efficiency of cadastral works within the framework of the development system. The article also discusses practical examples of successful implementation of financial strategies in the field of cadastral works.

Түйінді сөздер: кадастрлық жұмыстар, шығыстар, девелопмент, қаржыландыру, кадастрлық инженер.

Ключевые слова: кадастровые работы, расходы, девелопмент, финансирование, кадастровый инженер.

Keywords: cadastral works, expenses, development, financing, cadastral engineer.

Introduction

Cadastral works are a set of measures aimed at creating and maintaining cadastral data on land plots, real estate objects and rights to them. These works include defining the boundaries of land plots, accounting and valuation of real estate, registration of property rights and other actions necessary to ensure transparency and legality of the turnover of land and real estate. The financing of cadastral works plays a key role in ensuring the effective functioning of the real estate cadastre and registration system. Without sufficient funding, it is impossible to ensure the relevance and reliability of cadastral data, which can lead to errors in land and real estate transactions, disputes over property rights and other negative

consequences. Therefore, Governments and private investors should allocate sufficient funds for cadastral works [1].

Materials and methods. Cadastral works have a direct connection with the development system, since accurate and up-to-date cadastral data are the basis for urban development, infrastructure construction, territorial planning and other aspects of development. Thanks to high-quality cadastral data, investors can make informed decisions about investing in the construction of real estate, and the state can effectively manage land resources and ensure sustainable urban development (Figure 1).

Figure 1. Defining the boundaries of a land plot

Research results and their discussion. Cadastral works play an important role in ensuring transparency and efficiency of land and real estate turnover. Appropriate financing is required to ensure the completion of these works. There are several methods of financing cadastral works, including public financing, private financing, mixed models and international.

Table 1. Types of financing of cadastral works in Russia

Type of financing	Description
State-owned	The main source of financing for cadastral works in most countries. The State allocates funds for cadastral works, updating of cadastral data, training of specialists and development of cadastral infrastructure.
Private	Private companies or individuals can finance cadastral works for their own needs or in cooperation with government agencies. Private financing can be used to speed up processes and improve the quality of cadastral work.
Mixed	A combination of public and private financing. This approach makes it possible to combine the resources of various parties to achieve common goals in the field of cadastral works. Mixed financing can be particularly effective in urban planning and urban infrastructure

	development.
International	Some cadastral projects may be funded by international organizations such as the World Bank, the European Union and others. International financing can be directed to the development of the cadastral system in countries with insufficient resources for cadastral work.

Cadastral works play a key role in the development system, influencing investment attractiveness, real estate management and improving the efficiency of construction and urban development. These works ensure transparency and order in the turnover of land and real estate, which is the basis for the successful implementation of investment projects, property management and urban infrastructure development [2].

Cadastral works have a direct impact on the investment attractiveness of the territory. Accurate and timely cadastre data allow investors to assess the potential of land plots, determine ownership rights, conduct risk analysis and make informed investment decisions. Thanks to cadastral data, investors can confidently invest in the construction of real estate, knowing that their rights will be protected and legitimate.

Cadastral works contribute to improving the management of real estate and land resources. Registration of property rights, determination of land boundaries, registration of real estate objects – all this allows you to effectively manage property, carry out land planning, control land use and prevent conflicts. Cadastral data are the basis for the development of urban planning plans, urban development strategies and the implementation of landscaping projects. Cadastral works contribute to improving the efficiency of construction and urban development. Accurate cadastre data makes it possible to optimize construction planning, prevent conflicts of interest, accelerate the process of obtaining construction permits and reduce time and financial costs. Thanks to cadastral works, cities can effectively use their land resources, create comfortable living and working conditions for citizens, attract investments and develop sustainably [3].

In general, cadastral works play an important role in the development system, having a positive impact on investment attractiveness, property management and construction efficiency. Proper cadastral work contributes to the sustainable development of territories, the creation of a favorable investment environment and improving the quality of life of citizens.

In Russia and the Republic of Bashkortostan, there is a model of state financing of cadastral works, which is based on the allocation of budgetary funds for updating cadastral data and developing a cadastral accounting system. State financing makes it possible to ensure the availability and relevance of cadastral information for citizens, businesses and authorities, which contributes to improving the efficiency of land and real estate management.

The construction industry often uses a private partnership model to finance cadastral work. Developers, investors and developers can cooperate with private

companies specializing in cadastral services to carry out the necessary measurements, paperwork and registration of property rights. Private partnership makes it possible to speed up the processes of obtaining cadastral information, reduce the cost of work and improve the quality of services provided [4].

In urban planning in Russia, a mixed model of financing cadastral works is often used, which combines public and private resources. City authorities can allocate budgetary funds for updating cadastral data and developing urban development plans, as well as attract private investors to finance specific landscaping projects. This model makes it possible to effectively use resources and achieve urban development goals [5].

These examples of successful implementation of financial strategies in the field of cadastral works demonstrate the variety of financing approaches that can be applied in various fields and regions. Each model has its advantages and contributes to improving the quality of cadastral services and improving the efficiency of real estate and land management.

Conclusion. The analysis revealed that public financing plays a key role in ensuring the availability and relevance of cadastral information for various sectors of society. However, private partnerships also have their place in the financing of cadastral works, especially in the construction industry, where cooperation with private companies can significantly speed up processes and improve the quality of services.

A mixed financing model combining public and private resources shows effectiveness in urban planning, where the joint participation of various parties contributes to the achievement of urban development goals.

In general, it can be concluded that there is a need for a versatile approach to financing cadastral works, taking into account the specifics of the industry and the needs of various participants. Public and private financing should complement each other in order to ensure the efficiency and quality of cadastral work, as well as contribute to the development of the real estate development and management system.

Thus, it is important to strive for a balanced approach to the financing of cadastral works, which takes into account the needs of all stakeholders and contributes to the improvement of the cadastral accounting system and the development of urban infrastructure.

Bibliographic list

1 Kutliyarov, A.N. Territorial planning of the use and protection of land resources in the Russian Federation / A.N. Kutliyarov, D.N. Kutliyarov, L.R. Zagitova, E.T. Khaidarshina // Land management, cadastre and land monitoring. 2023. No. 1. pp. 20-26.

2 Yakupova, G.F. Environmental forecasting and planning as a management function / G.F. Yakupova, D.N. Kutliyarov, A.N. Kutliyarov // In the collection: Science of the young – innovative development of agriculture. materials

of the XI National Scientific and Practical Conference of Young Scientists. Bashkir State Agrarian University. 2018. pp. 252-257.

3 Land Code of the Russian Federation No. 136-FZ dated 10/25/2001 (as amended on 04/03/2023) Article 77.

4 Varlamov, A. A. Land cadastre: In 6 volumes. 1 Theoretical foundations of the state land cadastre [Text]: textbook / A. A. Varlamov. – M.: KolosS, 2003. — 383 p.: ill.

5 Varlamov, A. A. Land cadastre: In 6 volumes. 5. Land valuation and other real estate [Text] : textbook / A. A. Varlamov, A.V. Sevostyanov. – M.: KolosS, 2006. – 265 p.

ҒТАМР: 06.71.33

**Б.Н. Тлеулина, «Экономика және менеджмент» кафедрасының
2 курс магистранті¹**

**¹Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
030000, Ақтөбе, Қазақстан**

Ақтөбе облысының экономикасындағы полиграфияның рөлі және оның басқа салаларға әсері

Түйіндеме. Бұл мақала Ақтөбе облысының экономикасындағы полиграфия саласының маңыздылығын зерттеуге арналған. Онда полиграфияның жарнама, білім беру, сауда және өнеркәсіп салаларына тигізетін әсері қарастырылады. Сонымен қатар, салааралық байланыстар мен саланы дамыту перспективалары талданады.

Аннотация. Статья посвящена исследованию значимости полиграфической отрасли в экономике Актыбинской области. Рассматривается влияние полиграфии на рекламу, образование, торговлю и промышленность. Также анализируются межотраслевые связи и перспективы развития отрасли.

Abstract. This article explores the significance of the printing industry in the economy of the Aktobe region. It examines the impact of printing on advertising, education, trade, and industry. Intersectoral connections and development prospects of the sector are also analyzed.

Түйін сөздер: Полиграфия, Ақтөбе облысы, экономика, инновация, салааралық байланыс, кітаптар, журналдар, жарнама материалдары, қаптамалар, цифрлық баспа, автоматтандырылған технологиялар, баннерлер, буклеттер, каталогтар, брендтік материалдар.

Ключевые слова: Полиграфия, Актыбинская область, экономика, инновации, межотраслевые связи, книги, журналы, рекламные материалы, упаковка, цифровая печать, автоматизированные технологии, баннеры, буклеты, каталоги, брендовые материалы.

Keywords: Printing, Aktobe region, economy, innovation, intersectoral connection, books, magazines, promotional materials, packaging, digital printing, automated technologies, banners, booklets, catalogs, brand materials.

Кіріспе

Ақтөбе облысының экономикасындағы полиграфия саласының рөлі мен оның басқа салаларға ықпалы – аймақтық дамудың маңызды

бағыттарының бірі. Полиграфия тек баспа өнімдерін өндірумен ғана шектелмейді, ол жарнама, білім беру, сауда, өнеркәсіп және басқа да салалармен өзара әрекеттесе отырып, олардың тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Мұндай салааралық байланыстарды талдау және полиграфияның экономикаға қосатын үлесін анықтау – ғылыми және практикалық тұрғыдан өзекті [1].

Бұл мақаланың мақсаты – Ақтөбе облысының экономикасындағы полиграфия саласының орнын, рөлін және басқа салаларға тигізетін әсерін кешенді түрде талдау. Сонымен қатар, мақала саланың даму үрдістерін, оның аймақ экономикасына тигізетін ықпалын, салааралық өзара байланысты жүйелеуді көздейді. Полиграфияның жаңа технологиялық мүмкіндіктері мен экономикалық әлеуетін ескере отырып, аймақтық даму үшін оның маңыздылығы көрсетіледі.

Бүгінгі таңда цифрландыру мен инновациялық технологиялар экономиканың барлық салаларына елеулі ықпал етуде. Полиграфия саласы да бұл өзгерістерден тыс қалмай, заман талабына сай дамуда. Ақтөбе облысы – Қазақстанның экономикалық және өнеркәсіптік тұрғыдан маңызды аймақтарының бірі, бірақ осы өңірдегі полиграфия саласының қазіргі жағдайы, оның басқа салалармен байланысы және даму перспективалары аз зерттелген. Полиграфияның аймақтық экономикаға ықпалын анықтау арқылы осы саладағы инвестициялық мүмкіндіктер мен мемлекеттік қолдаудың жаңа тәсілдерін ұсынуға болады. Бұл зерттеу экономиканың маңызды салаларына жаңа серпін беру үшін аса маңызды.

Полиграфия саласының жалпы мәселелері Қазақстанда кеңінен зерттелгенімен, Ақтөбе облысына бағытталған кешенді зерттеулер өте аз. Полиграфияның салааралық байланыстарын және аймақтық экономикадағы рөлін ашатын жүйелі талдаулардың жоқтығы бұл тақырыптың өзектілігін арттырады. Бұл мақала әлемдік және отандық тәжірибеге сүйене отырып, Ақтөбе облысының полиграфия индустриясының қазіргі жағдайы мен даму мүмкіндіктерін терең зерттеуді және талдауды қамтамасыз етеді.

Зерттеу нысаны мен әдістемесі

Зерттеудің негізгі объектісі – Ақтөбе облысындағы полиграфия саласы. Бұл сала аймақ экономикасының маңызды элементі болып табылады және өз өнімдері арқылы жарнама, білім беру, сауда және өнеркәсіп секілді басқа салалармен тығыз байланыс орнатады. Зерттеу полиграфия саласының экономикалық үлесін, салааралық ықпалын және даму мүмкіндіктерін кешенді түрде талдауға бағытталған. Бұл мақсатқа жету үшін әртүрлі әдістер қолданылды. Біріншіден, салааралық байланыстарды талдау үшін статистикалық әдістер пайдаланылды. Бұл әдістер полиграфияның аймақтық жалпы өнімдегі үлесін анықтап, оның басқа салалармен экономикалық өзара байланысын сандық тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді. Екіншіден, нарықтық деректерді жинау және талдау әдісі арқылы полиграфия өнімдеріне деген сұраныс пен ұсыныс зерттелді, сонымен қатар аймақтағы негізгі ойыншылар мен олардың нарықтағы үлесі анықталды. Үшіншіден,

салыстырмалы сараптама әдісі қолданылды, бұл Ақтөбе облысындағы полиграфияның басқа аймақтардағы ұқсас салалармен салыстырмалы талдауын жүргізуге және шетелдік пен отандық тәжірибені салыстыру арқылы даму үрдістерін анықтауға мүмкіндік берді.

Полиграфия – ақпаратты баспа құралдары арқылы тарату өнеркәсібі. Бұл сала мыңдаған жылдар бойы дамып, қазіргі заманғы жоғары технологиялық өндіріс деңгейіне жетті. Оның негізгі функциялары – кітаптар, журналдар, жарнама материалдары, қаптамалар және басқа да баспа өнімдерін шығару. Қазақстандағы полиграфия саласы қазіргі таңда қарқынды дамуда, цифрлық баспа және автоматтандырылған технологиялар кеңінен енгізілуде [2]. Алайда сала белгілі бір шектеулермен де бетпе-бет келуде: бұл аймақтық дисбаланс (ірі қалаларда шоғырлану), техникалық жабдықталудың әркелкілігі және шағын және орта кәсіпорындардың нарықтағы үлесінің аздығы. Ақтөбе облысы полиграфия саласы үшін ерекше маңызға ие. Өңірде өндірістік және сауда құрылымдарының сұранысы жоғары болғандықтан, полиграфия өнімдері жергілікті кәсіпорындардың қажеттіліктерін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады [3]. Сонымен қатар, бұл сала өңірдегі экономикалық және әлеуметтік байланыстарды нығайтуға үлес қосып, оның дамуы аймақ экономикасын тұрақтандыруға және әртараптандыруға ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелері

2024 жылға қарай Ақтөбеде 130-ға жуық баспа ұйымдары жұмыс істейді [6], оның ішінде жедел полиграфия, жарнама және әртүрлі баспа қызметтеріне мамандандырылған баспаханалар мен компаниялар, сонымен қатар шағын және орта полиграфия мен баспахананы, сондай-ақ Графика, AbiqA, Litera-a, Nobel, баспа алаңы, баспа, Art style, LifeDecor, Хабар-Сервис мекемелерін атап өтуге болады. "Nobel" баспаханасы – қаладағы белгілі полиграфиялардың бірі (визиткаларды, буклеттерді, журналдарды, күнтізбелерді басып шығару, сондай-ақ гравюра мен кәдесый өнімдерін басып шығару). Жедел полиграфия орталығы – жедел басып шығару, сыртқы жарнаманы орнату қызметтерін жасайды. Ақтөбе қаласындағы көше бойындағы билбордтарды жасаумен Billboard жарнама агенттігі айналысады.

Полиграфия саласы Ақтөбе облысының экономикасының ажырамас бөлігі болып табылады, оның жарнама, білім беру, сауда және өнеркәсіп салаларына тигізетін ықпалы көпқырлы әрі стратегиялық маңызға ие.

Біріншіден, жарнама индустриясында полиграфия жоғары сапалы баспа өнімдерін ұсыну арқылы бизнестің маркетингтік стратегияларын тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Аймақтағы полиграфия кәсіпорындары жарнамалық баннерлер, буклеттер, каталогтар және брендтік материалдарды шығару арқылы жергілікті кәсіпкерлердің нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға елеулі үлес қосуда. Бұл қызметтер тек ішкі нарықта ғана емес, аймақаралық және халықаралық нарықта да маңызды.

Екіншіден, білім беру саласындағы ықпалы ерекше. Полиграфия оқулықтар, оқу құралдары, әдістемелік материалдар мен көрнекіліктерді

шығару арқылы білім беру процестерін қамтамасыз етеді. Әсіресе, Ақтөбе облысының ауылдық аймақтарындағы білім беру мекемелері үшін полиграфия өнімдерінің қолжетімділігі білім сапасын арттырудың маңызды факторы болып табылады.

Үшіншіден, сауда секторы үшін полиграфияның рөлі сауда айналымын қолдау және дамыту бағытында айқын көрінеді. Тауарларды орау және брендтеу үшін сапалы баспа өнімдері қажет, ал полиграфия кәсіпорындары бұл қажеттілікті қанағаттандырады. Сауда нүктелерінде қолданылатын жарнамалық материалдар, мысалы, жарнамалық буклеттер мен акциялық ұсыныстар туралы ақпараттар, тұтынушылардың назарын аударуға көмектеседі, бұл өз кезегінде сауданың өсуіне ықпал етеді.

Өнеркәсіпке тигізетін әсері де айтарлықтай. Өнеркәсіптік кәсіпорындар үшін техникалық құжаттар, нұсқаулықтар, каталогтар мен есеп беру құжаттарын сапалы басып шығару өндірістік процестердің тиімділігін арттырады. Бұл полиграфияны тек қосалқы қызмет көрсетуші емес, өнеркәсіптің бөлінбес серіктесі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді [4].

Салааралық ынтымақтастықтың экономикалық және әлеуметтік аспектілері ерекше назар аударуды қажет етеді. Полиграфия саласы жұмыс орындарын құру арқылы аймақтың әлеуметтік тұрақтылығын нығайтады, бұл әсіресе шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері үшін маңызды. Сонымен қатар, саланың басқа секторлармен өзара байланысы аймақтық экономикаға синергетикалық әсерін тигізіп, экономикалық тиімділікті арттыруға ықпал етеді. Экономикалық тұрғыдан полиграфия жергілікті бизнестің сұранысын қанағаттандыру арқылы өңірлік экономиканың орнықтылығын қамтамасыз етеді. Әлеуметтік тұрғыдан бұл сала мәдениет пен ақпараттық ағартушылықтың маңызды элементі болып табылады, халықтың ақпаратқа қолжетімділігін арттырып, білімді қоғам қалыптастыруға ықпал етеді.

Ақтөбе облысындағы полиграфия саласының экономикалық үлесі өңірлік жалпы өнімнің маңызды компоненті болып табылады. Ақтөбе облысындағы полиграфия саласының экономикалық үлесі жеке метрика ретінде ашық көздерде жарияланбайды. Алайда, облыстың жалпы аймақтық өнімі (ЖӨӨ) және әртүрлі салалардың рөлі туралы жалпы мәліметтер бар. 2024 жылдың бірінші жартыжылдығында ЖӨӨ жалпы көлемі 2,29 трлн теңгені құрады, 2023 жылмен салыстырғанда 7,8% - ға өсті. ЖӨӨ құрылымында тауарлар өндірісі 44,8%, ал қызметтер — 55,2% алады. Полиграфия саласы шағын және орта бизнестің (ШОБ) құрамына кіреді, ол аймақтың ЖӨӨ-нің 23,8% құрайды [7]. Саланың басқа секторлармен өзара байланысы жүйелі экономикалық құрылымның қалыптасуына және аймақтың экономикалық әлеуетін тиімді пайдалануға ықпал етеді. Полиграфияның өнімдері жарнама, сауда, білім беру және өнеркәсіп секілді әртүрлі секторларда жоғары сұранысқа ие. Бұл салааралық байланыс аймақтық экономиканың тұрақты дамуына, инновацияларды енгізуге және экономикалық тиімділікті арттыруға қолайлы жағдай жасайды [5].

Кесте 1 – Полиграфияның салааралық байланысы және әсері

Сектор	Полиграфияның ықпалы	Экономикалық әсері	Әлеуметтік әсері
Жарнама	Жоғары сапалы жарнамалық материалдарды (баннерлер, буклеттер, каталогтар) өндіру.	Маркетингтік шығындарды оңтайландыру, нарықтағы бәсекеге қабілеттілікті арттыру.	Жарнамалық ақпараттың қолжетімділігін арттыру.
Білім беру	Оқулықтар, оқу құралдары және көрнекі материалдарды шығару.	Оқу материалдарының қолжетімділігін арттыру арқылы адами капиталдың сапасын жақсарту.	Білім сапасын жақсарту, жастардың білімге қолжетімділігін қамтамасыз ету.
Сауда	Қаптамалар мен брендтік материалдарды шығару, жарнамалық өнімдер дайындау.	Сауда айналымын ұлғайту, тауарлар мен қызметтердің тұтынушыларға жетуін жеделдету.	Сауданы дамыту арқылы тұтынушыларға ыңғайлы жағдай жасау.
Өнеркәсіп	Техникалық құжаттар, нұсқаулықтар және өндірістік есептерді сапалы басып шығару.	Өндірістік тиімділікті арттыру, өнімнің бәсекеге қабілеттілігін көтеру.	Жұмыс тиімділігін арттыру және жаңа технологияларды енгізу.

Технологиялық жағынан Ақтөбе облысындағы полиграфиялық кәсіпорындар негізінен офсеттік және цифрлық басып шығару сияқты дәстүрлі басып шығару әдістерін пайдаланады, бұл жалпы республикалық деңгейге сәйкес келеді. Алайда, дамыған елдерде инновациялық технологиялар, соның ішінде 3D басып шығару және экологиялық таза материалдар белсенді қолданылады. Жарнама – аймақ үшін маңызды болып қала береді. Халықаралық тәжірибеде полиграфияның үлкен үлесі орауыш өнімдерімен және арнайы басып шығарумен байланысты, бұл жергілікті бизнестің дамуына әсер етеді. Полиграфияның Ақтөбе облысының экономикасына қосқан үлесі әлі де шамалы, ал индустрияландыру жоғары

елдерде полиграфия саласы бөлшек сауда және логистика сияқты экономиканың басқа секторларын қолдауда маңызды рөл атқарады.

Ақтөбе облысындағы негізгі проблема – білікті кадрлардың жетіспеушілігі, бұл Қазақстанның көптеген өңірлеріне де тән. Халықаралық тәжірибеде персоналды оқытуға және процестерді автоматтандыруды енгізуге көп көңіл бөледі.

Германия дуальды оқыту бағдарламаларын қамтитын күшті кәсіптік білім беру жүйесімен танымал, мұнда студенттер полиграфиялық кәсіпорындардағы жұмысты колледждердегі оқытумен біріктіреді. Сандық басып шығаруға, процестерді автоматтандыруға және сапаны басқаруға баса назар аударылады.

Жапонияда инновациялық технологияларды енгізуге және жоғары технологиялық жабдықтармен жұмыс істеуге үйретуге баса назар аударылады. Дизайн, полиграфия және орау мамандарын даярлау үшін ішкі оқыту бағдарламалары да, университеттермен ынтымақтастық та қолданылады.

Американдық компаниялар қызметкерлерді оқытуға онлайн курстар, корпоративтік тренингтер және біліктілікті арттыру бағдарламалары арқылы инвестициялайды. Тұрақты және экологиялық өндіріс әдістеріне, сондай-ақ цифрлық басып шығару технологияларына назар аударылады.

Қытайлық кәсіпорындар қызметкерлерді автоматтандырылған басып шығару жүйелерімен және 3D басып шығару сияқты жаңа технологиялармен жұмыс істеуге белсенді түрде үйретеді. Көптеген ірі компаниялардың ішкі оқу орталықтары бар.

Оңтүстік Кореяда қызметкерлерді оқыту бағдарламалары ақпараттық технологиялар мен дәстүрлі басып шығару әдістерін біріктіруге бағытталған. Ел кадрлардың біліктілігін үнемі арттыруды талап ететін зияткерлік баспасөз индустриясын белсенді дамытуда.

Бұл мысалдар жаһандық полиграфия индустриясының өзгерістерге қалай бейімделетінін және қызметкерлерді оқыту арқылы инновацияларды енгізетінін көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келе, полиграфия саласының өңір экономикасына әсері тек экономикалық емес, сонымен бірге әлеуметтік және мәдени даму үшін де маңызды екенін айтуға болады. Бұл оның Ақтөбе облысының экономикалық жүйесіндегі көпқырлы және интеграциялық рөлін айқындайды.

Қорытынды және ұсыныстар

Ақтөбе облысының экономикасында полиграфия саласы маңызды рөл атқарады. Бұл сала тек ақпараттық және жарнамалық қызметтерді қамтамасыз етумен ғана шектелмей, сонымен қатар білім беру, сауда және өнеркәсіп салаларында да үлкен мәнге ие. Полиграфияның өңір экономикасындағы орны тек өнім шығару көлемімен емес, оның басқа салалармен өзара байланысын күшейтіп, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету қабілетімен айқындалады. Зерттеу нәтижелері

көрсеткендей, полиграфия саласы аймақтық жалпы өнімге үлес қосып, өңірдегі шағын және орта бизнесті қолдаудың маңызды элементі ретінде қызмет етеді.

Полиграфияның маңыздылығын ескере отырып, оның дамуы мен тиімділігін арттыру үшін келесі ұсыныстар беріледі:

1. Инновациялық технологияларды енгізу: Полиграфия өндірісін жаңғырту мақсатында заманауи цифрлық және автоматтандырылған технологияларды енгізу қажет. Бұл баспа өнімдерінің сапасын жақсартуға, өндіріс процесін жеделдетуге және өнімнің өзіндік құнын төмендетуге мүмкіндік береді. Цифрлық баспа әдістерін кеңінен қолдану полиграфияны жаһандық нарық талаптарына сәйкестендіреді және экспорттық әлеуетін арттырады.

2. Мемлекеттік қолдау тетіктерін жетілдіру: Полиграфия саласының дамуын мемлекеттік деңгейде ынталандыру мақсатында арнайы бағдарламалар әзірлеу қажет. Оларға субсидиялар, салықтық жеңілдіктер және гранттық қолдау тетіктері кіруі мүмкін. Бұл шаралар жаңа технологияларды енгізуді жеңілдетіп, шағын және орта кәсіпорындарға қаржылық қолдау көрсетеді. Сонымен қатар, мемлекеттік тапсырыстардың бір бөлігін жергілікті полиграфиялық кәсіпорындарға беру арқылы ішкі нарықтың дамуын қамтамасыз ету маңызды.

3. Салааралық байланыстарды нығайту: Полиграфияның жарнама, білім беру, сауда және өнеркәсіп сияқты басқа салалармен өзара байланысын тереңдету қажет. Бұл бағытта полиграфия кәсіпорындары үшін серіктестік алаңдарын ұйымдастыру және салааралық ынтымақтастықты дамыту шараларын қолға алу маңызды. Әсіресе, білім беру саласына арналған арнайы баспа өнімдерін шығару, сауда нүктелеріне арналған қаптамалар дайындау және өнеркәсіпке арналған техникалық құжаттаманы басып шығару саланың тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Полиграфияның дамуы Ақтөбе облысының экономикалық әлеуетін арттыруға, аймақтың әртараптандырылған экономикасын нығайтуға және жаңа жұмыс орындарын құруға айтарлықтай үлес қосады. Бұл ұсыныстарды жүзеге асыру арқылы өңірдің полиграфия саласы тұрақты даму жолына түсіп, аймақ экономикасында өзінің маңызды рөлін одан әрі нығайтады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Ахметов Қ. Өңірлік экономиканы әртараптандыру: инновация және технологиялар. – Алматы: Қаржы баспасы, 2020. – 256 б.

2 Ибраев Б. Қазақстандағы полиграфия саласының заманауи үрдістері // Қазақстан экономикасы журналы. – 2021. – №3. – 45-50 б.

3 Жұмабекова С. Аймақтық өндіріс салаларын цифрландыру мүмкіндіктері. – Астана: Экономика және қоғам, 2019. – 312 б.

4 Серіков А. Салааралық ынтымақтастықтың экономикалық тиімділігі // Ғылыми зерттеулер журналы. – 2020. – №2. – 78-85 б.

5 Ақтөбе облысының 2022 жылғы әлеуметтік-экономикалық даму статистикасы. – Ақтөбе: Статистика департаменті, 2023. – 150 б.

6 Қалалық портал Ақтөбе, https://aktobe.city/#google_vignette

7 Ұлттық статистика бюросы <https://stat.gov.kz/region/aktobe/>

ҒТАМР 06.71.33

Қ. Мұратұлы, «Экономика және менеджмент» кафедрасының
2 курс магистранты¹

Б.Б. Дүйсенбаева, э.ғ.к., «Экономика және менеджмент»
кафедрасының доценті¹

¹Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
030000, Ақтөбе, Қазақстан

Қазақстандағы тұрғын үй қолжетімділігін арттырудағы инновациялық бағыттар

Түйіндеме.Мақалада Қазақстандағы тұрғын үй құрылыс жинақ жүйесі мен «Отбасы банк» АҚ қызметі талданады. Германияның Bausparkasse моделіне негізделген бұл жүйе азаматтарға ұзақ мерзімді жинақ арқылы қолжетімді несие ұсынуды көздейді. Инновациялар ретінде цифрландыру, экожүйелерді дамыту және жасанды интеллект қолдану қарастырылады.

Аннотация.В статье анализируется система жилищных строительных сбережений в Казахстане и деятельность АО «Отбасы банк». Основанная на немецкой модели Bausparkasse, эта система предусматривает предоставление гражданам доступных кредитов через долгосрочные накопления. В качестве инноваций рассматриваются цифровизация, развитие экосистем и использование искусственного интеллекта.

Abstract. The article analyzes the housing construction savings system in Kazakhstan and the activities of JSC "Otbasy Bank." Based on the German Bausparkasse model, this system aims to provide citizens with affordable loans through long-term savings. Innovations such as digitalization, ecosystem development, and the use of artificial intelligence are considered.

Түйін сөздер: Инновациялар, банк ісі, тұрғын үй, тұрғын үй құрылыс жинақ жүйесі, Bausparkasse, Отбасы банк, Германия, Қазақстан, цифрландыру, мемлекеттік қолдау, кибер қауіпсіздік, несие, ипотека, жасанды интеллект, қаржылық технологиялар.

Ключевые слова: Инновации, банковское дело, жилье, система жилищных строительных сбережений, Bausparkasse, Отбасы банк, Германия, Казахстан, цифровизация, государственная поддержка, кибербезопасность, кредит, ипотека, искусственный интеллект, финансовые технологии.

Keywords: Innovations, banking, housing, housing construction savings system, Bausparkasse, Otbasy Bank, Germany, Kazakhstan, digitalization, government support, cybersecurity, credit, mortgage, artificial intelligence, financial technologies.

Кіріспе

Қазақстандағы тұрғын үй мәселесі елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Тұрғын үйге қолжетімділік халықтың өмір сүру сапасына тікелей әсер ететіні

белгілі.Қазақстанға Германияның Вауспаркассе моделіне негізделген тұрғын үй құрылыс жинақ жүйесінің (ТҚЖЖ) енгізілуі, осы мәселені шешудің тиімді жолдарының бірі ретінде қарастырылады. Бұл жүйе азаматтарға ұзақ мерзімді жинақтау арқылы төмен пайыздық мөлшерлеменен ипотекалық несиені алуға мүмкіндік береді, сонымен қатар мемлекеттік қолдау шараларын қамтиды.

Вауспаркассе моделі алғаш рет Германияда табысты қолданылып, тұрғын үй алуы жеңілдету және жинақтауды ынталандыру бойынша кең ауқымды тәжірибе жинақтады. Бұл тәжірибе Қазақстанға бейімделіп, азаматтардың тұрғын үйге қолжетімділігін арттыру үшін жаңа мүмкіндіктер ұсынады. «Отбасы банк» АҚ қазіргі уақытта осы жүйенің негізгі операторы, тұрғындарға қаржылық жоспарлауда, жинақтауда және тұрғын үй мәселелерін шешуде көмек көрсету мақсатында қызмет атқарады.

Мақалада Қазақстандағы тұрғын үй құрылыс жинақ жүйесінің инновациялық аспектілері, оның ішінде цифрландыру, платформалық шешімдер, жасанды интеллект арқылы жекелендірілген ұсыныстар және киберқауіпсіздік мәселелері қарастырылатын болады. Германияның банк жүйесіндегі тәжірибесін талдау арқылы, «Отбасы банк» АҚ-на арналған жаңа стратегияларды ұсыну, тұрғын үй алуы тиімдірек ету жолдарына назар аударамыз.

Зерттеу нысаны мен әдістемесі

Бұл зерттеу Қазақстандағы тұрғын үй құрылыс жинақ жүйесі мен «Отбасы банк» АҚ қызметін зерттеуге арналған. Зерттеу барысында Германияның Вауспаркассе моделінің Қазақстанға бейімделуі, оның тиімділігі, инновациялық аспектілері және «Отбасы банк» АҚ-ның осы модельді қолдану мүмкіндіктері қарастырылады.

Зерттеудің әдістемесі салыстырмалы талдау жүргізуге негізделген. Германия банктерінде қолданылатын негізгі инновациялық әдістер зерттеліп, олардың Қазақстанда бейімделу мүмкіндігі қарастырылды. Зерттеу деректері банктердің есептерінен, қаржы нарықтарын зерттеулерден және қаржылық технологияларға арналған аналитикалық шолулардан алынды. Атап айтқанда, зерттеуге цифрлық технологияларды енгізу, платформалық қызметтерді дамыту, жасанды интеллектті қолдану және киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету сияқты бағыттар кіреді.

Зерттеу нәтижелері

Қазақстандағы үй алу жүйесі Германияның Вауспаркассе моделіне негізделген және ол Қазақстанға 2003 жылы енгізілген.

Сол жылы «Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» (қазіргі «Отбасы банк» АҚ) құрылып, осы модель бойынша жұмыс істей бастады. Бұл жүйе азаматтарға алдын ала жинақтап, кейіннен төмен пайыздық мөлшерлеменен несиені алуға мүмкіндік береді. Модельдің мақсаты — тұрғын үй алу процесін қолжетімді ету, ұзақ мерзімді жинақтауды ынталандыру, және мемлекет тарапынан қолдау көрсету[1].

Мұндай модель алғаш рет Германияда табысты қолданылып, кейіннен Қазақстанға бейімделді. Бұл жүйе Қазақстанда тұрғын үй мәселесін шешуге бағытталған мемлекеттік бағдарламалардың маңызды бөлігіне айналды.

Германияда Bausparkasse моделін қолданатын негізгі банктерге Schwäbisch Hall, Wüstenrot Bausparkasse, BHW Bausparkasse, және LBS (Landesbausparkassen) жатады. Бұл банктерден ішінде беделді банк Schwäbisch Hall бұл банк өз қызметін 1931 жылдан бері жүзеге асырып келеді. Schwäbisch Hall статистикасын Қазақстандық «Отбасы банк» АҚ-мен салыстырсақ:

Диаграмма 1 : Schwäbisch Hall қаржылық көрсеткіштері (млрд.евро)[2].

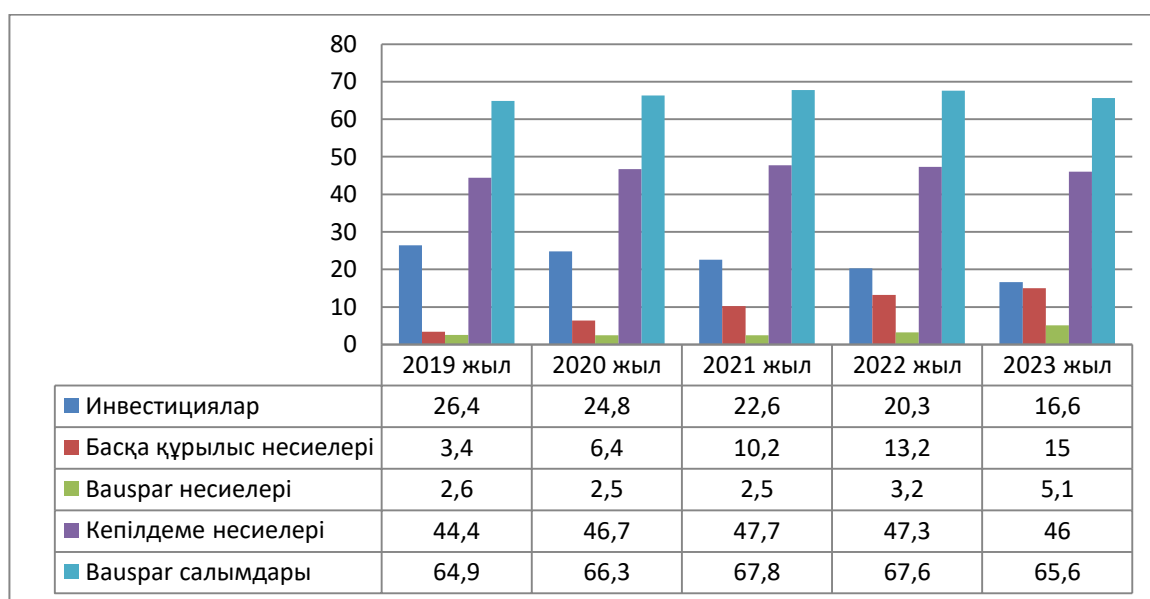
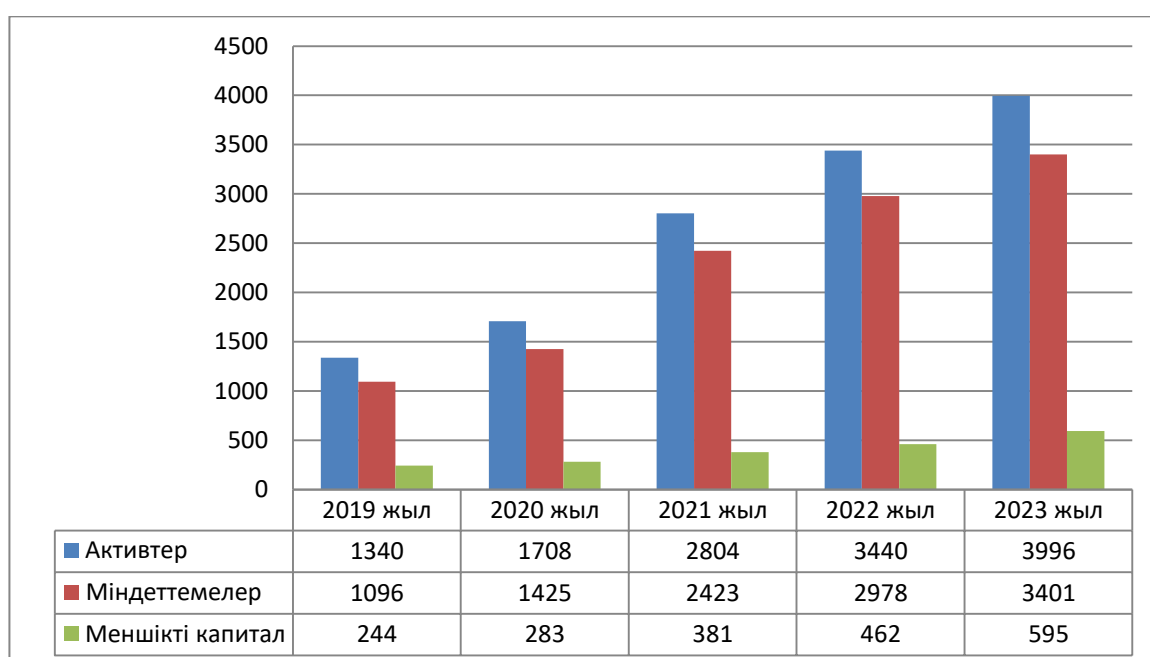

Диаграмма 2: «Отбасы банк» АҚ қаржылық көрсеткіштері (млрд.тг) [3].

Екі банк арасындағы салыстырмалы талдауды жасау үшін диаграмма 1 және 2 де берілген ақпараттарды қарастырайық: «Отбасы банк» АҚ 2019-2023 жылдардағы көрсеткіштері: Активтері: 2019 жылы 1,340 млрд теңге болса, 2023 жылы 3,996 млрд теңгеге дейін өсті.

Бұл кезеңдегі активтердің тұрақты өсуі байқалады. Міндеттемелер: 2019 жылы 1,096 млрд теңгеден 2023 жылы 3,401 млрд теңгеге дейін өскен, бұл қаржы институтының қаржылық құрылымының нығайғанын көрсетеді. Меншікті капитал: 2019 жылы 244 млрд теңге болса, 2023 жылы 595 млрд теңгеге жетті. Меншікті капиталдың өсуі банктің қаржылық тұрақтылығын және даму динамикасын көрсетеді.

Schwäbisch Hall (2023 жылғы деректер бойынша): Активтер: Vauspark несиелері: 2019 жылы 44.4 млрд евро болса, 2023 жылы 46.0 млрд евро. Кепілдік несиелері: 2019 жылы 2.6 млрд евро, 2023 жылы 5.1 млрд евроға дейін өскен. Басқа құрылыс несиелері: 2019 жылы 3.4 млрд евро, 2023 жылы 15.0 млрд евроға жеткен. Инвестициялар: 2019 жылы 26.4 млрд евро болса, 2023 жылы 16.6 млрд евроға төмендеген. Міндеттемелер: Негізгі міндеттеме ретінде Vauspark депозиттері көрінеді. Бұл көрсеткіш 2019 жылы 64.9 млрд евро болса, 2023 жылы 65.6 млрд евроға дейін өзгерген.

Салыстырмалы талдау:

1. Өсу қарқыны: «Отбасы банк» АҚ соңғы жылдары қарқынды өсім көрсетіп, активтерін екі есеге жуық арттырған. Schwäbisch Hall банкінде активтер аздап тұрақты болып, кейбір инвестициялық активтер азаю тенденциясын көрсеткен.

2. Меншікті капитал және міндеттемелер:

«Отбасы банк» АҚ меншікті капиталын біртіндеп арттырып отырған, бұл оның қаржылық тұрақтылығын көрсетеді. Schwäbisch Hall-да негізгі міндеттемелер ретінде Vauspark депозиттері тұрақты деңгейде қалып отырған.

Германияның Vausparkasse жүйесі негізін де Қазақстандағы тұрғын үй құрылыс жинақ жүйесінің инновациялық жағы бірнеше маңызды аспектілерге негізделеді:

1. Ұзақ мерзімді жинақтау моделі: Германияның Vausparkasse жүйесіне ұқсас, бұл модель тұрғындарға өз қаражатын жинақтап, жинақ көлеміне қарай төмен пайыздық мөлшерлеменен несие алу мүмкіндігін береді [4]. Бұл бұрынғы жүйелерден ерекшеленеді, себебі тұрғындар алдын ала ақша жинақтап, несиені тиімді шарттармен алады. Бұл модель нарықта несие алуға қолжетімділікті арттырды.

2. Мемлекеттік қолдау: Мемлекет тарапынан сыйақы қосылып, жинақталған соманың бір бөлігі субсидияланады. Бұл азаматтарды жинақтауға ынталандыратын қосымша фактор болып табылады, себебі жинақтау арқылы олар тек банктік сыйақы емес, сонымен қатар мемлекеттік сыйақы да алады.

3. Әлеуметтік әділдік: Бұл жүйе кез келген азаматқа, табысына қарамастан, ұзақ мерзімді жинақтау арқылы үй алуға мүмкіндік береді.

Әсіресе, орта және төмен табысты азаматтар үшін қолжетімді баспана алу мүмкіндігін арттырады.

4. Қаржылық тәртіпті дамыту: Қазақстандағы бұл жүйе азаматтарды қаржылық жоспарлауға және тәртіпке үйретеді. Олар өз тұрғын үй мақсаттарына жету үшін тұрақты түрде қаражат жинақтап, қаржылық сауаттылықтарын арттырады.

Бұл модель Қазақстан үшін инновациялық, себебі ол тұрғын үй алуға деген жаңа көзқарасты енгізіп, халықтың кең ауқымына қолжетімді баспана алуға көмектесті[5].

Қорытынды және ұсыныстар

Шетелдік тәжірибеден «Отбасы банк» АҚ Қазақстандағы тұрғын үй саласының дамуы мен тиімділігін арттыру үшін келесі ұсыныстар беріледі:

1. Цифрландыру және қашықтан қызмет көрсетуді дамыту. Германияда мобильді қосымшалар мен онлайн қызметтер кеңінен қолданыс тапты, бұл банктерге клиенттерге филиалдарға бармай-ақ қызмет көрсетуге мүмкіндік береді[6]. «Отбасы банк» АҚ үшін мұндай тәжірибе қазіргі уақытта бар бірақ айтарлық деңгейде қол жетімді емес, егер цифрландыруды дамыта білсе операциялық шығындарды азайтып, Қазақстанның шалғай аймақтарындағы тұрғындарға қызметтердің қолжетімділігін арттыруға септігін тигізер еді.

2. Платформалық шешімдер және экожүйелер. Көптеген неміс банктері өз қызметтері айналасында экожүйе құруда, бұл жерде клиенттер тек банктік қызметтермен шектелмей, сақтандыру, заңдық көмек, инвестициялық өнімдер сияқты үшінші тарап қызметтеріне де қол жеткізе алады. Осы модельді қолдана отырып, «Отбасы банк» АҚ клиенттерге тұрғын үй мәселесін шешуге арналған кешенді платформаны ұсына алады.

3. Жасанды интеллект арқылы жекелендірілген ұсыныстар. Германияда банктер жасанды интеллектті клиент деректерін талдап, жеке ұсыныстар жасау үшін белсенді қолдануда. Мұндай шешімдерді «Отбасы банк» АҚ-на енгізу клиенттердің қажеттіліктеріне сай ипотекалық бағдарламаларды жекелендіру арқылы клиенттер тәжірибесін жақсартуға ықпал етер еді.

4. Киберқауіпсіздік. Онлайн-транзакциялардың саны артқан сайын клиент деректерін қорғау маңыздылығы да артуда. Неміс банктері көпдеңгейлі қорғанысты және деректерді қорғауға арналған инновациялық тәсілдерді қолдана отырып, киберқауіпсіздікке елеулі қаражат бөледі[7]. Қазақстанда да банк қызметтерінің цифрландырылуы артқандықтан, бұл бағыт онлайн қызметтерге деген сенімділікті арттыру мен киберқатерлерден сақтандыру үшін өте маңызды.

Зерттеу нәтижелері Германияда табысты жүзеге асқан инновациялық тәжірибелерді «Отбасы банк» АҚ қызметінде қолдану тиімді болуы мүмкін екенін көрсетті. Қазақстандағы тұрғын үй құрылыс жинақ жүйесі Германияның *Vauserparkasse* моделіне негізделген, бұл модельдің табысты тәжірибесі еліміздің тұрғындарын тұрғын үймен қамтамасыз етуде жаңа мүмкіндіктер ұсынады. «Отбасы банк» АҚ қызметі арқылы тұрғындар алдын ала жинақталған қаражаттарын төмен пайыздық мөлшерлеменен ипотекалық

несие алуға пайдаланып, өздерінің тұрғын үй мақсаттарына жету мүмкіндігіне ие болады. Цифрлық технологияларды енгізу, қызметтер экожүйесін дамыту, ұсыныстарды жекелендіру және киберқауіпсіздікті күшейту Қазақстандағы банк қызметтерінің қолжетімділігі мен сапасын арттыруға септігін тигізеді. Осылайша, осындай инновацияларды енгізу арқылы «Отбасы банк» АҚ өзінің бәсекеге қабілеттілігін арттырып қана қоймай, тұрғын үй жағдайын жақсартуға және елдегі цифрландыру деңгейін көтеруге үлес қоса алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Дереккөз: «Отбасы банк» АҚ ресми сайты: <https://hcsbk.kz> .
- 2 Бауспаркассе Швабиш Холл, АГ. Инвестордың Презентациясы.2024: <https://www.schwaebisch-hall> .
- 3 "Отбасы банк" АҚ жылдық есебі , 2023.
- 4 Сеферян Л.А. елдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы ипотекалық несиелеудің рөлі (Германия экономикасы мысалында) а-фактор: ғылыми зерттеулер мен әзірлемелер (гуманитарлық ғылымдар) №4, 2023. - бөлім: экономика. 1-10 б.
- 5 Е. Томас Гарман , Рэймонд Е. Форг «Жеке қаражат» 2020 – 631 б.
- 6 Александр Денисович, Халилова Миляуша Хамитовна. Цифрлық экономикадағы банктердің даму мүмкіндіктері мен тәуекелдері. Воронкин Ресей Федерациясының Үкіметі жанындағы Қаржы университеті. Қаржы нарықтары мен банктер. №1 2022, 61-64 б.
- 7 Панкратов О. Е. Панкратов Е. П. Ресейде жылжымайтын мүлік операцияларында көп мақсатты блокчейн технологиясын дамыту және оның болашағы туралы. Ресей банкі, Мәскеу, Ресей, Ресей экономикалық университеті. Г. В. Плеханова, Мәскеу, Ресей. 2021, 19-31 б.

МРНТИ: 06.39.41

B.M. Khussainov, Senior Lecturer of the Department of Ecology and Life Safety, Candidate of Agricultural Sciences¹

¹Kazakhstan University of Innovative and Telecommunication Systems, 090009, Uralsk, Republic of Kazakhstan

Improving the corporate culture of an insurance company

Түйіндеме. Мақалада сақтандыру ұйымының корпоративтік мәдениетін жетілдіру мәселелері қарастырылған. Корпоративтік мәдениеттің жай-күйі мен жетілдіру жолдарын талдау нәтижелері жинақталды. Компанияның маңызды сақтандыру өнімдері қалыптасты. Қазақстан Республикасының сақтандыру ұйымдарының негізгі қаржылық көрсеткіштері келтірілген.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы совершенствования корпоративной культуры страховой организации. Обобщены результаты анализа состояния и пути совершенствования корпоративной культуры. Сформированы важные страховые продукты компании. Приведены основные финансовые показатели страховых организаций Республики Казахстан.

Abstract. The article discusses the issues of improving the corporate culture of an insurance company. The results of the analysis of the state and ways of improving corporate culture are summarized. Important insurance products of the company have been formed. The main financial indicators of insurance organizations of the Republic of Kazakhstan are given.

Түйін сөздер: сақтандыру, компания, корпоративтік, мәдениет, өнімдер, бизнес, көрсеткіштер, жер үсті, жер асты, тереңдік, деңгей, сенімдер, құндылықтар, ережелер, мінез-құлық.

Ключевые слова: страхование, компания, корпоративная, культура, продукты, бизнес, показатели, поверхностный, подповерхностный, глубинный, уровень, убеждения, ценности, правила, поведение.

Keywords: insurance, company, corporate, culture, products, business, indicators, surface, subsurface, deep, level, beliefs, values, rules, behavior.

Introduction

In the 21st century, one of the factors of ensuring the competitiveness of an enterprise in achieving its goals is the formation and development of corporate culture.

Therefore, a detailed study of issues related to improving the corporate culture of an insurance company is always relevant for the subsequent selection, implementation, evaluation and control by senior management of their own development strategy.

Object and methodology

The object of the study is the labor resources of an insurance company, the subject is the social and labor relations that develop regarding the development of labor resources.

The theoretical basis was made up of the works of domestic and foreign economists in the field of insurance business development.

The methodological basis is a systematic approach involving a comprehensive study of the development of the insurance business as an integrated system.

In the process of scientific research, general scientific methods are used – analysis, historical, logical, synthesis, deduction, as well as economic and statistical methods - comparison, modeling.

The information base of the scientific research was: analytical materials of the Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan, data on the socio-economic development of the region, materials of the domestic and foreign press, the Internet.

Research results

In the Message of the Head of State K.K. Tokayev «Fair Kazakhstan: law and order, economic growth, public optimism» dated September 2, 2024, it is

stated that the first thing is to eliminate the imbalances between monetary and fiscal policy.

A new law on banks is needed that meets the urgent tasks of stimulating economic activity and further dynamic development of the fintech sector.

The current law «On Banks and Banking Activities in the Republic of Kazakhstan» of 1995 is almost 30 years old, it was adopted in completely different realities [1].

The new paradigm of Kazakhstan's economic development will be based on the effective use of competitive advantages, as well as the full disclosure of the potential of all key factors of production – labor, capital, resources and technologies.

As you know, the achieved level of corporate culture, figuratively speaking, the collective soul and public face of a particular enterprise, largely determines the vital potential of the company, the existing image and competitiveness in the market.

Joint Stock Company «Halyk-Life» is an insurance company established in November 2005, is a subsidiary of JSC «Halyk Bank of Kazakhstan», is part of the largest financial and industrial group «Halyk Group».

Today it is one of the best insurance organizations in the country with a high level of corporate culture, has the most extensive experience in the life insurance market.

Insurance activity is the activity of an insurance organization, a branch of a non-resident insurance organization of the Republic of Kazakhstan, related to the conclusion and execution of insurance contracts, carried out on the basis of a license from an authorized body in accordance with the requirements of legislation.

Also, the activities of mutual insurance companies related to the conclusion and execution of insurance contracts, carried out without a license in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan «On Mutual Insurance» [2].

It has been reliably established that the production activities of Joint Stock Company «Halyk-Life» are fully certified in accordance with the international standards of the ISO-9001 quality management system and ISO-14001 environmental management system.

Joint Stock Company «Halyk-Life» has the highest international credit rating at the «BBB-» level, as well as a good financial stability rating of «B+», and the long-term forecast for these credit ratings is stable.

An important point is the fact that the economic risks of the Joint Stock Company «Halyk-Life» enterprise are reinsured in international companies such as Hannover Re and General Re, which are consistently among the world's top three insurance businesses.

Prominent scientists and experts [3] believe that management must know the technology of management, what changes occur in the formation of a corporate culture that acts as a competitive advantage, facilitates work, unites the workforce, allows motivating, inspires everyone to work in one team.

Currently, the main achievement of Joint Stock Company «Halyk-Life» is that more than 1 million valid insurance contracts have already been registered.

It has been established that the insurance company Joint Stock Company «Halyk-Life» received twice in 2013 and 2015 the status of an industry Leader in the National Business Rating of Kazakhstan.

According to the data of International rating agencies, Joint Stock Company «Halyk-Life» received the international status of «Best Life Insurance Company Kazakhstan»: from the world brand Forbes in 2020, from the global World Economic Magazine in 2019 and the American company International Finance Awards in 2021.

Systematic scientific research in the financial sector of the country positively contributes to the more effective development of insurance products of companies.

Insurance products of Joint Stock Company «Halyk-Life» for legal entities and individuals definitely depend on the services provided in the market, insurance coverage, service area and duration of insurance protection.

Corporate culture is understood as a set of management principles shared by the members of the organization, including value orientations, beliefs and ethical norms of personnel behavior that underlie human communication in the team.

The modern reality of the company's work shows that the structural model of corporate culture manifests itself at three specific levels [4].

The first is the surface level of corporate culture, these are certain artifacts, as well as all visible and tangible external manifestations and processes.

At the enterprise, they are contained in such regulatory documents as the mission, vision, strategic development plan of Joint Stock Company «Halyk-Life» for 2016-2025, quality policy, and employee honor code.

The second - subsurface level is the system of values proclaimed by the organization, the declared intentions of the team, strategy, goals, philosophy and principles of management, which can be fulfilled or not, do not correspond to the true ones.

At Joint Stock Company «Halyk-Life», these include: architecture and design of buildings, interior of halls, logo, use of gamification, badges, honor board, boxes for complaints and suggestions, traditions and rituals, various cultural events.

The third is the deep level, which includes fundamental ideas, hidden assumptions and certain biases that are unknowingly shared by all employees of the organization, as well as not being questioned or discussed.

According to the results of scientific research, it has been established that in the daily work of a modern enterprise, the peculiarities of corporate culture can be attributed [5]:

- Inertia that lags behind the demands of consumers and stakeholders.
- Adaptability, has chances for transformation in the future.
- Uniformity, all staff profess the same values and norms of behavior.
- Heterogeneity, individual groups may have their own values and norms of behavior.

Corporate culture is formed gradually and consistently in the process of training, development, adaptation and socialization of personnel for 5-10 years and from elements of ethical behavior of formal and informal team leaders.

Hence, it is important for management Joint Stock Company «Halyk-Life» to know the main financial indicators of life insurance organizations of the Republic of Kazakhstan.

The best financial performance was achieved by Joint Stock Company «Halyk-Life», which is in 1st place in the competition among 9 insurance companies in the country.

As of January 1, 2024, the assets of Joint Stock Company «Halyk-Life» amounted to 3652.37 million tenge, or 32.6% of all assets of insurance companies in the country, and insurance reserves increased to 261103 million tenge.

At the same time, the net profit of Joint Stock Company «Halyk-Life» increased to 52445 million tenge or 51.4% of the total profit of insurance companies, and insurance premiums reached 165451 million tenge.

The head forms the corporate culture of the enterprise Joint Stock Company «Halyk-Life», aimed at innovation, based on the implementation of the 3L model, which is determined by responsibility, competence and leadership.

The management style of most managers is focused on functional management, whereas it is necessary to focus on process management and the principles of leadership, respect, trust, cooperation, teamwork, continuous improvement, systemic and process approaches.

Conclusions

Thus, in order to form a strong, ethical and open corporate culture of the enterprise Joint Stock Company «Halyk-Life», it is necessary to reduce the hierarchical component and begin to increase the indicators of the adhocratic, market and clan type of cultures, for these purposes, the company's management needs:

- To master, develop and implement an integrated management system based on quality management standards, ecology, energy, ergonomics and social ethics.
- To develop and implement the concept of personnel policy development in the long term.
- To form the best enterprise for the comprehensive development of the insurance business in the region.

List of literary sources

1 Fair Kazakhstan: law and order, economic growth, public optimism. Message of the President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan / Kazakhstanskaya Pravda, September 2, 2024.

2 The Law of the Republic of Kazakhstan «On Insurance activities» dated 12/18/2000, No. 126 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021136

3 Kovalenko M.A. Corporate culture in Russia: study, implementation, development / M.A. Kovalenko // Corporate culture management. - 2021. - No. 3. – pp. 158-162.

4 Sevastyanova N.V. Organizational culture and leadership: lecture materials / N.V. Savastyanova. - M.: RUDN, 2018.

5 Sidorova V.N. Formation of corporate culture as a factor in improving the effectiveness of personnel management / V.N. Sidorova, E.Y. Tablina // Corporate culture Management. - 2020. - No. 1. – pp. 24-29.

Правила для авторов
публикующихся в научно-производственном журнале «Наука»
Костанайского инженерно-экономического университета им. М. Дулатова
г.Костанай

Требования к оформлению статьи

- 1 Статья для публикации в журнале «Наука» представляется в электронном виде и отпечатанном на белой бумаге формат А4. (оригинал 1 экз.) на казахском, русском, английском языках.
- 2 Объем статьи 5-10 страниц, текст набирается гарнитурой Times New Roman, размер 14, через интервал 1, печатается только на одной стороне листа.
- 3 Все формулы в тексте нумеруются с правой стороны. Под ними приводится полная расшифровка условных обозначений (знаков).
- 4 Ссылки на литературу в тексте обозначаются арабскими цифрами в квадратных скобках. Табличные сноски располагаются под таблицей.
- 5 К статье прилагаются:
  - **сопроводительное письмо**, в котором содержатся сведения об авторе (авторах): фамилия, имя, отчество, место работы, должность, ученая степень и звание (без каких-либо сокращений)
  - **рецензия** на статью от ученого или специалиста по соответствующей тематике с указанием данных рецензента (фамилия, имя, отчество, место работы, должность, ученая степень и звание).
  - **антиплагиат** (подтверждение не менее 70% уникальности)
- 6 В каждой статье журнала **обязательно должны быть указаны** следующие данные:
  - код МРНТИ, соответствующий тематике содержания статьи;
  - Ф.И.О., факультет или иное структурное подразделение, организация, город, почтовый индекс, страна (без сокращений).
  - название статьи;
  - разделы «**Введение**», «**Объект и методика**», «**Результаты исследований**», «**Выводы**», **Список литературных источников**, на которые ссылается автор.
  - **аннотация** об актуальности и новизне темы на трех языках (каз., англ., рус.);
  - Рисунки (формат JPEG, GIF; рисунки, выполненные средствами MSWord должны быть сгруппированы в единое целое), таблицы и формулы (выполненные в редакторе формул Microsoft Equation) – дублируются на отдельном листе.
  - **ключевые слова** по содержанию статьи (15-40 слов или словосочетаний). Каждое ключевое слово или словосочетание отделяется от другого запятой, на трех языках (каз., англ., рус.);
  - библиографический список использованной литературы **помещается после статьи и оформляется по ГОСТу Р7.0.5–2008 «Библиографическая ссылка» в романском алфавите (латинице).**
  - статьи, представленные на английском языке публикуются бесплатно.

7 Ответственность за содержание статьи несут авторы

Банковские реквизиты: «АО Цесна Банк»

ЧУ «Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова» г. Костанай, ул. Чернышевского 59, КБЕ 17, БИН 960840000146, ИИК KZ398562203110574132, код назначения платежа 861, г. Костанай, АО «Банк Центр Кредит», БИК КСЖВКЗКХ. тел.: +7(714)2-28-02-58, e-mail: nauka@kineu.kz

Стоимость публикации 600 тенге, магистрантам 300 тенге за 1 страницу формата А4. Авторам ближнего и дальнего зарубежья публикация бесплатная.

Сайт журнала «Наука» <https://journal.kineu.kz/>